

İSLÂM

DERGİSİ

MEDENİYETİ

JOURNAL OF ISLAMIC CIVILIZATION

CİLT/VOLUME: 6 • SAYI/ISSUE: 45 • OCAK-HAZİRAN/JANUARY-JUNE 2020

Editörler

Doç. Dr. Yusuf SAYIN – Doç. Dr. Mustafa YAYLA

MAKALELER

Dr. Hüseyin ÜNÜBOL & Doç. Dr. Gökben Hızlı SAYAR
Türkiyede Hostilitenin Sosyodemografik Özelliklere Göre İncelenmesi

Mustafa GÜMÜŞ
İş Yaşamında Psikolojik Şiddetin Bir Başka Boyutu: inancın Özgürlüğü İhlali

Prof. Dr. Nurten SARGIN
Eğitim Hayatında Şiddet ve Şiddeti Önleyici Çalışmalar ve Sorumluluklar

Doç. Dr. Süleyman AKDEMİR
Kitakent Kavramı Açısından İstanbul'a İnovatif Bir Yaklaşım

Dr. Samil ŞAHİN
Fıkıh Usulünün Elektronik Para ile İrtibatı

Doç. Dr. Yusuf SAYIN
Selçuklu Kurumsal Geleneğinin Yansımalarını Türkiye ve İran'da Aramak: Hilafet ve İmamet Sistemleri

KİTAP İNCELEMELERİ

Fatmanur ŞİK
Barbar Modern Medeni (İbrahim KALIN)

Arş. Gör., Muhammed Mücahid DALKILIÇ
Gelecek 100 Yıl 21. Yüzyıl için Öngörüler (George FRIEDMAN)

ISSN: 2687-3672

İSLÂM

DERGİSİ

| M E D E N İ Y E T İ

JOURNAL OF ISLAMIC CIVILIZATION

CİLT/VOLUME: 6 • SAYI/ISSUE: 45 • OCAK-HAZİRAN/JANUARY-JUNE 2020

Editörler:

Doç. Dr. Yusuf SAYIN - Doç. Dr. Mustafa YAYLA

İSLÂM MEDENİYETİ DERGİSİ/JOURNAL OF ISLAMIC CIVILIZATION

Cilt/Volume: 6 • Sayı/Issue: 45 • Ocak-Haziran/January-June 2020

ISSN: 2687-3672

İslam Medeniyeti Adına Sahibi/Owner: İsmail Er BACAK

Yazı İşleri Müdürü/Managing Editor: İsmail Er BACAK

Editörler/Editors: Doç. Dr. Yusuf SAYIN - Doç. Dr. Mustafa YAYLA

Tashih-Redaksiyon/Proofreading-Editing

Musa ERTÜRK (Türkçe) - Zeynep Nur BALABAN (Farsça) - Muhammed Ali DEMİR (İngilizce)
M. Tahsen ABDULRAHMAN (Arapça)

Kitap Tanıtımı/Book Review

Fatmanur IŞIK

Halkla İlişkiler/Public Relations

Osman ÇETİNKAYA

İletişim/Contact

Mimar Sinan Mahallesi, Mimar Sinan mah. Selam-i Ali Efendi Caddesi Ara Kafe Yanı No:17,
34672 Üsküdar/İSTANBUL

Telefon/Phone: 0 (216) 343 97 31

E-posta/E-mail: imdergisi@gmail.com

Genel Ağ/Web: www.islammedeniyetivakfi.com

Yayın Türü/Publication Type

Yaygın Süreli

Yapım/By Production

Ajans Düş Pınarı

Birlik Mh. 465. Cd. No: 1/5 Çankaya/ANKARA

Tasarım/Design: Bekir Kenan COŞGUN

E-posta/E-mail: bilgi@duspinari.com

Genel Ağ/Web: www.duspinari.com

Baskı/Print

Baskı Tarihi/Print Date: -

Baskı Hazırlık/Print Application: -

Baskı Yeri/Print Address: -

© İslâm Medeniyeti Vakfı yayınlarının her hakkı saklıdır. Bu yayınlar izin alınmaksızın, ticari amaçlarla kısmen veya tamamen çoğaltılamaz, dağıtılamaz ve yayınlanamaz. Ancak ticari amaçlar dışında, kaynak göstermek suretiyle alıntı yapılabilir.

İslâm Medeniyetleri Dergisi'nde yayınlanan makalelerde görüş ve fikirler yazarına aittir. Resmi görüşü yansıtmaz.

İslâm Medeniyeti Dergisi 6 (altı) ayda bir yayımlanır.

Hakemli bir dergidir.

Dergi İndeksleri/Indexes

*Dergimiz İndeks Üyelikleri Devam Etmekte Olup, Aradan Sonraki İlk Sayının (45) Neşriyatı Sonrasında Yeni Üyeliklere Geçilecektir.

** Dergimiz, 2017 Yılında Tamamlanan İslamcı Dergiler Projesi Ve İlgili Katalogda Yer Almıştır.

Bk. <http://Katalog.idp.org.tr/Dergiler/84/İslam-Medeniyeti>.

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

İslam Medeniyeti Vakfı Tarihçesi	9
İslam Medeniyeti Dergisi Hakkında	13
Dergi Yayın İlkeleri Ve Yazım Kuralları	14
45 Sayı Makale Çağrısı.....	17
Editör'den.....	19
Vakıftan.....	23

MAKALELER

Türkiyede Hostilitenin Sosyodemografik Özelliklere Göre İncelenmesi? Dr. Hüseyin ÜNÜBOL & Doç. Dr. Gökben HIZLI SAYAR	25
İş Yaşamında Psikolojik Şiddetin Bir Başka Boyutu: İnanç Özgürlüğü İhlali Mustafa GÜMÜŞ.....	47
Eğitim Hayatında Şiddet ve Şiddeti Önleyici Çalışmalar Ve Sorumluluklar Prof. Dr. Nurten SARGIN	69
Kitakent Kavramı Açısından İstanbul'a İnovatif Bir Yaklaşım Doç. Dr. Süleyman AKDEMİR*	81
Fıkıh Usulünün Elektronik Para ile İrtibatı Dr. Şamil ŞAHİN.....	115
Selçuklu Kurumsal Geleneğinin Yansımalarını Türkiye ve İran'da Aramak: Hilafet ve İmamet Sistemleri Doç. Dr. Yusuf SAYIN	131

KİTAP İNCELEMELERİ

"Barbar Modern Medeni" Fatmanur ŞIK.....	157
"Gelecek 100 Yıl 21. Yüzyıl İçin Öngörüler" Arş. Gör., Muhammed Mücahid DALKILIÇ.....	165

KURULLAR

DANIŞMA/BİLİM KURULU

Prof. Dr. Ali AYATA	Karamanođlu Mehmetbey Üniversitesi
Prof. Dr. Ali TEMİZEL	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Arif ERSOY	Sabahattin Zaim Üniversitesi
Prof. Dr. Aydın TOPALOĐLU	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Fevzi KILIÇEL	Karamanođlu Mehmetbey Üniversitesi
Prof. Dr. Hamza ATEŐ	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan Kamil YILMAZ	Sabahattin Zaim Üniversitesi
Prof. Dr. Hayrettin KARAMAN	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. M. Hayri KIRBAŐOĐLU	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Murat ÇEMREK	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Saffet KÖSE	İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. Selim Hilmi ÖZKAN	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Sıddık KORKMAZ	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman KIZILTOPRAK	Mimar Sinan Üniversitesi
Prof. Dr. Selahattin YILDIRIM	Kırkırelci Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan Hüseyin TEKİN	Polis Akademisi
Doç. Dr. Cenay BABAŐOĐLU	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Vakur SÜMER	Selçuk Üniversitesi/Eurosian Research Instituted
Doç. Dr. Ahmet AKMAN	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Süleyman AKDEMİR	İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi
Dr. Ahmet ALTAY	Bartın Üniversitesi
Dr. Hüseyin ÜNÜBOL	Üsküdar Üniversitesi
Dr. Muhterem DİLBİRLİĞİ	Polis Akademisi
Dr. Şamil ŞAHİN	Yalova Üniversitesi

YAYIN/EDİTÖRLER KURULU

Doç. Dr. Yusuf SAYIN	Uluslararası İlişkiler
Doç. Dr. Mustafa YAYLA	İslami İlimler
Doç. Dr. Sefa USTA	Kamu Yönetimi
Doç. Dr. Adriyatik DERYA	Edebiyat
Doç. Dr. Murat TÜMAY	Hukuk
Dr. Fatih KAHRAMAN	Sosyoloji-Psikoloji-Felsefe
Dr. Levent YİĞİTTEPE	Güvenlik
Dr. Hayati ÜNLÜ	Siyaset Bilimi
Dr. Erşahin Ahmet AYHÜN	Tarih
Fatih Yıldırım	Enerji Uzmanı
İsmail Er BACAĞ	Sivil Toplum
Mustafa YÜCE	İslam Medeniyeti Vakfı

SAYI HAKEMLERİ (45.)

Abdullah ACAR
Abdussamet BAKKALOĞLU
Ayşe Zeynep AKKOYUN
Burak Faik EMİRGİL
Ceyhun GÜLER
Eylem ÖZTEN
Fatih KAHRAMAN
Hacer TOR
Hakan CANDAN
Hasan ÖZKET
Levent Yiğittepe
Nur Zeynep BALABAN
Ruhi Can ALKIN
Sefa USTA
Selahattin AVŞAROĞLU

İSLAM MEDENİYETİ VAKFI

TARİHÇESİ

Cumhuriyet döneminde yüksek din eğitiminin omurgasını oluşturan Yüksek İslâm Enstitüleri, İmam Hatip Lisesi mezunlarının yüksek tahsil ihtiyacını karşılamak üzere kuruldu. Ülkemiz din hizmetlilerini yetiştirmek üzere, Tevhid-i Tedrisat Kanu nu'nun 4. maddesine dayanılarak 1951 yılında kurulan İmam-Hatip Okulları, 1958 yılında ilk mezunlarını verdiği zaman bu mezunların devam edebileceği bir yüksekokul yoktu. Nihayet 17.11.1959'da yedi yıllık İmam-Hatip Okulu mezunlarını kabul etmek üzere İstanbul'da dört yıllık bir Yüksek İslâm Enstitüsü açıldı. İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'nün ardından Konya'da (1962), Kayseri'de (1965), İzmir'de (1966), Erzurum'da (1969), Bursa'da (1975), Samsun'da (1976) ve Yozgat'ta (1979) birer Yüksek İslâm Enstitüsü daha açıldı. Bu Enstitüler, 1982 yılında İlahiyat Fakültelerine dönüştürüldü.

Yüksek İslâm Enstitüsü mezunları tarafından kurulan Talebe ve Mezun Dernekleri, 1966 yılında Cahid Baltacı ve arkadaşlarının öncülüğünde Yüksek İslâm Enstitüleri Talebe Federasyonu çatısı altında toplandı. Bu Federasyon tarafından "İSLÂM MEDENİYETİ" adıyla bir dergi yayınlanmaya başladı. Bu sahada yayımlanan tek yayın organı konumundaki bu derginin adını taşıyan bir de "VAKIF" kuruldu. İSLÂM MEDENİYETİ VAKFI'nın kuruluşu 24.01.1974 tarihinde İstanbul 8. Asliye Hukuk Mahkemesinin 1974/13 Karar numarasıyla tescil edildi. 1966'da federasyon çatısı altında yayın hayatına başlayan İslâm Medeniyeti Mecmuası, 1974 yılında İslâm Medeniyeti Vakfı'na intikal ederek, Yüksek İslâm Enstitüleri'nin Fakülteye dönüştürüldüğü 1982 yılına kadar yayın hayatına devam etti. Kısa süren fetret devri 1989 yılında Reşat Erol'un Vakıf Yönetimi'nde görev almasıyla sona erdi ve İstanbul İlahiyat Fakültesi Kampüsü içine taşınarak Fakülte Camii Külliyesinde öğrenci, öğretim elemanları ve mezunlarla buluştu. Bu dönemde hep birlikte, elele birçok proje ve etkinliğe ev sahipliği yaparak yeni bir atılım yaptı. İstanbul İlahiyat Fakültesi Yönetimi ve İlahiyat Vakfı ile birlikte ortak faaliyetler ve organizasyonlar gerçekleştirdi.

1997 yılında Üsküdar'daki Merkezi'ne taşınan İSLÂM MEDENİYETİ VAKFI, kuruluş amaçlarına ve vakıf senedine uygun olarak faaliyetlerini aralıksız olarak

sürdürmektedir. Üsküdar Meydanı'na yakın dört katlı mülk/merkez binasına taşındıktan sonra ve özellikle Vakıf bünyesinde DOĞU DİLLERİ ARAŞTIRMA VE GELİŞTİRME MERKEZİ'nin gerçekleşmesinden sonra, "ARAPÇA, OSMANLI TÜRKÇESİ, FARŞÇA" başta olmak üzere, pek çok doğu dilleri periyodik seminer ve ilmi çalışmalarını gerçekleştirdi. 1997'de İstanbul'da özellikle Arapça kursları yok denecek kadar az idi. Ayrıca, Vakfımızda Arapça dersleri ana dili Arapça olan hocalar tarafından verilen ilk kurs olma özelliğine sahipti. Bu çalışmalar yoğun olarak ve programlı bir şekilde sürdürülmektedir. Hâlen Vakıf Başkanı olan Reşat Erol'un, başta Kurucu Başkan Prof. Dr. Cahit Baltacı ve diğer çalışma arkadaşları ile kurduğu sistem, her eğitim yılında verimli ve başarılı bir şekilde sürdürülmektedir.

2014 ve sonrası faaliyetleri itibariyle; 2014 - 2015 Eğitim öğretim yılında Üsküdar'daki vakıf merkezimizde Üsküdar Kaymakamlığı, Üsküdar Millî Eğitim Müdürlüğü, Aziz Mahmut Hüdayi Vakfı ve hayırsever vatandaşlarımızla işbirliği ile "Medresetü'r-Rahme" isimli Suriyeli kardeşlerimizin ilkokul, ortaokul ve lise öğrencilerine hizmet veren okul açıldı. Bu okulda 20 öğretmen ile 180 - 200 civarında öğrenci tedrisatına devam etti. Daha sonra öğrencilere Ümraniye'de daha geniş bir yer temin edildi ve öğrenciler oraya nakledildi. Bu okulda ders veren hocalardan bir kısmı özel takviye derslerini vakfımızda küçük gruplar halinde vermeye devam etmektedir. Bu hizmetlerden hiçbir ücret alınmamaktadır.

2014 - 2015 yılı hafta sonlarında Arapça, Farsça, Osmanlı Türkçesi ve Urduca dillerinde yaklaşık 150 kişi bu kurslardan faydalandı. 2015-2016 öğretim yılında da dil kurslarımıza devam edildi. Bu dönemde yine yaklaşık 140 kişi Arapça başta olmak üzere Farsça, Osmanlı Türkçesi ve Hintçe kurslarından yararlandılar. 2016 - 2017, 2017 -2018 eğitim öğretim yılında kurslarımız devam etmiştir. Bu dönemde yaklaşık 200 kişi yararlanmıştır. 2018 - 2019 eğitim öğretim yılında da kurslarımız devam etmiştir. Bu dönemde yaklaşık 220 kişi çalışmalardan yararlanmıştır. 2019 - 2020 eğitim öğretim yılında yani bu yıl, geçmiş yıllardaki kurslara ilaveten tefsir usulü, fıkıh usulü, Kur'an'ı anlama, adil ekonomik, seminer ve çalışmalarımız her hafta yapılmaktadır.

VAKFIN FAALİYETLERİ

- Pratik Arapça - I - II - III - IV
- Tefsir ve Belagat, Fıkıh Usûlü
- Metin Okumaları (Tefsir, Fıkıh, Eski-Yeni Metinler)
- Açık Öğretim 1, 2, 3 ve 4. Dönem Arapça Dil Kursu
- İLİTAM (İlahiyat Lisans Tamamlama)
- YDS Arapça Dil Kursu
- Urduca ve Hintçe Dil Kursu
- Farsça Dil Kursu
- Tecvid ve Tashih-i Huruf
- Osmanlı Paleografisi Kursu
- İlahiyat Hazırlık Arapça Muafiyet

İSLAM MEDENİYETİ DERGİSİ HAKKINDA

İslam Medeniyeti Dergisi (İMD), ilk olarak Ağustos 1967'de yayın hayatına başlamıştır. 5 yayın dönemiyle Eylül 1982 yılına kadar yayıncılık faaliyetinde bulunmuş; bu kapsamda 44 sayıyı akademik dünyaya ve ilgili literatürlere kazandırmıştır. İMD, İslam medeniyeti, kültürü, sanatı ve edebiyatına sahip çıkarak, bu alanda bir literatürün oluşmasına önemli katkılar sunmuştur. Derginin yayıncılık faaliyetlerinde bu noktada Türkiye, "İslam'ın son kalesi" sıfatıyla ele alınmış; İslam Medeniyeti içerisinde ön plana konmuştur. Ayrıca, İslam iktisadı tartışmalarının yaşandığı bir dönemde dergide, faiz, banka, işçi hakları gibi İslam ve iktisat konularına da yer verilmiştir. İktisattan hukuka ve siyasete kadar geniş bir alanda çeşitli çalışmalara yer verilmiştir. Dergi günlük siyasetten uzak durarak ilmi bir zemin üzerinde ilerleme maksadında olmuştur. Mahir İz, Sezai Karakoç, Ali Ulvi Kurucu, Salih Tuğ, Selçuk Eraydın, Esad Coşan, Ziya Kavakçı, Muhammed Hamidullah ve Necmettin Erbakan gibi isimler dergiye çok değerli yazılarıyla katkıda bulunan bazı mütefekkirlerdir. Bugün İslam Medeniyeti Dergisi, İslam Medeniyeti Vakfı çatısı altında yayın hayatına devam etmektedir. Vakfın adına imtiyaz sahibi Sn. İsmail Er BACAĞ'tır. Editörleri ise Doç. Dr. Yusuf SAYIN (Necmettin Erbakan Üniversitesi) ve Doç. Dr. Mustafa YAYLA'dır (Polis Akademisi). Vakfın Merkezi İstanbul, Üsküdar'dadır.

DERGİ YAYIN İLKELERİ VE YAZIM KURALLARI

Dergide yayınlanmasını istediğiniz yazıları **imdergisi@gmail.com** adresine mail olarak gönderebilirsiniz. Başvurunuzun ardından, eposta adresinize yazının tarafımıza ulaştığına ve sürece dair bildirimler aynı yolla gönderilecektir. İMD, *altı ayda bir* olmak üzere *yılda iki kez* yayımlanan ulusal hakemli bir dergidir. Dergi'de Türkçe, İngilizce ve Arapça çalışmalar yayımlanabilmektedir. İslam Medeniyeti Dergisi'ne gönderilecek makalelerde yazarların İMD yayın ilkelerine ve yazım kurallarına uymaları beklenmektedir. Belirtilen yayın ilkelerine ve yazım kurallarına uygun olarak hazırlanmayan makaleler değerlendirme sürecine alınmamakta veya bu sürecin herhangi bir aşamasında değerlendirme dışında bırakılabilmektedir. Yayın Kurulu'nun kararıyla diğer dillerde de yayınlar kabul edilebilmektedir. Dergide yayımlanan yazıların dil, üslup, içerik vb. her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir. Değerlendirilmesi amacıyla gönderilen makalelerin kabul görebilmesi için daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış olması şarttır. Yayınlanan yazılardaki düşünceler yazara ait olup, hukuken ve bilim etiği açısından sorumluluk tamamen yazara aittir. Dergide yayınlanan makalelerin her hakkı saklıdır; derginin izni olmaksızın hiçbir şekilde çoğaltılamamakta ve referans kaynağı belirtilmeksizin akademik olarak kullanılamamaktadır. Makaleler, kör hakemlik sistemiyle en az iki hakemin olumlu görüşünden sonra yayımlanır. Hakemlerden gelen değerlendirme raporları doğrultusunda makalenin yayınlanmasına, yazardan düzeltme istenmesine ya da makalenin geri çevrilmesine karar verilebilmektedir. Yazardan düzeltme istenmesi durumunda, düzeltmenin belirtilen tarihte yapılarak tekrardan ulaştırılması gerekmektedir.

Alıntılar ve kaynak gösterimi, paranteziçi gösterim (APA) veya dipnotlamaya (Chicago) göre yapılabilir.

Makaleler "Microsoft Office Word" programında A4 boyutlarında hazırlanmalıdır.

Dergi formatı dikkate alınarak, gönderilen yazılar/makaleler, resim, şekil, harita vb. ekleri de dâhil olmak üzere, min. 7000 maks. 8000 kelimeyi aşmamalıdır.

Makaleler 12 punto ve "Times New Roman" karakteri ile 1,5 satır aralığı kullanılarak yazılmalıdır. Makaleler, *iki yana yaslı; girinti sol/sağ 0 cm.* şeklinde hazırlanmalı, paragraflarda başlangıç girintisi 1 olmalı, paragraftan önce ve sonra ise 6 nk boşluk bırakılmalıdır.

Makale'de yazarlar dipnot şeklinde unvan, ad-soyad, kurum ve email bilgisine yer vermelidir.

İngilizce veya Arapça dilinde gönderilen makalelere, TÜRKÇE bir başlık ve *5-8 anahtar kelime içeren 200-250 kelimelik TÜRKÇE özet* eklenmelidir.

Makalede ana başlıklar ve alt başlıklar kalın (bold) ve sola yaslı (girintisiz) olarak *1., 1.1., 1.1.1., 1.1.2., 1.1.2.1.* gibi ondalıklı şekilde numaralandırılmalıdır.

Dipnotlarda stil, *1 satır aralıklı; iki yana yaslı; paragraf aralığı 0 nk; 10 punto ve Times New Roman yazı tipi* kullanılarak ifade edilmelidir.

Alıntılama (APA YÖNTEMİNE GÖRE) yapılırken aşağıda verilen örneklerden yararlanılabilir:

Tek yazarlı yayınlarda atıf: (Şengül, 2009:68).

İki yazarlı yayınlarda atıf: (Eryılmaz ve Tuncer, 2012: 16).

Üç ve daha çok yazarlı yayınlarda atıf: (Okçu vd., 2011: 126).

Birden fazla kaynağa atıf: (Heywood, 2004: 66; Hood, 1998: 24)

Kaynağın tamamı için atıf: (Mouzelis, 1996)

Makalede kullanılan her türlü kaynak kaynakça bölümünde yer almalıdır.

Kullanılan kaynaklar nitelik (tez, kitap, makale, rapor vb.) ayrımı yapılmaksızın yazar soyadına göre alfabetik olarak sıraya konulmalıdır. Aynı yazarın eserleri "en yeni tarihli" olandan başlanarak kaynakçaya yerleştirilmelidir.

Kaynakça örneği

ŞENGÜL, R. (2007), "Henri Fayol'un Yönetim Düşüncesi Üzerine Notlar", *Celal Bayar Üniversitesi, İİBF-Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, C:14, S:2, ss.257-273.

OSBORNE, D. ve GAEBLER, T. (1993), *Reinventing Government*, Plume Publishing, New York.

YÜKSEL, C. (2007), "Kamu Yönetiminde Etik Davranış Kuralları", (Ed.) ERYILMAZ, B., EKEN, M., ŞEN ve M. L., *Kamu Yönetimi Yazıları*, Nobel Yayınevi, Ankara.

EKEN, M. ve TUZCUOĞLU, Ferruh (2005), "Kötü Yönetimi Tedavi Etmek", *2. Siyasette ve Yönetimde Etik Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Sakarya.

FITCHER, J. (2001), *Sosyoloji*, (Çev.) ÇELEBİ, Nilgün, Atilla Kitabevi, Ankara.

OECD (2003), *Managing Conflict of Interest in the Public Sector-OECD Guidelines and Country Experiences*, OECD Publications, Paris-France.

GÖKÇE, D. (1997), "Merkez Bankasının Bağımsızlığı Sorunu", *Milliyet*, 15 Mart.

ENER, N. (2002). "Yeni Yükselen Pazarlar (Emerging Markets) İçin Pazarlama Stratejileri", <http://iktisat.uludag.edu.tr/dergi/11/02-neriman/02-neriman.htm>, (10.05.2005).

İSLÂM MEDENİYETİ

26 EYLÜL
2020

45. SAYI MAKALE ÇAĞRISI

İslam Medeniyeti Dergisi (İMD), ilk olarak Ağustos 1967'de yayın hayatına başlamıştır. Beş yayın dönemiyle Eylül 1982'ye kadar neşri faaliyette bulunmuş; bu kapsamda 44 sayıyı akademik dünyaya kazandırmıştır. İMD, İslam medeniyetine ve davasına sahip çıkarak, dünyanın karşısında durabilme gayesiyle hareket etmiş; derginin yayıncılık faaliyetlerinde bu noktada Türkiye, "İslam'ın son kalesi" sıfatıyla ele alınmıştır. İslam Medeniyeti içerisinde Türkler ve onların katkıları ön plana konmuştur. Ayrıca, İslam iktisadı tartışmalarının yaşandığı bir dönemde dergide, faiz, banka, işçi hakları gibi İslam ve iktisat konularına da fazlaca yer verilmiştir. İktisatın hukuka ve siyasete kadar geniş bir alanda çalışmalarına yer verilmiştir. Dergi günlük siyasetten uzak durarak ilmi bir zemin üzerinde ilerleme maksadında olmuştur. Kendi çizgilerini ehlisünnet olarak belirtmişlerdir. Mahir İz, Sezai Karakoç, Ali Ulvi Kurucu, Salih Tuğ, Selçuk Eraydın, Esad Coşan, Ziya Kavakçı, Muhammed Hamidullah ve Necmettin Erbakan gibi isimler dergiye çok değerli yazılarıyla katkıda bulunan bazı mütefekkirlerdir. Bugün İslam Medeniyeti Dergisi, İslam Medeniyeti Vakfı çatısı altında yayın hayatına devam etmektedir. Vakfın adına imtiyaz sahibi Sn. İsmail Er BAKAK'tır. Editörleri ise Doç. Dr. Yusuf SAYIN (Necmettin Erbakan Üniversitesi) ve Doç. Dr. Mustafa YAYLA'dır (Polis Akademisi). Vakfın Merkezi İstanbul, Üsküdar'dadır.

Dergide yayınlanmasını istediğiniz yazıları imdergisi@gmail.com adresine mail olarak gönderebilirsiniz. Başvurunuzun ardından, eposta adresinize yazının tarafımıza ulaştığına ve sürece dair bildirimler aynı yolla gönderilecektir.

İslam Medeniyeti Vakfı

EDİTÖR'DEN

1967'de İslam Medeniyeti Vakfı çatısı altında yayın hayatına başlayan, bugüne kadar yerli/yabancı onlarca fikir adamına, bilge ve yazarlara ev sahipliği yapmış olan İslam Medeniyeti Dergisi (İMD), İslam düşüncesi temelinde olarak, sosyal, kültürel, siyasal, iktisadi ve sanatsal pek çok bilimsel çalışmaya kaynaklık etmiştir. Bugüne kadar 44 sayıyla bilimsel çalışmalarını literatüre kazandıran İMD, 2020 yılı itibariyle yeni ekibi ve kadrosuyla 45. sayısını takdirlerinize ve istifadenize arz etmektedir. Başta Vakfın gönüllüleri olmak üzere, tüm akademi dünyasına ve toplumumuza hayırlı olmasını diliyor, faydalı hizmetlerde bulunma temennilerimizi sunmak ve sürdürmek istiyoruz.

Editörlüğümüzde değerli yayın ve bilimsel kurullarımızın katkılarıyla oluşan yeni sayıda; Üsküdar Üniversitesinden Hüseyin ve Gökben hocalarımız “Türkiye’de Hostilitenin Sosyodemografik Özelliklere Göre İncelemesi”ne yer veriyor. Kıymetli meslektaşlarımız, 1 Eylül 2018-9 Şubat 2019 tarihleri arasında Türkiye genelinde yürütülen, Türkiye Bağımlılık Risk Profili ve Ruh Sağlığı Haritası (TURBAHAR) çalışmasının ana hedefleri olarak; 18 yaş ve üzeri nüfusta, sigara, alkol, uyuşturucu madde kullanımı yaygınlığını saptamak, risk gruplarını belirlemek ve belirtilen kimyasal ve davranışsal bağımlılıklarla ilgili olabilecek psikolojik risk faktörlerini incelemek amacıyla çalışmalarını kaleme almış bulunuyorlar.

“İş Yaşamında Psikolojik Şiddetin Bir Başka Boyutu: İnanç Özgürlüğü İhlali” çalışmasıyla Uludağ Üniversitesinden Mustafa Gümüş, inanç özgürlüğünün hem uluslararası sözleşmelerde hem de birçok ülkenin anayasasında ve ilgili kanunlarında bulunduğunu ifade ediyor. İnanç özgürlüğünü bir hak olarak tanımlamak ve 12tanımak dışında bu hakkın sınırlamaları ve ihlalleri bağlamında birçok ülkede sorunlar yaşandığına değinen meslektaşımız, ülkemizde hem kamusal alanda hem de çalışma hayatında “başörtüsü, sakal ve inanç yükümlülüklerini yerine getirme, dini inancını ifade hürriyeti, dini bayramlarda resmî tatil tanımlaması” bağlamında değerlendirilebilecek birçok hususun uzun zamandır tartışlageldiği değerlendirilmesinde bulunuyorlar.

Necmettin Erbakan Üniversitesinde, çalışma alanlarında çok saygın bir bilim insanı olan hocamız Nurten Sargın ise “Eğitim Hayatında Şiddet Ve Şiddeti Önleyici Çalışmalar Ve Sorumluluklar” başlıklı çalışmasıyla hepimizin hayatına ışık tutacak çok önemli tespit ve önerilerde bulunuyorlar. Hocamız, şiddetin insanlık tarihinden beri sosyal hayatta var olan ve önlenmesi gereken bir toplumsal sorun olarak ortaya çıktığını ifade ederlerken, tarihi çok eskilere dayanan şiddet olaylarının, tarihin her döneminde olduğu ve son yıllarda Dünya’da ve Türkiye’de hızla arttığı görüldüğüne vurgu yapıyorlar. Prof. Sargın’a göre şiddet, toplumsal yaşamın olduğu her yerde vardır ve artmaktadır. Son yıllarda Türkiye’de eğitim ortamlarında anaokullarından üniversitelere kadar şiddet olaylarının arttığı gözlenmektedir. Okullarda artan şiddet olayları çocukları, ergenleri ve gençleri olumsuz etkilemekte şiddeti bir sorun çözme biçimi olarak görmelerine yol açmaktadır. Ayrıca eğitim kurumlarında şiddetin mobbing, siber zorbalık, zorbalık, fiziksel, duygusal, cinsel gibi her türlü görülebilmekte veya öğrenilmektedir.

Yeni Yüzyıl Üniversitesi öğretim üyesi Süleyman Akdemir hocamız ise, literatür hayatına yepyeni bir kavramı kazandırmaya çalışıyor: “Kıtakent”. Çalışmasında, küreselleşmeyle yerelleşme arasında yer tutan ekonomik birimlerden kıtakent/continentpol kavramına inovatif bir yaklaşımla farklı bir boyut kazandırmaya çalışan Doç. Akdemir, çalışmasında kavrama ulaşmadan önce metropol ve megapol kelimelerinin etimolojilerine yer veriyor, kıta kavramına kentleşme bakımından yaklaşıyor ve böylece kıtakentle continentpol kavramlarına ulaşıyor. Hocaya göre kavram, uygarlık düzeyiyle geleceği göz önünde tutularak doldurulmaya çalışılmıştır. Kıtakentin tarım ve sanayi dönemi katı kurallarından arındırılması gerektiğine işaret edilerek İstanbul’un Kıtakent olasılığı etraflıca değerlendirilmiş ve önemli önerilerde bulunulmuştur.

Yalova Üniversitesi’nden Şamil Şahin hoca, “Fıkıh Usulünün Elektronik Para İle İrtibatı” başlıklı Arapça olarak kaleme aldığı çalışmasında, fıkıh usulünün elektronik para ile ilişkisini ortaya koyarken, para kavramı izah etmeye çalışıyor. Kur’an-ı Kerim ve sünnet-i seniyyede para konusuna ve bununla ilgili İslam âlimlerinin görüşlerine yer veriyor. Araştırmada altın, gümüş, madeni para, kâğıt ve döviz vb. para çeşitlerine yer verilerek elektronik para kavramı açıklamaya çalışmaktadır. Araştırmasında değerli meslektaşımız, kıyas, istih-san, mesalih-i mürsele, örf, te’âmül, ref’ü’l-harac, ihtiyat, fıkhi kaideler ve usul

kaideleri gibi elektronik parayla sıkı ilişkisi bulunan konuları izah etmeye gayret etmektedir.

Makaleler kategorisinin son çalışması olan “Selçuklu Kurumsal Geleneğinin Yansımalarını Türkiye Ve İran’da Aramak: Hilafet Ve İmamet Sistemleri” başlıklı çalışmasında Yusuf Sayın, çalışmanın amacı olarak Selçuklu kurumsal geleneğinin günümüzdeki yansımalarını tarihsel olarak irdelemek, İslami yönetim düşüncesi, sistemi ve felsefesi olarak Osmanlılarda müesses halde bulunan hilafet sistemiyle, tarihsel kökenlerine vurguda bulunarak, bugün İran’da varlığını sürdüregelen İmamet düşüncesini ele almak olduğuna işaret ediyor. Sayın’a göre Selçuklu yönetim geleneği, İslami yönetim geleneği olarak hilafet/imamet sistemi manasına geldiğinden, Türkiye ve İran’daki Selçuklu kurumsal ve siyasi mirası anlamak için İslami yönetim sistemine; yönetim felsefeleri olarak hilafet ve imamet anlayışlarına bakmak gerekmektedir.

İMD’nin 45. sayısında kitap incelemesine de yer verdik. Birincisinde Fatmanur Şık arkadaşımız, İbrahim Kalın’ın “Barbar Modern Medeni” isimli kitabının incelemesine yer verirken, diğerinde Kilis Üniversitesinden M. Mustafa Dalkılıç, İbrahim ŞENER ve Enver GÜNSEL’in çevirisini yaptıkları, George Friedman’ın “Gelecek 100 yıl 21. Yüzyıl İçin Öngörüler” kitabının değerlendirmesine yer verdiler. Literatürde saygın yer edinen bu iki kitabın değerlendirmesini okurlarımıza sunmak istedik.

Yeni bir dönemin kapısını araladığımız 45. sayımızı, insanlığa, ülkemize ve literatüre kıymetli katkılar sunmanın sevinci ve temennisi içinde okurlarımızın istifadelerine arz eder, çok değerli katkılarınızı iletişim adreslerimiz üzerinden bize iletmenizi rica ederiz. Dergideki tüm makale ve değerlendirmeler, yazarların görüşlerini içermektedir. Emeği geçen herkese sonsuz şükranlarımızla 45. Sayımız hayırlı olsun. 46. Sayıda görüşmek üzere baki selamlar.

Editörler

Konya ve Ankara, 2020

VAKIFTAN

Değerli Bilim İnsanları, Sevgili Okuyucular;

Elinizdeki akademik ağırlıklı derginin 6. dönem 45. dergi sayısı ile uzun bir aradan sonra yayın hayatına yeniden dönüyoruz.

Bu imkânı bizlere bahşeden Cenab-ı Hakka sonsuz hamdü sena ederiz...

İslam Medeniyeti Vakfı'nın kuruluş amacı; peygamberlerin getirmiş olduğu hakkı üstün tutan medeniyeti kurmak için çalışmaktan ve bu doğrultuda çalışan bilim insanlarına ortam hazırlamak, karanlıklar içinde bulunan insanlığa hakkın ışığını tutmaktan ibarettir. Vakfımız bu amaca erişebilmek için kendi imkânları ölçüsünde ülkemizin ve dünyanın hakkı üstün tutan bilim insanlarının yazılarını bir araya getirmek çabası içindedir.

İbni Haldun'un belirttiği gibi; medeniyetler devletler gibi doğarlar, yaşarlar, büyürler ve dünyaya söyleyecek sözleri kalmayınca insanlık tarihindeki yerlerini yenilerine bırakırlar. Gücü üstün tutan Batı medeniyeti günümüzün sorunlarını çözmek bir tarafa, yeni sorunların kaynağı olarak karşımızda durmaktadır. Süresini doldurmak üzeredir. Yeryüzünde çıkardıkları dünya savaşları ile son zamanlarda geliştirdikleri vekâlet savaşları insanlık adına sözleri kalmadığını göstermektedir. Yaptıkları sömürüler ve zulümler ömürlerini uzatma çabalarından başka bir anlam taşımamaktadır.

İSLAM MEDENİYETİ kendi döneminde fıkıh/hukuk alanında getirmiş olduğu akit serbestliği ile Roma hukukunun kalıpla kurallarını ortadan kaldırmış ve "ticari dönemin" gelişmesine öncülük etmiştir. Her iki hukuk sistemi kendi dönemleri olan tarım ile ticari yaşamı geliştirmişlerdir. Batı medeniyeti bu iki hukuk sistemi üzerine oturmuşsa da, özellikle "faiz" ve "ekseriyet kararları" ile gücün ve güçlünün yanında yer alarak "sömürü düzenini" beraberinde getirmiştir. Çağımızda "ekonomik dönem" olarak karşımıza çıkan emek mübadelesi bakımından Batı "işçilik sistemini" geliştirmiş, faizin oluşturduğu sermaye birikimi yoluyla teknik alanda büyük gelişmeler yapabilmıştır. Uyguladığı "faizli kapitalist sistem" ile sermaye egemenliğini kurmuş, emeği karın tokluğuna çalıştırmış, gelir dağılımındaki dengeyi bozmuştur. O kadar ki, dün-

ya servetinin %80'i %1'in eline geçmiştir. Sosyalist denemeler de hüsrana ile sonuçlanmış ve artık bütün dünya arayış içine girmiştir.

Hukuk ancak hakkın üstün tutulması halinde toplumsal dengeyi sağlayabilir ve adaleti gerçekleştirebilir. Hukukun kaynakları olan “yakınlık, komşuluk, emek ve sözleşmelere dayalı yeni bir dünyanın kurulabilmesi” sadece “doğal hukuk anlayışı” ile olabilir. Bu da ancak “peygamberlerin getirmiş olduğu sistem” ile yeniden kurulabilir. Günümüz hukuk sistemi, hukuku bozan imtiyazlar, güçlünün üstün kabul edilmesi, başkasının zararına çıkarlar ile ekseriyet sistemine dayalı kararlardan arındırılmadıkça “yeni bir adil dünya düzeni” kurulamaz, “yeni bir medeniyet” oluşamaz.

Bu aşamada gelinen nokta yeni bir dünyanın ve adil bir düzenin ancak peygamberlerin vâris bıraktığı bilim insanları tarafından kurulmasıdır. Üçüncü binyıl medeniyeti yani yeni İslam Medeniyeti doğuş sancılarını yaşamaktadır. Vakfımızın amacı bu medeniyetin gerçekleşmesine hizmet etmektir. Bu anlamda İSLAM MEDENİYETİ Dergisi hepimizin dergisidir.

Bütün peygamberler ve özellikle medeniyet kurucusu Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. Davut, Hz. İsa ve Hz. Muhammed peygamberlerin ardından... Çağımızın ihtiyacı olan yeni Hakkı Üstün Tutan Medeniyeti kurmak... Hakkı üstün tutanları ve inananları yeni bir dirilişe hazırlamak ve insanlığa ışık tutmak için İSLAM MEDENİYETİ Dergimiz, kendi imkânları ölçüsünde bilim insanlarının yazılarını yayınlamak çabası içerisinde...

Bunun sadece bizim gayretimizle olmayacağını bilincindeyiz. Bu dava, inanıyorum diyen herkesin davasıdır. Bu tür çalışmalar yapıldığı takdirde, Türkiye yeni bir medeniyet hamlesinin öncüsü ve üçüncü binyıl İslam Medeniyetinin kurucusu olmaya adaydır.

Yeni yayın döneminde daha nice sayılara erişmek dileğiyle Allah'a emanet olunuz...

Reşat EROL

İslam Medeniyeti Vakfı Başkanı

MAKALELER

TÜRKİYEDE HOSTİLİTENİN SOSYODEMOGRAFİK ÖZELLİKLERE GÖRE İNCELENMESİ?*

Dr. Hüseyin ÜNÜBOL** & Doç. Dr. Gökben HIZLI SAYAR***

ÖZET

Hostilite ya da düşmanlık, kaynağını kontrol edilemeyen öfke patlamaları, kızgınlık ve saldırganlık duygularından alan zorlanmadır. Kişiyi şiddete iten psikolojik etmenler arasında en önemlilerden birisi hostilitedir. 1 Eylül 2018-9 Şubat 2019 tarihleri arasında Türkiye genelinde yürütülen, Türkiye Bağımlılık Risk Profili ve Ruh Sağlığı Haritası (TURBAHAR) çalışmasının ana hedefleri 18 yaş ve üzeri nüfusta, sigara, alkol, uyuşturucu madde kullanımı yaygınlığını saptamak; risk gruplarını belirlemek; belirtilen kimyasal ve davranışsal bağımlılıklarla ilgili olabilecek psikolojik risk faktörlerini incelemektir. Bu çalışma ile Türkiye genelinde 24438 (12269 erkek ve 12169 kadın) kişiyle yüz yüze görüşülerek elde edilen veriler analiz edilmiştir. Katılımcılar klinik psikologların gözetimi altında, öz bildirim ölçeklerini doldurmuşlardır. Hostilite skorları Kısa Semptom Envanterine ait bir alt ölçekten elde edilmiştir.

Sosyodemografik veri formuyla kişinin madde kullanımları, türleri, medeni durumu, yaşı ve cinsiyeti bilgilerine göre hostilite skorlarındaki farklılık ölçülmüştür. Türkiye'nin ruh sağlığı alanındaki en geniş örnekleme sahip olan çalışma, hostilitenin farklı sosyodemografik özelliklerden etkilendiği, yaşla birlikte azaldığı, bağımlı yapıcı madde kullanan bireylerde yüksek olduğu gösterilmiştir. Türkiye'de şiddete dönebilecek hostilitenin yönetilmesi açısından ülke genelinde bir politika planlanabilir. Genç yaşlardaki hostilite yüksekliğinin önüne geçilebilmesi için duygu farkındalıklarına, duygu düzenleme becerilerine yönelik eğitimlerin olması faydalı olabilir.

Anahtar Kelimeler: Hostilite/Düşmanlık, Bağımlılık, Risk Profili, Duygu Haritası, Öfke, Türkiye

* Bu tebliğ, Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu tarafından 15-16 Kasım 2019 tarihinde Ankara'da düzenlenen "Şiddetin Önlenmesi Çalıştayı"nda sunulmuştur.

** Üsküdar Üniversitesi, Tıp Fakültesi, huseyin.unubol@uskudar.edu.tr,

*** Üsküdar Üniversitesi, Tıp Fakültesi, gokben.hizlisayar@uskudar.edu.tr

Giriş

Öfke, günlük yaşamda en sık görülen duygusal deneyimlerden biridir (Scherer vd., 2004). Aynı zamanda birçok çalışma öfkenin en sık tanınan duygulardan biri olduğunu göstermiştir (Scherer & Tannenbaum, 1986; Shaver vd., 1987; Wallbott & Scherer, 1986). Araştırmalar, yetişkinlerin çoğunun öfke ve üzüntü, mutluluk ve korku gibi diğer duyguları ayırt etmekte çok az zorluk yaşadığını göstermektedir (Russell & Fehr, 1994). Bununla birlikte bu ayrım, hayal kırıklığı, sitem ve kızgınlık gibi diğer “öfke benzeri” duygular söz konusu olduğunda daha az belirginleşmektedir (Berkowitz & Harmon-Jones, 2004; Smith & Kirby, 2004). Literatürde de bu karışıklığı görmek mümkündür. Öfke ile ilgili sayısız makalede öfke, hostilite (düşmanlık), saldırganlık ve hayal kırıklığı gibi kavramların birbirinin yerine kullanıldığını görülmektedir; bu da literatürün entegrasyonunu zorlaştırmaktadır (Wilkowski & Robinson, 2008).

Sosyologlar, öfkenin karmaşık fizyolojik süreçlerini, nörobiyolojik yollarını ve yüz ifadeleri gibi bazı biyolojik belirteçlerin önemini fark ediyor olsa da, öfkenin öznel ve algısal deneyimlerine odaklanma eğilimindedirler. Özellikle, daha geniş bir nüfusa dayalı yaklaşımdan öfkeyi araştıran birçok sosyolog, tipik olarak öfkenin öz bildirimlerine güvenmektedir. Örneğin, yakın zamanda yapılan bazı büyük ölçekli anketlerde öfke, hafif ila daha şiddetli (örneğin, rahatsız, öfkeli, hiddetli) ve davranışsal ifade (örneğin, birine bağırarak, şiddete varan davranış) arasında değişen bir yelpazede değerlendirilmiştir (Mirowsky & Ross, 2002). Buna bağlı olarak hostilite boyutu öfkenin düşünsel bir alt yapısı olarak kategorize edilmiştir. Böylelikle saldırganlığın en temel prediktörleri arasında hostilite ve öfkenin yer aldığı vurgulanmıştır.

Öfke ve korku, sırasıyla savaş veya kaç tepkisine yol açabilecek tehditlere karşı iki zıt tepki olarak nitelendirilir. Strese karşı verilen tepki olarak nitelendirilen bu modelde, tehdit gibi durumlara yanıt olarak öfkeye neden olabileceğine ve böyle bir öfke ifadesinin neye benzeyebileceğine (örn. kaş çatma, fiziksel saldırganlık) ilişkin genel tahminlere izin verir (Everly, 2012). Bu model insanı genel olarak ele alırken bireysel farklılıkları öngörmez. Duyguların boyutsal modelleri, öncelikle duyguların öznel hissi veya deneyim bileşenine odaklanır. Genel olarak, hissin değeri (iyi ya da kötü hissetme) ve uyarılma derecesi (hissedilenin aktivasyonu derecesi) olmak üzere iki boyut önerir ve duyguların bu öznel duygu alanı içinde olduğunu iddia eder. Örneğin Russell (2003) “çekir-

dek etkinin”, bu iki boyutlu uzay içinde yer alan bir durum ya da olaya karşı gelişen birincil duygusal tepki olduğunu iddia etmektedir. Bu modelde öfke, güçlü, negatif değerli ve yüksek aktivasyon derecesiyle karakterizedir. Buna ek olarak bir kişinin “kötü”, “üzgün” veya “suçlu” hissetmektense “öfkeli” hissini ifade etmesini kişinin daha önceki deneyimleri, öğrenimleri ve sosyal normlarıyla ilişkilidir. Çocukluk döneminde her yaşadığı durumu öfke veya rahatsız edici olarak etiketlediğinde ya da bir başkasının buna benzer durumları bu şekilde etiketlediğini gözlemlediğinde, bu yaşanan durum hakkında bir bilgi çıkarır. Bu bilgileri hafızada benzerleriyle birlikte depolar. Bu nedenle de bireyler yaşamları boyunca farklı duyguların “nasıl hissettiklerini” ve “nasıl göründüğünü” gösteren bir dizi örnek edinmekte ve bunları bulanık kategoriler olarak saklamaktadır (Russell & Fehr, 1994). Eğer birey çocukluk döneminde gerekli olan duygusal farkındalığı ailesinden alamazsa zaman birçok duygu ayırtamayacak ve öfke olarak kategorize edilecektir.

Gelişen duygu sosyolojisi araştırma alanı için bir gündem oluşturmak amacıyla Gordon (Gordon vd., 2011) bir bireyin sosyal konumunun, kendisine yöneltilen veya içinde uyanan duyguların türünü, sıklığını ve yoğunluğunu belirlediğini öne sürmüştür. Bu iddia, sosyal tabakalaşmanın temel boyutlarının öfke dahil duyguları etkileme biçimlerinin sosyolojik analizleri için bir şablon sağlamıştır (Mirowsky vd., 1996; Ross & Van Willigen, 1997; S. Schieman, 2000). Bu çabalar, yaş, cinsiyet ve sosyal sınıfın, sosyal katmanlaşmanın duyguyla ilgili süreçler ve sonuçlar üzerindeki en etkili boyutları arasında ortaya çıktığı sosyal bir “duyguların epidemiyolojisine” katkıda bulunmuştur (Smith-Lovin, 1995; Thoits, 1989).

Öfkeyle ilgili yapılan sosyolojik çalışmalarda en öncelikli araştırılanların başında yaşlı bireylerin genç bireylere göre öfke ifade boyutları arasında bir farkı olmuştur. Genel olarak yaşlı bireylerin ortalama öfke boyutlarının genç bireylere göre çok daha düşük olduğuna dair somut kanıtlar üretilmiştir (Carsensen vd., 2000; Mirowsky & Ross, 2002). Görünüşe göre yaşlı yetişkinler, gençlere kıyasla daha az öfkeleniyor ya da daha az öfke bildiriminde bulunuyorlar. Yaşlı yetişkinlerin öfkelenedikleri kişilerle daha az konuştukları, öfkeyi kıskırtan durumlar hakkında daha farklı düşünmeye çalıştıkları, alkol ya da madde alarak öfkelerini bastırmayı daha az tercih ettikleri de çalışmalarda gösterilmiştir. Diğer taraftan öfke duygularının ortalama süresi, öfkeye verdikleri yanıtın uygun olduğunu düşünme eğilimi genç erişkinlerden farklı olma-

dığı da bir diğer sonuçtur (S. Schieman, 2000; Simon & Nath, 2004; Stets & Tsushima, 2001). Bu temel sosyal kalıplar öfkeyle ilgili süreçlerde yaş farklılıklarının altını çizmektedir. Yine de gelecekteki araştırmalar, bireylerin öz bildirimlerinde önyargıların yaştan bağımsız olduğu göz ardı edilmemelidir.

Yaş ve öfke sıklığı arasındaki ilişki göz önüne alındığında nedenleriyle ilgili daha detaylı değerlendirilme yapılması zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, yaş ile birlikte sosyal statü, yaşam seyri gibi çeşitli sosyal tabakalaşma değişkenlerinin öfkeye etkisi de inceleme altına alınmıştır. Toplumlar ve kültürler arasındaki araştırmalar, duyguyla ilgili deneyimlerin (negatif ve pozitif) tipik olarak iş veya aile rollerindeki ilişkilerle bağlantılı olduğunu ortaya koymaktadır (Scherer & Tannenbaum, 1986). Genç bir yetişkinin deneyimlemeye yeni başladığı yakın ilişkilerin sürdürülmesi, aile kurması, hayatta kalması için gerekli statü ve iş sahibi olma süreci yaşlılara göre çok daha zorlanmasına neden olabilecek bir takım değişkenlerdir (Scott Schieman, 1999). Aynı zamanda yaşlı bireylerin kendi yaşamındaki özgürlüğü kısıtlayan küçük çocuk sahibi olma ve buna bağlı zaman kaybına tahammülsüzlük gibi durumlarla karşılaşma ihtimali çok daha düşüktür (Bianchi vd., 2006; Mattingly & Sayer, 2006). Aynı zamanda yaşlı bireyler, genç yetişkinlere kıyasla daha az ekonomik zorluk yaşamakta (Mirowsky & Ross, 2017), iş ve ev dengesini daha rahat kurmakta (Mennino vd., 2005), işlerinden daha az memnuniyetsizlik duymakta (Kalleberg & Loscocco, 1983) ve iş yerindeki kişilerle daha az çatışmaya girmektedir (Scott Schieman & Reid, 2008).

Sosyolojik açıdan öfke, kısmen statü ve güçle bağlantılı erkeksi bir duygu olarak görülmektedir (Mirowsky & Ross, 1995). Diğer birçok duygu için kadın cinsiyetin erkeklere göre duygularını daha fazla ifade ettikleri, daha yoğun yaşadıkları gösterilmiş olsa da (Johnson & Shulman, 1988), öfke için bunu erkeklerin lehine söylemek daha olasıdır (Fabes & Martin, 1991). Ama nüfusa dayalı olan çalışmalar bu farkı göstermekte sonuçsuz kalmıştır. Schieman ve arkadaşları, 1996 yılında yapılan genel popülasyondaki bir çalışmanın verilerini analiz etmişler; kızgın ve öfkeli hissetme sıklığında cinsiyete göre farklılaşmadığını göstermişlerdir (Scott Schieman, 1999). Hatta bazı çalışmalarda kadınların öfke bildirim sıklıklarının daha yüksek olduğu gösterilmiştir (Mirowsky & Ross, 2002; Strachan & Dutton, 1992). Genel epidemiyolojik çalışmalar, öfke şiddeti ve öfke bildirim sıklığı açısından cinsiyetteki net üstünlüğü henüz ortaya koymamıştır.

Hostilite, bir bireyin kişilerarası ilişkilerindeki olumsuz bilişsel, duygusal ve davranışsal özellikleri içeren geniş bir psikolojik kavramdır. Hostilite alanındaki özellikler alınganlık, öfke, güvensizlik ve saldırganlığı içerir (Barefoot vd. 1989). Hostilite ve öfke arasında keskin bir ayrım yapmak oldukça güçtür. Ancak öfke geniş bir yelpazede yaşanan duygu yoğunluğunu, hostilite ise nesnelere yok etmeye veya diğer insanlara zarar vermeye yönelik saldırgan davranışları motive edici bir dizi çağrışımı ifade eder (Leyse-Wallace 2013). Hostilite kişinin saldırgan davranışlarını harekete geçirebilen bir kavram olarak ifade edilir (Özmen, 2006). Toplum içerisinde hostilitenin değerlendirilmesi, hangi sosyodemografik özelliklerin etkilediğinin belirlenmesi, saldırganlığın ve şiddetin önlenmesi açısından oldukça önemli bilgiler sunabilir.

1. Yöntem

1.1. Amaç

Toplumda şiddeti önleme çalışmaları, toplumsal sorunları en aza indirmek, toplumda sağlıklı davranışların gelişmesini sağlamak, toplum içindeki bireylerin esenliği ve sonraki kuşakların ruh sağlığı sağlam bireyler olarak yetişebilmesi için gereklidir. Doğru önlemler alınabilmesi için sorunun yerinde saptanması önem taşımaktadır. Şiddet davranışı ve bireyleri şiddete yönlendiren psikolojik etmenler üzerine Türkiye’de yapılmış mevcut çalışmalardan elde edilen veriler kısıtlı ve dağınık haldedir. Mevcut sosyal politikaların etkililiğinin değerlendirilmesi, şiddet davranışının önlenmesi için şiddet davranışı için risk faktörlerine yönelik ulusal temsil gücü olan, kapsamlı ve karşılaştırılabilir, güncel verilere ihtiyaç vardır. Bu araştırmanın amacı ülkemizin farklı bölgelerinde hostilite ile ilgili belirtilerin görülme sıklığının ve hostilite için riskli grupların tespit edilmesidir. Araştırmanın hedefleri şunlardır:

- 18 yaş üzeri ve her iki cinsiyeti temsil eden genel toplumda hostilite yaygınlığını belirlemek.
- Daha yüksek hostilitenin izlendiği yaş grubu, yaşanan bölge, cinsiyet, medeni durum, eğitim durumunu belirlemek.

1.2. Prosedür

Araştırma desen ve içeriğine, Üsküdar Üniversitesi Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik Kurulu tarafından B.08.6.YÖK.2.ÜS.0.05.06 / 2018 /800 sayı ve 03.09.2018 tarih ile etik açıdan uygunluk onayı verilmiştir.

Bu araştırmada, Türkiye Bağımlılık Risk Profili ve Ruh Sağlığı Haritası (TURBAHAR) çalışmasında (Ünübol & Sayar, 2019) toplanan verilerden dört grubu analiz edilmiştir.

1. Sosyodemografik veriler
2. Sigara, alkol ve madde kullanım verileri
3. Hostilite puamı verileri

Veri toplama aşaması 2018 yılının Eylül-Aralık aylarında gerçekleştirilmiştir. TURBAHAR, önceden yapılandırılmış bir anket formuyla verilerin toplandığı, kesitsel bir araştırmadır. Veriler, kişilerle yüz yüze görüşülerek elde edilmiştir.

Örneklem Türkiye genelinde 26 İstatistiksel Bölge Birimleri Sınıflandırması ikinci kademe (İBBS-2) bölgesinden alınan verilerden oluşmuştur. Türkiye’deki İstatistiksel Bölge Birimleri Sınıflandırması, TURBAHAR’ın örneklem seçiminde ağırlıklı olarak tabakalı küme örnekleme yaklaşımıyla kullanılmıştır. Araştırmadaki katılımcılar okullar, belediye binaları, özel şirketler gibi çeşitli çalışma alanları ve muhtarlık, ortak kamu alanları, kurslar, yardım dernekleri gibi kamu alanlarındaki bireylerden gönüllülük esasına göre ve kadın erkek eşit sayıda seçilmiştir.

TURBAHAR saha çalışmasında 125 klinik psikolog “saha araştırmacısı” olarak görev almıştır. Ölçeklerle ilgili yönergeler hem sözel olarak hem de yazılı olarak verilmiştir. Okur- yazar olmayan katılımcılara tüm sorular araştırmacı tarafından okunmuştur. Anketlerin doldurulması ortalama 45 dakika almıştır. Çalışmanın verileri SPSS-21 kullanılarak analize tabii tutulmuştur. Araştırmada ölçek uygulanmakla birlikte ölçekten elde edilen veriler IBM SPSS 21.0 “*Statistical Package for the Social Sciences*” paket programıyla analiz edilmiştir. Analizlerdeki anlamlılık düzeyi $p \leq .05$ olarak belirlenmiştir.

1.3. Veri Toplama Araçları

Bu araştırmada, istenilen verilerin toplanmasında demografik bilgilere ilişkin soruların olduğu araştırmacı tarafından hazırlanmış Sosyodemografik Bilgi Formu, Kısa Semptom Envanteri Ölçekleri kullanılmıştır.

Kısa Semptom Envanteri (KSE) (Brief Symptom Inventory): 53 maddelik kendini ölçmeye ait bir envanterdir. Normal örneklerde olduğu gibi, farklı psikiyatrik ve medikal hastalıklarda ortaya çıkabilecek bazı psikolojik uyarıcılar belirlemek amacıyla geliştirilmiş çok boyutlu bir belirti tarama ölçeğidir (Şahin & Durak, 1994). Çalışmada bu ölçekten alınan hostilite puanları analize dâhil edilmiştir.

2. Bulgular

Araştırmaya Türkiye'nin tüm bölgelerini ve 26 IBBS-2 bölgesini kapsayacak biçimde 24498 birey katılmıştır. Katılımcıların yaş aralığı 18-81 arasında değişmektedir. Yaş ortalaması tüm grup için 32.3 ± 11.06 yıl, kadınlar için 31.22 ± 10.7 yıl ve erkekler için 33.13 ± 12.7 yıl olarak saptanmıştır (Tablo 2). Ülke genelinde katılımcıların 6427'si (%26.2) 18-23 yaş arası (early emerging young adult-erken yetişen genç erişkin), 6543'ü (%26.7) 24-29 yaş arası (late emerging young adult-geç yetişen genç erişkin), 5484'ü (22.4%) 30-38 yaş arası (young adult- genç erişkin) ve 6040'ı (24.7%) 38 yaş üstü (adult-erişkin) orta yaş olarak sınıflanmıştır (Tablo 1).

Tablo 1. Katılımcıların Değişkenlere Göre Dağılımları

Değişkenler		n	%
Cinsiyet	Erkek	12.302	50,2
	Kadın	12.191	49,8
	Toplam	24.493	100,0
Eğitim	İlkokul	1.525	6,2
	Ortaokul	1.465	6,0
	Lise	6.398	26,1
	Üniversite	13.351	54,5
	Yüksek Lisans	1.740	7,1
Medeni	Toplam	24.479	100
	Evli	10.554	43,1
	Bekâr	13.048	53,3
	Ayrılmış	872	3,6
	Toplam	24.474	100

Yaş Grup	18-23	6.413	26,2
	24-29	6.529	26,7
	30-38	5.470	22,4
	39'den fazla	6.026	24,7
	Toplam	24.438	100
Çocuk Sayısı	0	14.866	60,7
	1 çocuk	3.413	13,9
	2 çocuk	4.342	17,7
	3 + çocuk	1.870	7,7
	Toplam	24.491	100

Tablo 2. Yaş Dağılımı

Cinsiyet	N	Minimum Yaş	Maximum Yaş	Ortalama Yaş	Standart Sapma
Erkek	12.269	18,00	81,00	32,26	11,056
Kadın	12.169	18,00	78,00	31,22	10,666
Toplam	24.438	18,00	81,00	31,74	10,876

Katılımcıların medeni durumları incelendiğinde, evli, bekâr ve ayrılmış bireylerin oranı erkeklerde sırasıyla %43.3, %54.4, %2.3; kadınlarda ise sırasıyla %42.9, %52.2, % 4.9 olarak (Tablo 3) bulunmuştur. Katılımcıların eğitim durumları incelendiğinde, %6.2'sinin ilkokul ve altı, %6'sının ortaokul, %26.1'inin lise, %54.6'sının üniversite ve %7.1'inin lisansüstü eğitim düzeyine sahip oldukları izlenmiştir (Tablo 1). İlkokul, üniversite ve lisansüstü eğitim düzeyleri kadınlarda, ortaokul ve lise eğitim düzeyi ise erkeklerde hafifçe daha yüksektir. Ancak aradaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır (Tablo 3).

Tablo 3. Cinsiyete Göre Eğitim ve Medeni Durum Özellikleri

		Cinsiyet			
		Erkek	%	Kadın	%
Medeni Durum	Evli	5.325	43,3	5.229	42,9
	Bekâr	6.687	54,4	6.361	52,2
	Ayrılmış	281	2,3	591	4,9
Eğitim	İlkokul	647	5,2	878	7,2
	Ortaokul	851	6,9	614	5,0
	Lise	3.474	28,2	2.924	24,0
	Üniversite	6.496	52,8	6.854	56,2
	Lisan üstü	827	6,7	913	7,4

Kısa Semptom Envanteri aracılığı ile değerlendirilen hostilite puanlarının yaş gruplarına göre dağılımı incelendiğinde, hostilite puanının azalan yaşla birlikte istatistiksel olarak anlamlı biçimde arttığı izlenmiştir (Tablo 4). En yüksek hostilite düzeyine sahip grubun 18-23 yaş katılımcılar, en düşük hostilite düzeyine sahip grubun ise 39 yaş ve üstündeki katılımcılar olduğu, tüm gruplar arasındaki farkların istatistiksel olarak anlamlı olduğu saptanmıştır (Tablo 4). Hostilite Puanları Cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı ($p=0,037$) düşük seviyede bir fark saptanmıştır (Tablo 4). Hostilite puanlarının eğitim düzeyi gruplarına göre dağılımı incelendiğinde, en yüksek hostilite düzeyine sahip grubun ortaokul eğitim düzeyine sahip katılımcılar, en düşük hostilite düzeyine sahip grubun ise lisansüstü eğitim düzeyine sahip katılımcılar olduğu saptanmıştır. Lisansüstü eğitim düzeyine sahip katılımcıların hostilite puanları diğer tüm gruplardan istatistiksel olarak anlamlı biçimde düşüktür (Tablo 4). Hostilite puanlarının medeni durum gruplarına göre dağılımı incelendiğinde, hostilite puanlarının evli grupta en düşük, bekâr katılımcı grubunda en yüksek olduğu izlenmiştir (Tablo 4).

Hostilite puanlarının sigara kullanım gruplarına göre dağılımı incelendiğinde, en yüksek hostilite puan düzeyine sahip grubun sigara kullananlar, en düşük hostilite puanı düzeyine sahip grubunsa sigara kullanmayanlar olduğu izlenmiştir (Tablo 4). Sigara kullanmayanlarla bırakmış olanlar arasında hostilite puanları bakımından izlenen fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır (Tablo 4). Hostilite puanlarının alkol kullanım gruplarına göre dağılımı incelendiğinde, en yüksek hostilite puan düzeyine sahip grubun alkolü bırakmış olanlar, en düşük hostilite puan düzeyine sahip grubun ise alkol kullanmayanlar olduğu izlenmiştir. Alkol kullananlar ve bırakmış olanlar arasındaki puan farkı istatistiksel olarak anlamlı değilken, alkol kullanmayanların hostilite puanları diğer iki gruba göre istatistiksel olarak anlamlı biçimde düşük bulunmuştur (Tablo 4).

Hostilite puanlarının madde kullanım gruplarına göre dağılımı incelendiğinde, en yüksek hostilite puan düzeyine sahip grubun çoklu madde kullanımı olanlar, en düşük hostilite puan düzeyine sahip grubunsa madde kullanmayanlar olduğu izlenmiştir. Çoklu tip madde kullananlar, tek tip madde kullananlar ve madde kullanmayanlar arasındaki hostilite puanları farkı istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur (Tablo 4).

Tablo 4. Sosyodemografik Özelliklere Göre Hostilite Puanlarının Karşılaştırılması

	Gruplar	N	Ort	SS	P
Yaş Grup* (F=500)	18-23	6.413	9,00	5,21	<,001
	24-29	6.529	7,68	4,73	
	30-38	5.470	6,73	4,28	
	39'den fazla	6.026	5,96	4,04	
Eğitim* (F=30.4)	İlkokul	1.525	7,48	4,74	<,001
	Ortaokul	1.465	7,81	5,02	
	Lise	6.398	7,65	4,91	
	Üniversite	13.351	7,34	4,67	
	Yüksek Lisans	1.740	6,40	4,32	
Medeni Durum* (F=474)	Evli	10.554	6,38	4,22	<,001
	Bekâr	13.048	8,22	4,99	
	Ayrılmış	872	7,27	4,73	
Sigara İçme Durumu* (F=229)	Evet	10.672	8,12	5,01	<,001
	Hayır	12.414	6,78	4,42	
	Bıraktım	1.386	7,25	4,62	
Alkol Tüketim Durumu* (F=188)	Evet	8.275	8,14	5,00	<,001
	Hayır	15.319	6,93	4,53	
	Bıraktım	899	8,39	4,97	
Madde Kullanım Durumu* (F=165)	Madde Kullanımı Yok	22.768	7,23	4,66	<,001
	Tek Madde Kullanımı	1.091	9,19	5,17	
	Birden Çok Madde Kullanımı	635	10,20	5,42	
Cinsiyet ** %95 CI (0.007-0.25)	Erkek	12.302	7,45	4,83	0,037
	Kadın	12.191	7,33	4,66	

* One-Way Anova; ** T-Test; Cohen's d= 0,026; p<0.05

3. Tartışma

Çalışmada hostilite puanları kadın ve erkeklerde birbirine oldukça yakın değerler olduğu görülmüştür. Sosyodemografik açıdan birbirine çok benziyor olması, bu sonuçların karşılaştırılması açısından da oldukça önemlidir.

Öfke toplumsal açıdan bazı kalıp yargılar çerçevesi içerisinde değerlendirilir ve öfkenin erkekler açısından “kabul edilebilir bir duygu olduğu” ima edilir (Jansz & Others, 2000). Ama birçok çalışma kadın ve erkek cinsiyetindeki öfkenin şiddeti, süresi ya da sıklığıyla ilgili elde edilen sonuçlar tutarsızdır. Bazı

çalışmalar kadınların erkeklerden daha yoğun bir öfke bildirme eğiliminde olduklarını gösterirken (Simon & Nath, 2004; Stets & Tsushima, 2001), kadınların öfke dâhil negatif duyguları daha yoğun hissettikleri diğer bulgularla da tutarlıdır. Diğer taraftan, kadınların öfkeyi bastırma eğilimlerinin erkeklere kıyasla daha fazla olduğunu söyleyen çalışmalarda vardır (Haynes & Feinleib, 1980).

Araştırmacılar öfke ifadelerinin ve deneyimlerinin Sosyal Rol Teorisi açısından değerlendirilmesi için seksen iki Alman yetişkinin dâhil edildiği bir çalışma planlamışlardır. Çalışma öfke ifadesi ve deneyimlerinin evlilik türü ve cinsiyete göre farklılığını araştırmayı amaçlamıştır. Geleneksel tarzda evlilik yürüten kadınlar öfkelerini demokratik evliliklere göre daha fazla bastırırken, her iki evlilik türünde de kadınlar erkeklere göre daha fazla öfke deneyimi yaşadığı gösterilmiştir. Fakat öfke ifade oranları açısından demokratik evliliklerde kadın ve erkeklerde bir farklılığın olmadığını ve öfke ifadesinde negatif sosyal kabullerin belirleyici bir rol oynadığını belirtmişlerdir (Fischer and Evers 2011).

Bazı çalışmalarda öfkenin bastırılmasında da cinsiyet farklılıklarının olmadığı sonuçlarına ulaşılmıştır (Gross & John, 2003; Mitrofan & Ciulovică, 2012). Hatta öfkenin bastırılması ve ifade edilmesiyle ilgili cinsiyetin ilişkisiz olduğunu tespit eden başka çalışmalara da rastlanabilir (Kopper & Epperson, 1991; Milovchevich vd., 2001). Çalışmada hostilete puanları kadın ve erkek bireylerde birbirine oldukça yakın olduğu gözlemlenmiştir. Özellikle kadın ve erkek bireylerdeki yaş oranları, birey sayıları, benzer oranlardaki eğitim ve medeni durumları değerlendirildiğinde cinsiyetin hostilete puanlarını farklılaştırmadığı sonucuna ulaşılabilir.

Öfkedeki yoğunluğun ve sıklığın kadınların ve erkeklerdeki farklılıklarıyla ilişkili belirsizliğe rağmen (Kring, 2000), yaşla ilişkili çalışmalar çok daha tutarlı sonuçlar göstermektedir. Çalışmada literatürle uyumlu olarak yaş artışı hostilete puanlarında düşmeyle ilişkili olduğu gösterilmiştir. Özellikle 18-23 yaş arasındaki bireylerin diğer yaş gruplarına göre oldukça yüksek bir hostilete puanı vardır. Yaşla birlikte nörobiyolojik ve hormonal değişikliklere ek olarak kişinin yaşam deneyimindeki artışın, öfke kalıplarındaki tepkiselliği ve sıklığı düşürmesine etki edebilir. Kişi yaşla birlikte daha istikrarlı bir duygu eğilimi gösterir, ilişkilerinde ustalaşır, çeşitli beklenti ve hayal kırıklıklarında bir denge

oluşmaya başlar. Aynı zamanda yaşlı bireyler beklemedikleri durumlarla daha az karşılaşılır, bu durum kendisine dair güven duygusunun artmasıyla sonuçlanır (Blazer vd., 1991).

Bir diğer farklılıkları, kişiler arası çatışmalara yönelik davranışsal tepkilerini düzenleme konusunda genç akranlarından daha iyi olma eğilimidir (Birditt & Fingerman, 2005). Öfkeyle ilişkili çeşitli değişkenler incelendiğinde evliliğin önemli faktörler arasında olduğu, çocuk sahibi olmanın, buna bağlı zaman kısıtlılığının öfkenin yaşla olan ilişkisinde önemli bir etken olabileceği (Bianchi vd., 2006; Mattingly & Sayer, 2006) vurgulanmıştır. Çalışmada evli bireylerin bekârlara göre daha düşük hostilete düzeyi sonucuna ulaşılmıştır. Aynı zamanda yaş değişkeninde 39 yaş ve üzeri olan bireylerde en düşük seviyededir. Literatürdeki yaşın etkisiyle ilgili yapılan çalışmalarla uyumludur. Bekâr bireylerin daha genç yaşlarda olması da hostilete puanlarındaki yüksekliğe neden olabilir. İlginç olarak eğitim düzeyleri aynı paralellikle yükselmemektedir. Lisansüstü mezunlarının diğer eğitim düzeylerine göre anlamlı bir hostilete puanı düşüklüğüne sahip olduğu görülmüştür. Literatürde yüksek eğitim seviyelerindeki bireylerin ekonomik zorlukları daha az yaşadıkları ve daha yüksek bir özgüven duygusu yaşadıkları belirtilmiştir (McLeod, 2013; Ross & Van Willigen, 1997). Ülkemizde de benzer olarak eğitim seviyesinin iş olanakları açısından daha avantajlı olması, lisansüstü eğitim seviyelerine sahip olan bireylerin hostilete puanlarındaki düşüklüğü açıklayabilir. Ayrıca bu bireyler belirli bir yaşın üstünde oldukları için puanlarında düşük olması oldukça anlamlıdır.

Yapılan birçok çalışma hostilete ve bağımlılık arasında oldukça güçlü bir ilişki olduğunu göstermiştir. Erkeklerde agresif davranışlar doğrudan sigara içme için bağımsız risk faktörleri arasında yer alırken, kadınlarda hostiletenin sigara içmeyi öngörebilen bağımsız risk faktörü olduğu gösterilmiş, aynı çalışmadaysa hostiletenin hem kadınlarda hem de erkeklerde alkol tüketimi için risk faktörleri arasında olduğu belirtilmiştir (Whiteman vd., 1997). Fransız Gazel Kohort çalışmasında 15 bine yakın kişinin 20 yıl boyunca alkol kullanımını bildirişi takibi yapılmış ve hostilete ile olan ilişkisi incelenmiştir. Bütün cinsiyetlerde hostiletenin alkol kullanımıyla oldukça güçlü bir ilişki içerisinde olduğu ve alkol bağımlılığı açısından hostiletenin düşürülmesine yönelik müdahalelerin alkol bağımlılığı tedavileri açısından faydalı olabileceği önerilmiştir (Airagnes vd., 2017).

Özellikle öfke ve düşmanlık bilişsel ve sosyal açıdan öz düzenleme becerilerinden etkileniyor olduğu bilinmektedir (Albert Bandura vd., 1999). Bağımlılıktaki temel sorunlardan birisi de duygu düzenleme becerilerinin bozulmasıdır ve sigara bağımlılığından, alkol ve madde bağımlılığına kadar birçok bağımlılık türüyle ilişkili olduğu bulunmuştur (Thorberg and Lyvers 2010; Estévez vd. 2017; Petit vd. 2015; Jouanne vd. 2005). Öfke yoksunluk gibi durumlarda (Quinn vd. 2014; Livne vd. 2019), aşırma durumlarında (Pombo vd. 2016), bağımlılık tedavisinde (Williams and Kraft, 2012), madde kullanımının tetiklenmesinde (Ansell vd., 2015; McCormick & Smith, 1995) önemli bir işlevi vardır.

Öfkenin bağımlılıkla olan ilişkisi yukarıdaki sayılan durumlarla da sınırlı değildir. Hostilite, beyindeki nikotin metabolizmasında hızlanmaya neden olarak, sigara bağımlılığını arttırabildiği gösterilmiştir (Fallon vd., 2004). Eroin, esrar ve sigara bağımlılığında ifade edilen öfke düzeylerinin depresyonla karşılaştırılmasının yapıldığı bir çalışmada, eroin bağımlılığının ağır sigara içicilerden ve esrar kullananlardan çok daha yüksek olduğu ve bu üç grupta da ifade edilen öfkenin depresyonun ana belirleyici olduğunu göstermişlerdir (Mujtaba vd., 2015). Madde kullanan bireylerde depresyonun dışında, maddeyi hatırlatan, yeniden kullanıma teşvik eden faktörlerden birisi hostilitedir (Ansell vd., 2015; McCormick & Smith, 1995). Hostilite hem madde bağımlılığın devam etmesine, hem de tedavinin prognozunda (Handelsman vd., 2000; McCormick and Smith 1995; Robinson vd., 2001) dikkate alınması gerekmektedir. Bu çalışmada sigara, alkol ve madde kullanımları olan bireylerdeki hostilite skorlarının yüksek oluşu literatürle uyumludur.

Sonuç

Bu araştırmada daha yüksek hostilite düzeyi ile ilişkili bulunan faktörler şunlardır:

- Yaş arttıkça hostilite düzeyinde azalma gözlemlenmiştir.
- Bekâr bireylerde evli ve boşanmış bireylere göre daha yüksek hostilite skorları vardır.
- Sigara-alkol ve madde kullanımı olan gruplarda hostilite puanlarının içmeyen gruplara göre oldukça yüksek olduğu gözlemlenmiştir.

- Lisansüstü mezunlarında hostilete puanları diğer eğitim düzeylerine göre düşük hostilete puanları olduğu tespit edilmiştir.
- Erkeklerde hostilete puanları kadınlara göre istatistiksel olarak anlamlı ($p=0,037$) yüksektir. Fakat aradaki fark oldukça küçüktür.

Literatürde hostilete düzeylerinin genel popülasyon üzerine olan etkisiyle ilgili çok az çalışma vardır. Ülke genelinde, Türkiye'nin tüm bölgelerinden, geniş bir yaş ve eğitim yelpazesinden seçilen bir örnekleme hostiletenin değerlendirilmesi sonuçların değerlendirilmesi açısından oldukça önemlidir. Literatürde geleneksel aile yapılarına sahip olan bölgelerde kadınların öfkeyi daha az ifade ettiği, daha fazla bastırıldığı vurgulanırken, bu yapılan çalışmayla hostiletenin cinsiyetten bağımsız olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Böylece öfkenin düşünsel ve motivasyonel komponenti olan hostileteyle ilgili önemli bir sonuca varılmıştır. Öfke ve hostiletenin duygu düzenleme becerileriyle olan ilişkisi göz önüne alındığında, genç yaştan itibaren bireylerin duygu farkındalıklarının, duygu düzenleme becerilerinin geliştirilmesi, öfke, hostilete ve bağımlılık gibi pek çok sorunun önüne geçebileceği ifade edilebilir.

Kaynakça

- Airagnes, G., Lemogne, C., Gueguen, A., Hoertel, N., Goldberg, M., Limosin, F., & Zins, M. (2017). Hostility Predicts Alcohol Consumption Over A 21-Year Follow-Up In The Gazel Cohort. *Drug And Alcohol Dependence*, 177, 112–123.
- Ansell, E. B., Laws, H. B., Roche, M. J., & Sinha, R. (2015). Effects Of Marijuana Use On Impulsivity And Hostility In Daily Life. *Drug And Alcohol Dependence*, 148, 136–142.
- Bandura, A. (1999). Moral Disengagement In The Perpetration Of Inhumanities. *Personality And Social Psychology Review: An Official Journal Of The Society For Personality And Social Psychology, Inc*, 3(3), 193–209.
- Bandura, A., Freeman, W. H., & Lightsey, R. (1999). Self-Efficacy: The Exercise Of Control. Springer. <https://connect.springerpub.com/content/sgrj-cp/13/2/158.full.pdf> (15.11.2019).
- Barefoot, J. C., Dodge, K. A., Peterson, B. L., Dahlstrom, W. G., & Williams, R. B., Jr. (1989). The Cook-Medley Hostility Scale: Item Content And Ability To Predict Survival. *Psychosomatic Medicine*, 51(1), 46–57.
- Berkowitz, L., & Harmon-Jones, E. (2004). Toward An Understanding Of The Determinants Of Anger. *Emotion*, 4(2), 107–130.
- Bianchi, S. M., Robinson, J. P., & Milke, M. A. (2006). *The Changing Rhythms Of American Family Life*. Russell Sage Foundation.
- Birditt, K. S., & Fingerhman, K. L. (2005). Do We Get Better At Picking Our Battles? Age Group Differences In Descriptions Of Behavioral Reactions To Interpersonal Tensions. *The Journals Of Gerontology. Series B, Psychological Sciences And Social Sciences*, 60(3), P121–P128.
- Blazer, D., Burchett, B., Service, C., & George, L. K. (1991). The Association Of Age And Depression Among The Elderly: An Epidemiologic Exploration. *Journal Of Gerontology*, 46(6), M210–M215.
- Bussey, K. (2020). Development Of Moral Disengagement. In *The Oxford Handbook Of Moral Development* (Pp. 305–326). <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190676049.013.17> (25.11.2019).

- Caprara, G. V., Tisak, M. S., Alessandri, G., Fontaine, R. G., Fida, R., & Paciello, M. (2014). The Contribution Of Moral Disengagement In Mediating Individual Tendencies Toward Aggression And Violence. *Developmental Psychology*, 50(1), 71–85.
- Carstensen, L. L., Pasupathi, M., Mayr, U., & Nesselroade, J. R. (2000). Emotional Experience In Everyday Life Across The Adult Life Span. *Journal Of Personality And Social Psychology*, 79(4), 644.
- Deffenbacher, J. L., Oetting, E. R., Lynch, R. S., & Morris, C. D. (1996). The Expression Of Anger And Its Consequences. *Behaviour Research And Therapy*, 34(7), 575–590.
- Estévez, A., Jáuregui, P., Sánchez-Marcos, I., López-González, H., & Griffiths, M. D. (2017). Attachment And Emotion Regulation In Substance Addictions And Behavioral Addictions. *Journal Of Behavioral Addictions*, 6(4), 534–544.
- Everly, G. S., Jr. (2012). *A Clinical Guide To The Treatment Of The Human Stress Response*. Springer Science & Business Media.
- Fabes, R. A., & Martin, C. L. (1991). Gender And Age Stereotypes Of Emotionality. *Personality & Social Psychology Bulletin*, 17(5), 532–540.
- Fallon, J. H., Keator, D. B., Mbogori, J., Turner, J., & Potkin, S. G. (2004). Hostility Differentiates The Brain Metabolic Effects Of Nicotine. *Brain Research. Cognitive Brain Research*, 18(2), 142–148.
- Fischer, A. H., & Evers, C. (2011). The Social Costs And Benefits Of Anger As A Function Of Gender And Relationship Context. *Sex Roles*, 65(1), 23–34.
- Gordon, I., Martin, C., Feldman, R., & Leckman, J. F. (2011). Developmental Cognitive Neuroscience. *Accident; Analysis And Prevention*, 1(4), 471–493.
- Gross, J. J., & John, O. P. (2003). Individual Differences In Two Emotion Regulation Processes: Implications For Affect, Relationships, And Well-Being. *Journal Of Personality And Social Psychology*, 85(2), 348–362.
- Handelsman, L., Stein, J. A., Bernstein, D. P., Oppenheim, S. E., Rosenblum, A., & Magura, S. (2000). A Latent Variable Analysis Of Coexisting Emotional

Deficits In Substance Abusers: Alexithymia, Hostility, And PTSD. *Addictive Behaviors*, 25(3), 423–428.

Haynes, S. G., & Feinleib, M. (1980). Women, Work And Coronary Heart Disease: Prospective Findings From The Framingham Heart Study. *American Journal Of Public Health*, 70(2), 133–141.

Jansz, J., & Others. (2000). Masculine Identity And Restrictive Emotionality. *Gender And Emotion: Social Psychological Perspectives*, 166–186.

Johnson, J. T., & Shulman, G. A. (1988). More Alike Than Meets The Eye: Perceived Gender Differences In Subjective Experience And Its Display. *Sex Roles*, 19(1-2), 67–79.

Jouanne, C., Edel, Y., & Carton, S. (2005). Emotional Deficits Among Multiple Substances Abusers. *Annales Medico-Psychologiques*, 163(8), 625–630.

Kalleberg, A. L., & Loscocco, K. A. (1983). Aging, Values, And Rewards: Explaining Age Differences In Job Satisfaction. *American Sociological Review*, 48(1), 78–90.

Kopper, B. A., & Epperson, D. L. (1991). Women And Anger: Sex And Sex-Role Comparisons In The Expression Of Anger. In *Psychology Of Women Quarterly* (Vol. 15, Issue 1, Pp. 7–14). <https://doi.org/10.1111/j.1471-6402.1991.tb00474.x> (20.01.2020).

Kring, A. M. (2000). Gender And Anger. *Gender And Emotion: Social Psychological Perspectives.*, 331, 211–231.

Leyse-Wallace, R. (Ed.). (2013). Aggression, Anger, Hostility, And Violence. In *Nutrition And Mental Health* (Vol. 33, Pp. 31–40). CRC Press.

Livne, O., Shmulewitz, D., Lev-Ran, S., & Hasin, D. S. (2019). DSM-5 Cannabis Withdrawal Syndrome: Demographic And Clinical Correlates In U.S. Adults. *Drug And Alcohol Dependence*, 195, 170–177.

Mattingly, M. J., & Sayer, L. C. (2006). Under Pressure: Gender Differences In The Relationship Between Free Time And Feeling Rushed. *Journal Of Marriage And Family Counseling*, 68(1), 205–221.

- Mccormick, R. A., & Smith, M. (1995). Aggression And Hostility In Substance Abusers: The Relationship To Abuse Patterns, Coping Style, And Relapse Triggers. *Addictive Behaviors*, 20(5), 555–562.
- Mcleod, J. D. (2013). Social Stratification And Inequality. In C. S. Aneshensel, J. C. Phelan, & A. Bierman (Eds.), *Handbook Of The Sociology Of Mental Health* (Pp. 229–253). Springer Netherlands.
- Mennino, S. F., Rubin, B. A., & Brayfield, A. (2005). Home-To-Job And Job-To-Home Spillover: The Impact Of Company Policies And Workplace Culture. *The Sociological Quarterly*, 46(1), 107–135.
- Milovchevich, D., Howells, K., Drew, N., & Day, A. (2001). Sex And Gender Role Differences In Anger: An Australian Community Study. *Personality And Individual Differences*, 31(2), 117–127.
- Mirowsky, J., & Ross, C. E. (1995). Sex Differences In Distress: Real Or Artifact? *American Sociological Review*, 449–468.
- Mirowsky, J., & Ross, C. E. (2002). Measurement For A Human Science. *Journal Of Health And Social Behavior*, 43(2), 152–170.
- Mirowsky, J., & Ross, C. E. (2017). Social Causes Of Psychological Distress. <https://doi.org/10.4324/9781315129464>.
- Mirowsky, J., Ross, C. E., & Van Willigen, M. (1996). Instrumentalism In The Land Of Opportunity: Socioeconomic Causes And Emotional Consequences. *Social Psychology Quarterly*, 322–337.
- Mitrofan, N., & Ciulovică, C. (2012). Anger And Hostility As Indicators Of Emotion Regulation And Of The Life Satisfaction At The Beginning And The Ending Period Of The Adolescence. *Procedia-Social And Behavioral Sciences*, 33, 65–69.
- Mujtaba, A., Malik, F., & Iftikhar, R. (2015). Anger, Depression And Locus Of Control Among Heavy Smokers, Cannabis Users And Heroin Addicts. *The International Journal Of Indian Psychology*, 3(1), 51-66.
- Obermann, M.-L. (2011). Moral Disengagement In Self-Reported And Peer-Nominated School Bullying. *Aggressive Behavior*, 37(2), 133–144.

- Özmen, A. (2006). Öfke: Kuramsal Yaklaşımlar Ve Bireylerde Öfkenin Ortaya Çıkmasına Neden Olan Etmenler. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 39(1), 39–56.
- Paciello, M., Fida, R., Tramontano, C., Lupinetti, C., & Caprara, G. V. (2008). Stability And Change Of Moral Disengagement And Its Impact On Aggression And Violence In Late Adolescence. In *Child Development* (Vol. 79, Issue 5, Pp. 1288–1309). https://doi.org/10.1111/j.1467_8624.2008.01189.x (15.02.2020).
- Petit, G., Luminet, O., Maurage, F., Tecco, J., Lechantre, S., Ferauge, M., Gross, J. J., & De Timary, P. (2015). Emotion Regulation In Alcohol Dependence. *Alcoholism, Clinical And Experimental Research*, 39(12), 2471–2479.
- Pombo, S., Luísa Figueira, M., Walter, H., & Lesch, O. (2016). Motivational Factors And Negative Affectivity As Predictors Of Alcohol Craving. *Psychiatry Research*, 243, 53–60.
- Quinn, A., Sekimura, S., Pang, R., Trujillo, M., Kahler, C. W., & Leventhal, A. M. (2014). Hostility As A Predictor Of Affective Changes During Acute Tobacco Withdrawal. *Nicotine & Tobacco Research: Official Journal Of The Society For Research On Nicotine And Tobacco*, 16(3), 335–342.
- Robinson, E. A., Brower, K. J., & Gomberg, E. S. (2001). Explaining Unexpected Gender Differences In Hostility Among Persons Seeking Treatment For Substance Use Disorders. *Journal Of Studies On Alcohol*, 62(5), 667–674.
- Ross, C. E., & Van Willigen, M. (1997). Education And The Subjective Quality Of Life. *Journal Of Health And Social Behavior*, 38(3), 275–297.
- Russell, J. A., & Fehr, B. (1994). Fuzzy Concepts In A Fuzzy Hierarchy: Varieties Of Anger. *Journal Of Personality And Social Psychology*, 67(2), 186–205.
- Şahin, N. H., & Durak, A. B. (1994). Kısa Semptom Envanteri: Türk Gençleri İçin Uyarlanması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 9(31), 44–56.
- Scherer, K. R., & Tannenbaum, P. H. (1986). Emotional Experiences In Everyday Life: A Survey Approach. *Motivation And Emotion*, 10(4), 295–314.

- Scherer, K. R., Wrانik, T., Sangsue, J., Tran, V., & Scherer, U. (2004). Emotions In Everyday Life: Probability Of Occurrence, Risk Factors, Appraisal And Reaction Patterns. *Social Sciences Information. Information Sur Les Sciences Sociales*, 43(4), 499–570.
- Schieman, S. (1999). Age And Anger. In *Journal Of Health And Social Behavior* (Vol. 40, Issue 3, P. 273). <https://doi.org/10.2307/2676352>
- Schieman, S. (2000). Education And The Activation, Course, And Management Of Anger. *Journal Of Health And Social Behavior*, 41(1), 20–39.
- Schieman, S., & Reid, S. (2008). Job Authority And Interpersonal Conflict In The Workplace. *Work And Occupations*, 35(3), 296–326.
- Shaver, P., Schwartz, J., Kirson, D., & O'Connor, C. (1987). Emotion Knowledge: Further Exploration Of A Prototype Approach. In *Journal Of Personality And Social Psychology* (Vol. 52, Issue 6, Pp. 1061–1086). <https://doi.org/10.1037/0022-3514.52.6.1061>
- Simon, R. W., & Nath, L. E. (2004). Gender And Emotion In The United States: Do Men And Women Differ In Self-Reports Of Feelings And Expressive Behavior? *The American Journal Of Sociology*, 109(5), 1137–1176.
- Smith, C. A., & Kirby, L. D. (2004). Appraisal As A Pervasive Determinant Of Anger [Review Of Appraisal As A Pervasive Determinant Of Anger]. *Emotion*, 4(2), 133–138; Discussion 151–155.
- Smith-Lovin, L. (1995). The Sociology Of Affect And Emotion. *Sociological Perspectives On Social Psychology*, 118–148.
- Stets, J. E., & Tsushima, T. M. (2001). Negative Emotion And Coping Responses Within Identity Control Theory. *Social Psychology Quarterly*, 283–295.
- Strachan, C. E., & Dutton, D. G. (1992). The Role Of Power And Gender In Anger Responses To Sexual Jealousy. *Journal Of Applied Social Psychology*, 22(22), 1721–1740.
- Thoits, P. A. (1989). The Sociology Of Emotions. *Annual Review Of Sociology*, 15(1), 317–342.

- Ünüböl, H., & Sayar, G. H. (2019). TURBAHAR- Türkiye Bağımlılık Risk Profili Ve Ruh Sağlığı Haritası Proje Sonuç Raporu. Üsküdar Üniversitesi Yayınları.
- Thorberg, F. A., & Lyvers, M. (2010). Attachment In Relation To Affect Regulation And Interpersonal Functioning Among Substance Use Disorder In Patients. *Addiction Research & Theory*, 18(4), 464–478.
- Wallbott, H. G., & Scherer, K. R. (1986). Cues And Channels In Emotion Recognition. *Journal Of Personality And Social Psychology*, 51(4), 690.
- Whiteman, M. C., Fowkes, F. G., Deary, I. J., & Lee, A. J. (1997). Hostility, Cigarette Smoking And Alcohol Consumption In The General Population. *Social Science & Medicine*, 44(8), 1089–1096.
- Williams, R. E., & Kraft, J. S. (2012). *The Mindfulness Workbook For Addiction: A Guide To Coping With The Grief, Stress And Anger That Trigger Addictive Behaviors*. New Harbinger Publications.
- Wilkowski, B. M., & Robinson, M. D. (2008). The Cognitive Basis Of Trait Anger And Reactive Aggression: An Integrative Analysis. *Personality And Social Psychology Review: An Official Journal Of The Society For Personality And Social Psychology, Inc*, 12(1), 3–21.

İŞ YAŞAMINDA PSİKOLOJİK ŞİDDETİN BİR BAŞKA BOYUTU: İNANÇ ÖZGÜRLÜĞÜ İHLALI*

Mustafa GÜMÜŞ**

ÖZET

İnanç özgürlüğü hem uluslararası sözleşmelerde hem de birçok ülkenin anayasasında ve ilgili kanunlarında bulunmaktadır. İnanç özgürlüğünü bir hak olarak tanımlamak ve tanımak dışında bu hakkın sınırlamaları ve ihlalleri bağlamında birçok ülkede sorunlar yaşanmaktadır. Örneğin ülkemizde hem kamusal alanda hem de çalışma hayatında “başörtüsü, sakal ve inanç yükümlülüklerini yerine getirme, dini inancını ifade hürriyeti, dini bayramlarda resmî tatil tanımlaması” bağlamında değerlendirilebilecek birçok husus uzun zamandır

tartışılmalıdır. Bu açıdan bakıldığında kişinin inanç hürriyetine karşı çalışma hayatında gördüğü ayrımcılık, yasaklar vb. olgular çerçevesinde bir çeşit psikolojik şiddet görmektedir. Bu durum iş barışının bozulması ve ayrımcılık yasağının ihlali anlamına gelmektedir ve birçok kez bireyin çalışma hayatından dışlanması ve çalıştığı iş yerine karşı aidiyetinin azalması sonucunu doğurmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İnsan Hakları, İnanç Özgürlüğü, Psikolojik Şiddet, İş Yaşamı, Özgürlük.

* Bu tebliğ, Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu tarafından 15-16 Kasım 2019 tarihinde Ankara’da düzenlenen “Şiddetin Önlenmesi Çalıştayı”nda sunulmuştur.

** Uludağ Üniversitesi, İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku Yüksek Lisans Programı
gumus.mustafa@std.izu.edu.tr

Giriş

Toplumda farklı dilde konuşan, farklı dine mensup ve farklı inanç ve dünya görüşüne sahip bireyler bulunmaktadır. Bu farklılıklar birçok alanda bireye sınırlandırma ve eşitsizlik getirmektedir. Devletin temel görevi, toplumda herhangi bir ayrımcılık ve eşitsizlik ortamı oluşturmadan, bireyin bu özgürlüklerini yaşamasını sağlamaktır. Ayrıca devlet bu durumdan dolayı karşılaştığı herhangi bir hak ihlali sonucunda mağdur olan bireyin hakkını savunmalıdır. Ayrımcılık yasağı ve eşitlik, hem ulusal hem de uluslararası hukuk düzenlemeleriyle hukukun her alanında uygulama alanı bulan, modern hukukun en temel ilkelerinden biridir.

Ayrımcılık yasağı, hukukun diğer alanlarında olduğu gibi, çalışma hayatında ve iş hukukunda da oldukça önem arz eden ve ele alınması gereken bir konudur.

Çalışma yaşamında gerçekleşen her türlü duygusal taciz, aşağılama, inanç hürriyetini kısıtlama, korkutma, tehdit, gözdağı, alay vb. psikolojik saldırı türlerini içeren pek çok davranış iş yerinde psikolojik şiddet bağlamında değerlendirilmektedir. Psikolojik şiddet içeren davranışlar çalışanı hem fiziksel hem de psikolojik açıdan olumsuz etkilerken; birey, işyeri ve toplum açısından ciddi sosyoekonomik zararlara yol açmaktadır.

Çalışma yaşamında işyeri düzenlemelerine aykırılık oluşturmadan çalışanın inanç hürriyetini yaşaması en doğal hakkıdır. Bu çerçevede İş Kanunu'nun 5'inci maddesinde eşit davranma ilkesi çerçevesinde din ve mezhep benzeri sebeplere dayalı ayrımcılık yasaklamıştır. Aynı şekilde İş Kanunu'nun 18'inci maddesinde işçinin inanç özgürlüğünü yaşaması işveren tarafından haklı feshetme konu edilememesi hükmü bulunmaktadır. Bir diğer taraftan bakıldığında Türk Ceza Kanunu 122'inci maddesi bağlamında bir ayrımcılık suçu oluşturmaktadır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi çerçevesindeyse kişinin inanç özgürlüğünü ancak kamusal bazı nedenlerle sınırlandırılması ön görülmüştür. Yukarıda sayılan maddeler bağlamında yapılan ihlallerde hem idari hem de adli birtakım yaptırımlar söz konusudur.

Bu yaptırımlar dışında iş yerlerinde ve kamusal alanda kişinin inanç özgürlüğü ve ibadet hürriyetini yaşamasındaki tüm engeller kaldırılmalı ve kişinin bu hürriyetlerini kolayca yaşamasının önü açılmalıdır. Bu tür özgürlüklerini yaşamak ve ibadetlerini yerine getirme gayreti içinde olan çalışanların işveren

tarafından herhangi bir farklı muameleye tutulmaması gerekmektedir. Bunun için inanç ve ibadet özgürlüğünün yasal çerçevesi genişletilmelidir. İşveren ve işveren pozisyonunda bulunan devlet otoritesi sadece bu hakları tanıyan birer aygıt olmaktan çıkıp, bu hürriyetleri yaşamının kanun tarafından korunmasının önünü açmalıdır.

21. yüzyılda bireylerin hem çalışma hayatına girişte hem de çalışma yaşamı içerisinde inanç, ibadet ve ifade özgürlüğü bağlamında herhangi bir ayrımcılığa ve psikolojik şiddete varan engellemelerle muhatap edilmesi son derece insanlık dışıdır.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Psikolojik şiddet (Mobbing)

Türk Dil Kurumu, Mobbing sözcüğünü, bezdiri olarak tanımlamaktadır. Bezdiri¹ ise “İş yerlerinde, okullarda vb. topluluklar içinde belirli bir kişiyi hedef alıp, çalışmalarını sistemli bir biçimde engelleyip huzursuz olmasına yol açarak yıldırma, dışlama, gözden düşürme” olarak tanımlanmaktadır.

Sözlük anlamı olaraksa mobbing (Latince; psikolojik şiddet, baskı, kuşatma, taciz, rahatsız etme veya sıkıntı vermek), özellikle hiyerarşik yapılanmış gruplarda ve kontrolün zayıf olduğu örgütlerde, gücü elinde bulunduran kişinin ya da grubun, diğerlerine psikolojik yollardan, uzun süreli sistematik baskı uygulaması² şeklinde tanımlanmaktadır.

Mobbing kavramı ilk olarak 1960'lı yıllarda Avusturyalı bilim adamı Konrad Lorenz tarafından, hayvanların düşmanlarını veya yabancıları kaçırmak için sergiledikleri davranışları tanımlamak için kullanılmıştır. Daha sonra İsveçli bilim adamları bu alanda kullanılan başka bir terim olan “Bullying”i bu tür davranışları tanımlamak için kullanmışlardır. Fakat bullying daha çok okul ortamındaki zorbalığı tanımlamak için kullanılırken, mobbing iş dünyasında yetişkinler arasındaki çatışmaları tanımlamak için kullanılmıştır. 1980'li yıllarda ise Leymann mobbing davranışlarının yetişkinler arasındaki yansımaları ele almış ve psikolojik taciz olgusunu İsveç ve Almanya'daki iş yerlerinde incelemiştir.³

¹ Mobbing, Bezdiri Sözcük Anlamları, <https://www.sozluk.gov.tr> (24.11.2019).

² Mobbing, <http://tr.wikipedia.org/wiki/mobbing> (24.11.2019).

³ Gamze Yeşim Göktürk ve Sefa Bulut, “Mobbing: İşyerinde Psikolojik Taciz” *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 1 Sayı: 24, (2012), ss. 54.

Mobbing mağdura karşı örgütün farklı kademelerinden ve pozisyonlarından haksız biçimde yöneltilen, psikolojik ve fiziksel sağlığını bozan sistematik biçimde belli bir dönem boyunca tekrar eden her türlü kötü muameledir. Yıldırma, bastırma, sindirme, yok sayma, gibi anlamlara gelen mobbing, aynı zamanda örgütsel ortamda çatışmanın, verimsizliğin ve motivasyon kaybının nedeni olarak görülmektedir. Mobbing çalışanlarda zayıflık ve güçsüzlük hislerinin ortaya çıkmasına neden olur, kişinin özgüvenini zayıflatır, inisiyatif kullanma yeteneğini düşürür. Mobbing türü davranışlar amirlerden, astlardan ya da çalışma arkadaşlarından gelebilir. Birçok durumda bu tür davranışların kurbanı olan kişi işyerinden uzaklaşmak durumunda kalmaktadır.⁴

Çoğu araştırmacının da kabul ettiği üzere mobbing kavramını iş hayatına taşıyan, mobbingi anlamak ve kavramsallaştırmak için başlangıç noktasını oluşturan kişi 1980'li yılların başında İsveçli bilim insanı Heinz Leymann'dır. Dünyanın ilk iş travması kliğini de kuran Leymann, çalışmasında mobbingi tanımlamakla kalmamış, mobbingin iş ilişkilerinde en çok hangi davranış şekilleriyle görüldüğünü de belirterek davranışları tasnif etmiştir.⁵

Yukarıda tanımlardan da anlaşılacağı üzere mobbing iş yaşamında çalışanları sistematik olarak, bilinçli bir şekilde yıldırma ve soğutma olarak betimlenebilir. Bu psikolojik şiddete maruz kalan çalışanın çalışma yaşamından bir şekilde dışlandığını ve emek piyasasından emek arzını çektiği görülmektedir. İşgücü kaybına yol açan bu psikolojik şiddetin çalışma yaşamından bir şekilde arındırılması gerekmektedir.

3. Mobbingi Yasaklayıcı Yasal Düzenlemeler

3.1. uluslararası Mevzuat Açısından

Mobbing ile hem ulusal hem de uluslararası alanda mücadele edilmektedir. Bu bağlamda, gerek uluslararası gerekse ulusal hukuk metinlerinde çalışma yaşamının bu hastalığıyla mücadele edilmektedir. Özellikle *İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si*, *Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı*, *ILO Sözleşmesi*, *Avrupa Sosyal Şartı* gibi uluslararası hukuk metinlerinde buna ilişkin maddeler bulunmaktadır.

⁴ Hasan Tutar ve Ferhat Uslu, *Mobbing Hukuku*, Ankara: Adalet Yayınevi, 2018, ss. 21.

⁵ Burak Buğra Palabıyık, *Yargı Kararları Işığında Mobbing ve İspatı*, Ankara: Seçkin Yayınevi, 2019, ss. 20.

3.1.1. İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi

İnsan Hakları Evrensel Beyanamesinin 1, 2, 3, 5, 7, 12, 14 ve 22'nci maddeleri mobbinge ilişkin maddeleridir. Ancak bu maddeler mobbing konusunu doğrudan düzenlememekle beraber bireyin fiziksel bütünlüğünün korunmasının yanında ruh sağlığının da korunmasına ilişkin hükümler de bulunmaktadır.

Beyannamenin 1'inci maddesinde “Bütün insanlar özgür, onur ve haklar bakımından eşit doğarlar. Akıl ve vicdana sahiptirler, birbirlerine karşı kardeşlik anlayışıyla davranmalıdırlar.” Bu madde de bireylerin onur ve haklar bakımından eşit doğduğunu ve bu hususta ayrımcılığa tabi tutulamayacağı belirtilmiştir.

Beyannamenin 2'nci maddesinde “Herkes, ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi veya başka bir görüş, ulusal veya sosyal köken, mülkiyet, doğuş veya herhangi başka bir ayırım gözetmeksizin bu Bildirge ile ilan olunan bütün haklardan ve bütün özgürlüklerden yararlanabilir.” Bu madde de özellikle bireylerin bu bildirmede ilan olunan hakların kullanımında herhangi bir ayırım gözetilmeyeceği hüküm altına alınmıştır.

Beyannamenin 3'üncü maddesinde “Yaşamak, özgürlük ve kişi güvenliği herkesin hakkıdır.” Burada özellikle kişi güvenliğini mobbing bağlamında değerlendirildiğinde psikolojik şiddet gören çalışanların kişi güvenliği hakkı ihlali söz konusudur.

Beyannamenin 5'inci maddesinde “Hiç kimseye işkence yapılamaz, zalimce, insanlık dışı veya onur kırıcı davranışlarda bulunulamaz ve ceza verilemez.” Bu hükümden özellikle “insanlık dışı, onur kırıcı” kelimelerinin altı çizilmiştir. Kişinin çalışma yaşamında gerek çalışma arkadaşları gerekse işvereni tarafından insanlık dışı, onur kırıcı muameleyle maruz bırakılması bu madde çerçevesinde yasaklanmıştır.

Beyannamenin 22'nci maddesinde “Herkesin, toplumun bir üyesi olarak, sosyal güvenliğe hakkı vardır. Ulusal çabalarla ve uluslararası iş birliği yoluyla ve her devletin örgütlenmesine ve kaynaklarına göre, herkes onur ve kişiliğinin serbestçe gelişim için gerekli olan ekonomik, sosyal ve kültürel haklarının gerçekleştirilmesi hakkına sahiptir.” Birey özgürce çalışmaya, sosyal güvenceye sahip olmaya onur ve kişiliğinin serbestçe geliştirme hakkı vardır. Bu hakkını

kısıtlayıcı ve önleyici her türlü muamele yasaktır. Bu madde çalışan birey, çalışma yaşamında hem işyerinde gördüğü işle işyerinin gelişimine katkıda bulunurken, aynı zamanda kendi kişisel gelişimine de katkıda bulunmaktadır. Bu bağlamda bireyin çalışma yaşamında uğrayacağı mobbing sebebiyle “kişisel gelişimi” “sosyal güvence hakkı” engellenmektedir.

3.1.2. Avrupa Birliği Temel Haklar Bildirgesi

AB Temel Haklar Bildirgesi'nin 31'inci maddesinde “Her işçi, kendi sağlığı, emniyeti ve onuruna saygı gösteren çalışma koşullarından yararlanma hakkına sahiptir.” denilmiştir. Bu hükümden hareketle işçinin kendi sağlığına özellikle de onuruna saygı gösteren koşullardan yararlanma, bu hakların kullanımına ilişkin herhangi bir kısıtlama yasaktır.

Bu bildirme bağlamında çıkartılan, İşyerinde Çalışanların Sağlık ve Güvenliklerini İyileştirmeye Yönelik Tedbirler Alınmasına İlişkin 12 Haziran 1989 Tarih Ve 89/391/EEG Sayılı Konsey Direktifi'nde mobbinge ilişkin hükümler bulunmaktadır. Bu direktifin amacı, işte işçilerin sağlık ve güvenliklerinin iyileştirilmesi için önlemler almaktır.

Direktifin 6'ncı maddesinde “İşveren, sorumlulukları çerçevesinde çalışanların sağlığını ve güvenliğini korumak, mesleki tehlikeleri önlemek, bilgilendirme, eğitim ve kurumsal gereklilikler için her türlü önlemi alacaktır.” denilmektedir.

3.1.3. uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) Sözleşmeleri

ILO Sözleşmeleri Açısından Mobbing; iş ve işçi güvenliği açısından özel bir önem taşıyan ILO sözleşmelerinden özellikle 111 sayılı Sözleşme, 155 sayılı Sözleşme ve 161 sayılı Sözleşme, işyerinde karşılaşılan mobbing uygulamaları açısından önemlidir. Her üç sözleşme de Türkiye tarafından imzalanmış ve usulüne uygun olarak yürürlüğe girmiştir.⁶

111 Sayılı ILO Ayrımcılık (İş ve Meslek) Sözleşmesinin 1'inci maddesinde “Bu sözleşme bakımından “ayırım” deyimi; İrk, renk, cinsiyet, din, siyasi inanç, ulusal veya sosyal menşee bakımından yapılan iş veya meslek edinmede veya edinilen iş veya meslekte tabi olunacak muamelede eşitliği yok edici veya

⁶ ILO Sözleşmeleri Açısından Mobbing, <https://mobbingsozluk.com/ilo-sozlesmeleri-acisindan-mobbing.html> (24.11.2019).

bozucu etkisi olan her türlü ayrılık gözetme, ayrı tutma veya üstün tutmayı,” ifade etmektedir. Bu bölüm hem işe girmeyi hem de işte çalışmayı kapsamaktadır. İşte belirli bir ayrımcılığa tabi tutulmanın yanında, işe girişte de aynı ayrımcılığa maruz bırakılmak açıkça yasaklanmıştır.

Yine aynı şekilde 155 ve 161 sayılı sözleşmelerde buna ilişkin düzenlemeler mevcuttur. Bu sözleşmelerde çalışanın yahut adayın “...fiziksel ve zihinsel sağlık koşullarını karşılayacak düzeyde, güvenli ve sağlıklı bir çalışma ortamı oluşturmak ve bunu sürdürmek için gereksinimleri ...” konusunda hükümler bulunmaktadır.

3.1.4. Avrupa Sosyal Şartı

En önemli insan hakları belgelerinden birini oluşturan Avrupa Sosyal Şartı, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin sosyal haklar açısından karşılığını oluşturmaktaysa da Avrupa Konseyi tarafından hazırlanan bu belge, bölgesel nitelikli bir uluslararası belge özelliği taşımaktadır. Ancak Avrupa Sosyal Şartı'nın tüm maddeleri akit devletlerce kabulü öngörülmemiş olup, asgari kabul ve çekince öngörülmüştür.⁷

Avrupa Sosyal Şartı önsöz kısmında “Avrupa Konseyi'nin hedefinin kendilerinin ortak mirası olan ideal ve ilkelerin gerçekleştirilmesi ve korunması amacıyla üyeleri arasında daha güçlü bir birliğin sağlanması ve özellikle insan hakları ve temel özgürlüklerin gerçekleştirilmesi ve sürdürülmesi yoluyla sosyal ve ekonomik gelişmenin kolaylaştırılması” belirtilmiştir. Ayrıca Ayrımcılık Yasası kısmında “Bu Şartta yer alan haklardan yararlanma ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi ya da başka görüşler, ulusal ya da sosyal köken, sağlık, ulusal bir azınlığa mensubiyet, doğum ya da başka statüler gibi nedenlere dayanan hiçbir ayrımcılığa tâbi olmaksızın sağlanacaktır” denilmiştir.

3.2. ulusal Mevzuat Açısından

3.2.1. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası

Anayasada mobbinge ilgili olarak direk hükümler mevcut olmamakla birlikte kişinin maddi ve manevi bütünlüğünün korunmasına ilişkin olarak konulan ilgili hükümler açısından ele alınmalıdır.

⁷ Hasan Tutar ve Ferhat Uslu, *Mobbing Hukuku*, ss. 261. Ayrıca Bk; Murat Şen, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Onayladığı İş Ve Sosyal Güvenlik Hukuku Alanındaki Çok Taraflı Uluslararası Sözleşmeler*, Ankara: Tühis Yayın No:41, 2003.

Özellikle 5 ve 17’nci maddeler buna ilişkindir.

Anayasanın 5’inci maddesinde “Devletin temel amaç ve görevleri... kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddî ve manevî varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmaktır” denilmektedir.

Bunun yanı sıra Anayasanın 17’nci maddesinde “Herkes, yaşama, maddî ve manevî varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir. Kimseye işkence ve eziyet yapılamaz; kimse insan haysiyetiyle bağdaşmayan bir cezaya veya muameleye tâbi tutulamaz.”

Hem 5’inci hem de 17’nci maddede kişinin maddi ve manevi varlığının gelişmesi ve kötü muameleye tabi tutulması konusu işlenmiştir. Mobbing öze- linde bir değerlendirme yapıldığında, ilgili maddelerle bu hususta anayasal düzeyde yasaklamaya gidilmiştir.

3.2.2. İş Kanunu

4857 sayılı İş Kanununun 5. ve 24’üncü maddeleri mobbinge ilişkin mad- delerdir. Diğer mevzuatlarda olduğu gibi İş Kanunu’nda da mobbinge ilişkin ayrıca bir düzenleme bulunmamaktadır.

Kanunun 5’inci maddesinde “İş ilişkisinde dil, ırk, renk, cinsiyet, engellilik, siyasal düşünce, felsefi inanç, din ve me40zhap ve benzeri sebeplere dayalı ayırım yapılamaz.” İşçi buna ilişkin herhangi bir ayrımcılığa tabi tutulması du- rumunda derhal fesih hakkı bulunmaktadır.

Bir diğer taraftan ilgili kanunun 24’üncü maddesinde işçinin haklı nedenle derhal fesih hakkı başlığında, ahlak ve iyi niyet kurallarına uymayan haller ve benzerleri başlığında yine mobbinge ilişkin ayrımcılığı yasaklayan hükümler bulunmaktadır.

3.2.3. Borçlar Kanunu

Ülkemizde mobbing mevzuatı ilk kez 04.02.2011 tarihinde yayınlanan 6098 sayılı Yeni Türk Borçlar Kanunu ile girmiştir. Mevzuatımıza ilk kez TBK ile giren psikolojik taciz ifadesi “İşçinin kişiliğinin korunması” başlığında dü- zenlenmiştir. Bu hükümle işçinin işyerindeki psikolojik tacizlere karşı hukuki

güvence altına alınması konusunda önemli olan bir adım atılmıştır. İşverenin bu maddeye aykırı davranışları sonucu ortaya çıkan zararların tazmini, sözleşmeye aykırılıktan doğan sorumluluk hükümlerine tabi tutulmuştur.⁸

TBK'da işçinin korunması başlığında 417'nci maddesinde yer alan düzenlemede “*İşveren, hizmet ilişkisinde işçinin kişiliğini korumak ve saygı göstermek ve işyerinde dürüstlük ilkelerine uygun bir düzeni sağlamakla, özellikle işçilerin psikolojik ve cinsel tacize uğramamaları ve bu tür tacizlere uğramış olanların daha fazla zarar görmemeleri için gerekli önlemleri almakla yükümlüdür. İşveren, işyerinde iş sağlığı ve güvenliğinin sağlanması için gerekli her türlü önlemi almak, araç ve gereçleri noksansız bulundurmak; işçiler de iş sağlığı ve güvenliği konusunda alınan her türlü önleme uymakla yükümlüdür. İşverenin yukarıdaki hükümler dâhil, kanuna ve sözleşmeye aykırı davranışı nedeniyle işçinin ölümü, vücut bütünlüğünün zedelenmesi veya kişilik haklarının ihlaline bağlı zararların tazmini, sözleşmeye aykırılıktan doğan sorumluluk hükümlerine tabidir.*” hükmü mevcuttur. Buradan hareketle; psikolojik tacizin, yani mobbingin ilk kez mevzuatımıza girdiği ifade edilebilir.

3.2.4. Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu

TİHEK Kanununun 2'nci maddesinde yapılan tanımlamalarında “Taciz” başlığında “Psikolojik ve cinsel türleri de dâhil olmak üzere bu Kanunda sayılan temellerden birisine dayanılarak, insan onurunun çiğnenmesi amacını taşıyan veya böyle bir sonucu doğuran yıldırıcı, onur kırıcı, aşağılayıcı veya utandırıcı her türlü davranışı” tanımlaması yapılmıştır.

Kanununun 4'üncü maddesinde ise Ayrımcılık Türlerinde “*İşyerinde Yıldırma*” başlığı bulunmaktadır. Ayrıca ilgili kanununun 6'ncı maddesinde, “*İşveren veya işveren tarafından yetkilendirilmiş kişi; işverenin çalışanı veya bu amaçla başvuran kişi, uygulamalı iş deneyimi edinmek üzere bir işyerinde bulunan veya bu amaçla başvuran kişi ve herhangi bir sıfatla çalışmak ya da uygulamalı iş deneyimi edinmek üzere işyeri veya iş ile ilgili olarak bilgi edinmek isteyen kişi aleyhine, bilgilenme, başvuru, seçim kriterleri, işe alım şartları ile çalışma ve çalışmanın sona ermesi süreçleri dâhil olmak üzere, işle ilgili süreçlerin hiçbirinde ayrımcılık yapamaz.*” Buradan hareketle işyerine alınacak yahut istihdam edilmiş bireye karşı ayrımcılık yasaklanmıştır.

⁸ Tutar ve Uslu, a.g.e, ss.171.

4. Çalışma Yaşamında İnanç Özgürlüğü İhlallerine İlişkin İzleme Raporları

Çalışma yaşamında inanç hürriyetinin ve ibadet özgürlüğünün hiçe sayıldığı ve bu sebeple bir takım psikolojik şiddete maruz bırakılan bireyler çeşitli kurum ve kuruluşlarca düzenlenen raporlara da yansımıştır. Bu hususta iki rapor göze çarpmaktadır.

4.1. Türkiye’de Din veya İnanç Temelinde Ayrımcılığın İzlenmesi Raporu

2011 yılında yazılan bu raporda İstihdam alanında din veya inanç temelli ayrımcılıkla ilgili beş vakaya ulaşılmıştır. Bu vakaların dışında, araştırmacıların yaptığı görüşmelerde sık sık inançları sebebiyle işine son verilen kişilerden bahsedilmiştir.

Vakalardan en dikkat çekenini ise Güliz Sağlam ve Ferya Saygılıgil, “Bölge” isimli belgeselleriyle yapılan röportajlarda alevi yurttaşların maruz bırakıldığı ayrımcı uygulamalardan bahsedilmiştir.

“Alevi işçilerin oruç tutmayınca dikkat çektiğini, bu işçilere Ramazan ayı boyunca çay ve öğle yemeği verilmediğini, oruç tutmayan işçilerin, oruç tutan işçilerin çalışma saatlerine uymak durumunda bırakıldıklarını, cuma namazı saatinde namaza giden işçiler yerine kadın işçiler ile Alevi erkek işçilerin daha çok çalıştırıldığını dile getirmişlerdir. Buradan hareket ederek, işçi sınıfının inançlarından ötürü ayrımcı pratiklerle yüz yüze kaldığını, işlerini kaybetme korkusuyla inançlarıyla ilgili ayrımcı uygulamalar karşısında da sessiz kaldığını eklemişlerdir”⁹

4.2 Hak ve Eşitliğin Peşinde Türkiye’de İnanç Özgürlüğü Hakkını İzleme Raporu

Norveç Dışişleri Bakanlığı destekli İnanç Özgürlüğü Girişimi¹⁰, 2016-2019 yılları arasında Türkiye’deki İnanç Özgürlüğü Hakkını İzleme Raporu yayımlayarak, raporda hak ihlallerine ve ayrımcılık örneklerine yer vermiştir.

⁹ Ergün Kayabaş Özgür ve Mehmet Kütküt, “Türkiye’de Din veya İnanç Temelinde Ayrımcılığın İzlenmesi Raporu,” İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, 2011, ss. 23

¹⁰ Norveç Helsinki Komitesi’nin bir projesidir ve Norveç Dışişleri Bakanlığı tarafından desteklenmektedir. Norveç Helsinki Komitesi (Norwegian Helsinki Committee - NHC) merkezi Oslo’da bulunan ve insan haklarının uygulamada korunmasını sağlamak amacıyla 1977 yılından beri çalışan bir sivil toplum kuru-

Özellikle çalışma yaşamına ilişkin olarak raporda şu metinler dikkat çekmektedir. “*Din veya inançlarca önem atfedilen bayramların kutlanması ve özel istirahat günleriyle ilgili gereklerin yerine getirilmesi din veya inanç özgürlüğü hakkının ayrılmaz bir parçasıdır. Türkiye’de dini bayram olarak sadece Ramazan Bayramı ve Kurban Bayramı resmî tatil günleri arasında sayılmaktadır. Ayrıca Hristiyanların genellikle ibadetleri için bir araya geldikleri pazar günleri hafta tatili günü sayılmaktadır. Türkiye’deki çeşitli Alevi grupları, Yahudiler, Hristiyanlar ve Bahailer açısından geçerli olan özel bayram ve dinlence günleri resmî tatil kapsamı içinde değildir.*”¹¹

Buradan hareketle, özellikle Alevi gruplar, Yahudiler, Hristiyanlar ve Bahailer’in çalışma yaşamlarında inanç özgürlüğü noktasında bir takım ayrımcılığa tabi tutulduğu görülmektedir.

5. Çalışma Yaşamında İnanç Özgürlüğü İhlallerine İlişkin Yargı Kararları

Çalışma yaşamında psikolojik şiddetin bir farklı boyutu ise çalışanlarının inanç özgürlükleri tanımaması, saygı duymaması⁴² ve ayrımcılığa tabi tutulmasıdır. Bu bağlamda bireylerin buna ilişkin uğradıkları mobbing birçok mahkemede dava konusu edilmiştir. Bu davalarda mağdurlara ilişkin farklı kararlar bulunmaktadır.

5.1. uluslararası Yargı Kararlarında Çalışma Yaşamında “İnanç Özgürlüğü”

5.1.1. AİHM Kurtulmuş v. Türkiye Kararı

Türkiye’de çalışma yaşamında inanç özgürlüklerine ilişkin birçok ihlal bulunmaktadır. Bu konuda yaşanan ihlallerin bazıları uluslararası mahkemelerde dava konusu edilmiştir. Örneğin, İstanbul Üniversitesinde başörtüyle derse girmek isteyen bir akademisyenin bu şekilde çalışmasına izin verilmeyerek, bu konu üzerinden uzun bir süre mobbinge maruz bırakılmıştır. İHAM’a baş-

---

luşudur. Bu amaçla izleme ve raporlama, eğitim faaliyetleri gerçekleştirir ve demokratik yapıları destekler. NHC'nin çalışmaları Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi ve Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı kapsamında kabul edilmiş insan hakları belgelerini temel alır. Orta Asya da dâhil olmak üzere birçok ülkede projeler yürütmektedir.

¹¹ İnanç Özgürlüğü Girişimi, Hak ve Eşitliğin Peşinde Türkiye’de İnanç Özgürlüğü Hakkını İzleme Raporu Ocak 2016-Mart 2019, https://inancozgurlugugirisimi.org/wp-content/uploads/2019/07/report_turkey_web.pdf (30.11.2019).

vuran başvuru, dönemin siyasi koşullarının da etkisiyle kabul edilemezlik kararıyla karşı karşıya kalmıştır.

İHAM'ın kabul edilemezlik kararında öğretim üyelerine uygulanan başörtüsü yasağını ele almıştır. Kurtulmuş v. Türkiye vakasındaki başvuru İstanbul Üniversitesi'nde uzun yıllar başörtülü olarak görev yapan bir öğretim üyesidir.¹² 1998 yılında kılık kıyafete ilişkin kuralları ihlal ettiği gerekçesiyle hakkında disiplin soruşturması başlatılmış ve başvurucuya değişik disiplin cezaları verilmiştir. Kurtulmuş'un üniversitede başörtüsü takmakta ısrar etmesi üzerine istifa etmiş sayıldığı kararlaştırılmıştır. İHAM laikliğin Türkiye'de kurucu bir ilke olduğunu, kamu hizmetinin tarafsızlığını ve laiklik ilkesinin uygulanmasını sağlamak amacıyla devletin herkes açısından bağlayıcı kurallar koyma yetkisinin bulunduğunu hatırlatarak olaydaki müdahalenin başkalarının haklarının ve kamu düzeninin korunmasına yönelik olduğunu ifade etmiştir.¹³

5.2. Ulusal Yargı Kararlarında Çalışma Yaşamında "İnanç Özgürlüğü"

5.2.1. Danıştay Kararı

Çalışma yaşamında inanç özgürlüğüne ilişkin yaşanan ihlallerin sebebi olan yönetmeliğin iptali için yapılan başvuruda Danıştay bu ihlallerin kanuni olduğu gerekçesiyle reddetmiştir. Başörtüsüyle derse giren bir akademisyenin uyarı cezasıyla cezalandırılmasına ilişkin kararında, ilgili disiplin yönetmeliğinin kıllıkıyafet yönetmeliğine aykırı bir şekilde (başörtüsüyle) derse girmesini Atatürk İnkılap ve İlkeleri ile Anayasayla bağdaşmayan eylem olarak görmüştür.

Danıştay Sekizinci Dairenin bu kararına¹⁴ konu olayda, *İktisat Fakültesinde Doçent olan davacının uyarı cezasıyla cezalandırılmasına ilişkin işlem ile dayanağı olan Yükseköğretim Kurumları Yönetici, Öğretim Elemanı ve Memurları Disiplin Yönetmeliğinin 5/g maddesinin iptali istemiyle dava açılmıştır. Danıştay kararında, Anayasa hükümlerinden bahisle, öğrencilerle ilgili olsa da Anayasa Mahkemesinin çeşitli kararlarında kamusal alanda başın kapalı olmasının Devletin temel ilkeleriyle örtüşmediğini vurgulandığını, Anayasanın açık buyruğu uyarınca Anayasa Mahkemesi kararlarının bağlayıcı niteliğinde de*

¹² İHAM, Kurtulmuş V. Türkiye, 65500/01, 24.01.2006. (Kabul Edilemezlik Kararı).

¹³ Türkiye Barolar Birliği, İnsan Hakları Merkezi Türkiye'de Din Ve Vicdan Özgürlüğü: Sorunlar, Tespitler Ve Çözüm Önerileri, Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 313, 2016, ss. 85.

¹⁴ Danıştay Sekizinci Dairesi, E: 2002/2543, K: 2002/4767, K.T.: 15.10.2002

kuşku olmadığını, bu bağlamda, devlet memurlarının ve kamu görevlilerinin kılık ve kıyafetinin, Anayasanın 174. maddesiyle anayasal güvence altına alınan devrim yasalarına, T.C. Anayasasının ilke ve kurallarına, Cumhuriyetin özgün niteliklerine uygun olması gerektiğinin kuşkusuz olduğunu, devletin asli ve sürekli görevlerini yürüten memur ve kamu görevlilerinin Atatürk İnkıpları ve İlkelerini benimsemiş ve bu ilkeler doğrultusunda davranan kişiler olması gerektiğini, dolayısıyla, Atatürk İnkılap ve İlkeleri ile Anayasamızın temel buyruklarını esas alan Yükseköğretim Kurumları Yönetici, Öğretim Elemanı ve Memurları Disiplin Yönetmeliğinin iptali istenen 5/g maddesinde hukuka aykırılık bulunmadığı belirtmiştir.¹⁵

5.2.2. Yargıtay Kararı

5.2.2.1. Hac Kararı

Davacı öğretmenin hacca gitme imkânını elde ettiği ve bu ibadet zamanının okulların açık olduğu döneme isabet etmesi nedeniyle iş görme edimini uzun bir süre yerine getiremeyeceği açık olup işyerinde 15 yıllık kıdemi bulunan davacıya bu ibadetini ifası için izin verilmemesi, işverenin işçiyi gözetme borcu gereği, işçinin kişiliğinin, özel yaşamının, sağlığının, bedensel ve ruhsal bütünlüğünün, ahlaki değerlerinin korunmasını da içerdiği dikkate alındığında, işçinin rapor olarak hacca gitmesinin işverene haklı fesih olanağı tanıyacağına kabulü mümkün görülmemektedir. İlk derece mahkemesince davacının kıdem tazminatı talebinin kabulü gerekirken reddi hatalı olmuştur.¹⁶

Kararın gerekçe kısmında, “Davacı öğretmenin hacca gitme imkânını elde ettiği ve bu ibadet zamanının okulların açık olduğu döneme isabet etmesi nedeniyle iş görme edimini uzun bir süre yerine getiremeyeceği açık olup işyerinde 15 yıllık kıdemi bulunan davacıya bu ibadetini ifası için izin verilmemesi, işverenin işçiyi gözetme borcu gereği, işçinin kişiliğinin, özel yaşamının, sağlığının, bedensel ve ruhsal bütünlüğünün, ahlaki değerlerinin korunmasını da içerdiği dikkate alındığında, işçinin rapor olarak hacca gitmesinin işverene haklı fesih olanağı tanıyacağına kabulü mümkün görülmemektedir. İlk derece mahkemesince davacının kıdem tazminatı talebinin kabulü gerekirken reddi hatalı olmuştur.”

¹⁵ Özlem Erdem Karahanoğulları, “Danıştay Kararlarında Din, Vicdan ve Düşünce Özgürlüğü” (Yüksek Yargı Kurumlarının Avrupa Standartları Bakımından Rollerinin Güçlendirilmesi Ortak Projesi Kapsamında Düzenlenen “Din, Vicdan Ve Düşünce Özgürlüğü”, “İfade Özgürlüğü” Ve “Toplantı Ve Dernek Kurma Özgürlüğü” Konulu Yuvarlak Masada Sunulmuştur, Ankara, Aralık 1-3 Aralık 2010), <https://www.anayasa.gov.tr/media/3622/karahanogullaridinozgurlugu.pdf> (30.11.2019).

¹⁶

5.2.2.2 İşyerinde Sakal Bırakma

2011 yılında katılım bankasında işe giren bir kişinin 2015 yılında sakal bırakarak işe gitmesi sonucu, insan kaynakları tarafından uyarıldığı ve ikinci kez tekrarlama sonucu iş akdinin sonlandırıldığı görülmüştür. Yerel mahkemece iş akdinin haksız yere sonlandırıldığına karar verilmesine karşın Yargıtay ise feshi geçerli görmüştür.

Yargıtay 9. Hukuk Dairesi 21.12.2017 tarihli kararında¹⁷ “*Davacı 07/02/2011 tarihinden itibaren ARGE bilgi teknolojileri bölümünde proje yöneticisi olarak çalıştığını, davacının başka bir kurumda çok daha yüksek maaşla çalışabilecek iken, davalı şirketin katılım bankası olması sebebiyle İslami yaşayış tarzına müsaade etmesi ve rahatça dini vecibelerini yerine getirebilmesinden dolayı bu bankada çalışmaya başladığını, davalı şirkette “Danışma Kurulu” adında bir kurul bulunduğunu, kurulun görevinin, bankada çıkan herhangi bir ürünün ya da uygulamanın dinen uygun olup olmadığına karar vermek olduğunu, davacının 2015 yılı Ekim ayından itibaren kurumda yasak olmaması ve dini inancı gereği sakal bırakmış olduğunu ve düzenli olarak günlük bakımını yaptığını, sakal bırakmanın kurumda yasak olduğu ile ilgili herhangi bir iş kıyafeti yönetmeliği bulunmadığını, şirket çalışanlarından H.Ö.G’nin sakal bırakmanın yasak olup olmadığı, iş kıyafeti uygulama esaslarında sakalın günlük olarak kesilmesi ile ilgili maddenin kaldırılması gerektiği konusundaki sorusu üzerine, danışma kurulu murakabe biri mi tarafından verilen 28/11/2014-9 tarih/sayılı kararda “insan kaynakları biriminin ilgili iş kıyafeti uygulama esasları içerisinde yer alan söz konusu maddenin çıkarılmasını tavsiye eder. Bu tavsiye kararı, insanların özgür seçimlerine saygı duyulması gerektiği göz önünde bulundurularak alınmıştır.” denildiğini, davalı bankanın insan kaynakları tarafından 30/11/2015 tarihinde İş Kıyafet Yönetmeliğine aykırı tutumlar konulu uyarı maili atıldığını ve davacının savunmasının istenildiğini, davacının 04/12/2015 tarihindeki cevabı üzerine, 07/01/2016 tarihinde davacıya “saç ve sakal tıraşı yapılması gerekliliği” şeklinde ikinci bir yazılı uyarıda bulunduğu, müvekkilinin süresi içerisinde yaptığı savunma sonrasında 09/02/2016 tarihinde davalı bankanın haksız ve hukuka aykırı olarak davacının iş sözleşmesini feshettiğini, bankada bordrolu olarak çalışan danışma kurulu çalışanlarından bazılarının sakallı olduğunu, işyerinde bazılarının sakal bırakıp, bazılarının yasak olması, işyeri yönetmeliğine, eşitliğe, adalete ve insan haklarına aykırı olduğunu beyan ederek, davacının iş akdinin*

¹⁷ Yargıtay 9. Hukuk Dairesi Esas Numarası: 2016/32606 Karar Numarası: 2017/21996 Karar Tarihi: 21.12.2017 Legalbank, Elektronik Hukuk Bankası, <https://proxy.uludag.deep-knowledge.net/musesessionid=0212zswv0/museprotocol=https://musehost=legalbank.net/musepath/belge/y-9-hd-e-2016-32606-k-2017-21996-t-21-12-2017/3008103> (30.11.2019).

feshinin geçersizliğinin tespitine ve işe iadesine, tazminat ile boşta geçen süre ücretine karar verilmesini talep etmiştir”.

Bunun üzerine yerel mahkeme kararında “*Mahkemeye, davacının iş sözleşmesinin davalı tarafından davacının davranışlarından dolayı (dini vecibeleri gereği sakal bırakması) nedeniyle feshedilmiş işe de, davacının başka bir kurumda çalışabilecek iken, davalı şirketin katılım bankası olması sebebiyle İslami yaşayış tarzına müsaade etmesi ve rahatça dini vecibelerini yerine getirebilmesinden dolayı bu bankada çalışmayı tercih ettiği, iş sözleşmesinde sakal bırakamayacağına dair bir düzenlemenin bulunmadığı, davacının 2015 yılı Ekim ayından itibaren kurumda yasak olmaması ve dini inancı gereği sakal bıraktığı, davalı bankanın katılım bankası olması da dikkate alındığında davacının sakal bırakmasının davalı bankaya maddi veya manevi herhangi bir zarar da veremeyeceği gerekçesiyle davalı tarafından yapılan feshin işleminin geçerli olmadığı gerekçesi ile davanın kabulüne karar verilmiştir.”*

İşverenin, işçinin kişilik haklarından olan, dış görünümü ve kıyafetine ilişkin düzenleme yapma ve talimat verme yetkisinin sınırlarının belirlenmesinde diğer tüm özgürlüklerde olduğu gibi, ölçülülük ilkesi esas alınacak olup, haklı ve meşru amaçlarla işletmenin ve işin gereklerine dayandırmak ve ölçülü olmak koşuluyla işçinin işyerindeki giyimi, kuşama ve dış görünüşü ile ilgili talimat verme yetkisine sahip olduğu kabul edilmelidir. Somut olayda olduğu üzere işçinin sakal bırakma gibi dış görünüşüne ilişkin bir unsurun aynı zamanda dini bir sembol olduğu durumlarda işçinin inanç özgürlüğü ile işverenin talimat verme yetkisi karşı karşıya gelmektedir.¹⁸

Yargıtay kararında, “*Taraflar arasında imzalanan iş sözleşmesinde sakal bırakmanın yasak olduğuna ilişkin açık bir düzenleme bulunmasa da, iş sözleşmesinin “Özel Şartlar” 11/b maddesinde; “işçi, işyerinde çalışma mevzuatı ve işveren tarafından çıkartılmış ve çıkartılacak yönetmelik, genelge, sirküler talimat vb. gibi düzenlemelere uymayı kabul ve taahhüt eder” şeklinde düzenleme bulunmaktadır. Davacının da kabulünde olduğu gibi 23.11.2015 tarihinde yapılan duyuru ile sakal bırakma yasağının bulunduğu çalışanlara bildirilmiş, davacı bildirim ve kendisine yapılan iki uyarıya rağmen sakal bırakmaya devam etmiş olup, davacının bu davranışı nedeniyle iş ilişkisinin olumsuz bir şekilde etkileneceği ve iş ilişkisinin sürdürülmesinin işveren açısından önemli ve makul ölçüler içinde beklenemeyeceği anlaşıldığından, feshin geçerli nedene dayandığının kabulü ile davanın reddi yerine yanılığın değerlendirilme ile kabulüne karar verilmesi hatalı olup bozmayı gerektirmiştir”.*

¹⁸ Dilek Dulay Yangın, “İşyerinde Dini Sembollerin Kullanımı Karar İncelemesi,” Çalışma ve Toplum Dergisi, No 3, 2019, ss. 2058.

6. Çalışma Yaşamında İnanç Özgürlüğü İhlallerine İdari Karar

6.1. TİHEK'in Türban Kararı

Çalışma yaşamında inanç özgürlüklerine ilişkin bir ihlal kararı da TİHEK tarafından verilmiştir. TİHEK, bir kariyer sitesine verdiği iş ilanında aradıkları çalışanın “türbanlı olmaması” şartı koyan yayınevine, ayrımcılık yasağını ihlal ettiği gerekçesiyle 3 bin lira idari para cezası verilmesine hükmetmiştir. Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (TİHEK), bir kariyer sitesine verdiği iş ilanında aradıkları çalışanın “türbanlı olmamasını” belirten yayınevine, ayrımcılık yasağını ihlal ettiği gerekçesiyle 3000 TL idari para cezası vermiştir.

Muhasebe ve finans bölümüne personel alımı yapmak isteyen yayınevi tarafından bir kariyer sitesine iş ilanı verip İlanda, «Erkek adayların ve türbanlı adayların CV'leri dikkate alınmayacaktır. Önemle belirtiriz.» ifadesine yer vermektedir.

İş ilanında, başörtülü kadınların başvurularının dikkate alınmayacağı yönündeki ifadeler nedeniyle gösterilen tepkilere cevap TİHEK tarafından verilmiştir. TİHEK, ayrımcılık yasağının ihlal edildiği gerekçesiyle Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu'nda yer alan hüküm gereğince konuya ilişkin re'sen inceleme başlatıp, yayınevi, internet sitesi ile ilanı hazırlayan çalışanın konuya ilişkin beyanlarına müracaat etmiştir.

Yapılan inceleme ve değerlendirmelerin ardından kurum, aynı kanunun 3. maddesinde yer alan ayrımcılık yasağının ihlal edildiğine hükmedip, inanç ve cinsiyet temellerinde ayrımcılık yasağının ihlali nedeniyle yayınevine 3000 TL, ilanın yayımlandığı internet sitesine de bin lira idari para cezası verilmesini kararlaştırmıştır.

TİHEK Kararında¹⁹ “Somut olayda yer alan iş ilanında belirli bir cinsiyetin (erkek adayların) başvurularının değerlendirilmeyeceği ve bununla birlikte başörtülü adaylarında ilanlarının dikkate alınmayacağı şeklindeki ibare, ayrımcılık yasağı ihlalinin doğrudan ayrımcılık biçiminde yapılması olarak değerlendirilmektedir. Mezkûr ilanın 4 Haziran 2018 ila 24 Haziran 2018

¹⁹ TİHEK, Türkiye İnsan Hakları Ve Eşitlik Kurumu Kurul Kararı, Tarih: 15.10.2018 / 62, Karar No: 2018 / 97, https://www.tihek.gov.tr/upload/file_editor/2019/06/1560779685.pdf (30.11.2019).

tarihleri arasında yirmi gün süresince yayında kaldığı ve bu süre içerisinde ilanın kontrol edilip yayından kaldırılmadığı, ayrımcı ifadeler nedeniyle iş başvurusunda bulunmayan ya da özgeçmişini göndermekten imtina etmiş kişilerin bulunabileceği, bu çerçevede ayrımcılık içeren ifadeler ile ilanın yirmi gün süresince yayında kalmış olmasında muhatapların ilan içeriğinin kontrol edilmesinde ve denetiminde ihmallerinin bulunduğu kanısına ulaşılmıştır. Resen inceleme konusu somut olay ilgili mevzuat ışığında değerlendirildiğinde, AİHS'in 14. maddesi, Anayasa'nın 10. maddesi ve 6701 sayılı Kanununun 3. maddesi kapsamında düzenlenen ayrımcılık yasağının cinsiyet ve inanç temellerine dayalı olarak ihlali niteliği taşıdığı kanaatine varılmıştır.”

7. Sonuç

7.1. İşyerlerinde Psikolojik Tacizin Önlenmesine Yönelik Öneriler²⁰

İşyerlerinde psikolojik tacize karşı bireysel ve işletme bazında bazı önlemler almak mümkündür.

7.1.1. Bireysel Mücadele Önerileri

1. İşyerlerinde psikolojik tacize maruz kaldığını düşünen kişi öncelikle içinde bulunduğu durumu sağlıklı bir şekilde değerlendirmelidir.
2. Kişi yaşanan sürecin işyerinde psikolojik taciz olduğu yönünde kanaate varırsa aşağıda belirtilen hususlara dikkat etmelidir.

- Kişi, öncelikle çatışmadan kaçınılmalı ve sakin olmaya gayret etmelidir.
- Psikolojik taciz üst yönetim tarafından gerçekleştirilmiyorsa konuyu üst yönetime uygun bir şekilde iletmelidir.
- Psikolojik tacize uğradığını kanıtlayacak yazışma, not, mesaj, e-posta gibi bilgi ve belgeleri saklamalıdır.
- Yaşanılan psikolojik taciz sürecine ilişkin günlük tutmalıdır.

²⁰ Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışma Genel Müdürlüğü, "İşyerlerinde Psikolojik Taciz (Mobbing) Bilgilendirme Rehberi" (Ankara, MTR Medya 2014), 21-22.

- Yaşanılan sürece şahit olan/ olabilecek çalışma arkadaşları ile görüşmelidir.
- Kişi, üyesi olduğu sendikadan destek talep etmelidir.
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın İletişim Merkezi Alo 170'i arayarak, işyerlerinde psikolojik taciz konusunda uzman psikologlardan destek almalıdır.
- Kişi, ihtiyaç duyduğunda tıbbi ve hukuki destek almalıdır.
- İşyerlerinde psikolojik tacize maruz kalan kişi sorunu işyerinde çözemediği takdirde konuyu yargıya taşınmalıdır.

7.1.2. Kurumsal Mücadele Önerileri

1. İşyerlerinin sektörel farklılıkları, nitelik ve nicelik itibarıyla farklı özelliklere sahip olması ve farklı üretim yöntemleri kullanarak faaliyetlerini sürdürüyor olmaları nedeniyle psikolojik tacizle mücadele yöntemleri farklılık gösterir.
2. İşyerleri, işyerinde psikolojik tacizin unsurlarının ortaya çıkması halinde, konu hakkında bilgi sahibi olmalı ve kurumsal yapılarını bu tür uygulamalara karşı koruma altına almalıdır ki kamuoyundaki itibarları ve marka değerleri zarara uğramasın.
3. Psikolojik tacizin işyerlerinde yaşanmaması ve/ veya önlenmesi için aşağıda belirtilen tedbirleri öncelikle hayata geçirilmelidir.
  - İşyerleri, psikolojik tacizi önleyici politikalar geliştirmelidir.
  - İşyerlerinde psikolojik taciz konusunda tehlikeleri anlatan broşürler dağıtılmalı, işçilere ve yöneticilere yönelik eğitim ve bilgilendirme çalışmaları yapılmalıdır.
  - İşyerleri, kendi işletme yapısına uygun olarak, psikolojik taciz olaylarının incelenmesi için yöntemler geliştirmeli, işyerinde psikolojik tacize teşebbüs eden kişiler için disiplin cezaları ve rehabilitasyon önlemleri almalıdır.
  - İşyerlerinde psikolojik taciz şikâyetleri dikkate alınmalı ve adil çözüm yolları geliştirilmelidir.

- İşyerlerinde psikolojik tacizi önlemek için alınacak tedbirlerde, bu yöndeki iddiaların araştırılması ve soruşturulmasında “gizliliğin korunmasına” özel hassasiyet gösterilmelidir.
- Toplu iş sözleşmesi, iş sözleşmesi veya işyeri yönetmeliklerine konuyla ilgili hükümler konulmalıdır.

Kaynakça

- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışma Genel Müdürlüğü, “*İşyerlerinde Psikolojik Taciz (Mobbing) Bilgilendirme Rehberi*” (Ankara, MTR Medya 2014)
- Danıştay Sekizinci Dairesi, E: 2002/2543, K: 2002/4767, K.T.: 15.10.2002
- Göktürk, Gamze Yeşim ve Sefa Bulut, “Mobbing: İşyerinde Psikolojik Taciz” *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 2012-1 Sayı: 24, (2012)
- İHAM, Kurtulmuş V. Türkiye, 65500/01, 24.01.2006. (Kabul Edilemezlik Kararı).
- İLO Sözleşmeleri Açısından Mobbing, <https://mobbingsozluk.com/ilo-sozlesmele-ri-acisindan-mobbing.html> (24.11.2019).
- İnanç Özgürlüğü Girişimi, *Hak Ve Eşitliğin Peşinde Türkiye’de İnanç Özgürlüğü Hakkında İzleme Raporu Ocak 2016- Mart 2019*, https://inancozgurlugugirisimi.org/wp-content/uploads/2019/07/report_turkey_web.pdf (30.11.2019).
- Karahanogulları Özlem Erdem, “Danıştay Kararlarında Din, Vicdan Ve Düşünce Özgürlüğü” (Yüksek Yargı Kurumlarının Avrupa Standartları Bakımından Rollerinin Güçlendirilmesi Ortak Projesi Kapsamında Düzenlenen “Din, Vicdan Ve Düşünce Özgürlüğü”, “İfade Özgürlüğü” Ve “Toplantı Ve Dernek Kurma Özgürlüğü” Konulu Yuvarlak Masada Sunulmuştur, Ankara, Aralık1-3 Aralık 2010), <https://www.anayasa.gov.tr/media/3622/karahanogullaridinozgurlugu.pdf> (30.11.2019).
- Mobbing, Bezdiri Sözcük Anlamları, <https://www.sozluk.gov.tr> (24.11.2019).
- Mobbing, <http://tr.wikipedia.org/wiki/mobbing> (24.11.2019).
- Özgür, Ergün Kayabaş ve Mehmet Kütküt, “*Türkiye’de Din Veya İnanç Temelinde Ayrımcılığın İzlenmesi Raporu*,” (İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları Hukuku Uygulama Ve Araştırma Merkezi Yayınları, 2011)
- Palabıyık, Burak Buğra, *Yargı Kararları Işığında Mobbing Ve İspat*, (Ankara: Seçkin Yayınevi, 2019),
- TİHEK, Türkiye İnsan Hakları Ve Eşitlik Kurumu Kurul Kararı, Tarih: 15.10.2018 / 62, Karar No: 2018/97, https://www.tih.gov.tr/upload/file_editor/2019/06/1560779685.pdf (30.11.2019).

Tutar Hasan ve Ferhat Uslu, *Mobbing Hukuku*, s.261. Ayrıca Bkz; Murat Şen, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Onayladığı İş Ve Sosyal Güvenlik Hukuku Alanındaki Çok Taraflı Uluslararası Sözleşmeler*, (Ankara: Tühis Yayın No:41,2003),

Tutar, Hasan ve Ferhat Uslu, *Mobbing Hukuku*, Ankara: Adalet Yayınevi, 2018.

Türkiye Barolar Birliği, *İnsan Hakları Merkezi Türkiye'de Din Ve Vicdan Özgürlüğü: Sorunlar, Tespitler Ve Çözüm Önerileri*, (Ankara, Türkiye Barolar Birliği Yayınları: 313, 2016)

Yangın, Dilek Dulay, "İşyerinde Dini Sembollerin Kullanımı Karar İncelemesi," *Çalışma ve Toplum Dergisi*, No 3, 2019.

Yargıtay 9. Hukuk Dairesi Esas No. 2014/664 Karar No. 2014/4313 Tarihi: 12.02.2014, http://www.calismatoplum.org/sayi45/xyz/7_40.pdf (30.11.2019).

Yargıtay 9. Hukuk Dairesi Esas Numarası: 2016/32606 Karar Numarası: 2017/21996 Karar Tarihi: 21.12.2017 Legalbank, Elektronik Hukuk Bankası, <https://proxy.uludag.deep-knowle-dge.net/musesessionid=0212zsww0/museprotocol=https/musehost=legalbank.net/musepath/belge/y-9-hd-e-2016-32606-k-2017-21996-t-21-12-2017/3008103> (30.11.2019).

EĞİTİM HAYATINDA ŞİDDET VE ŞİDDETİ ÖNLEYİCİ ÇALIŞMALAR VE SORUMLULUKLAR*

Prof. Dr. Nurten SARGIN**

ÖZET

Şiddetin insanlık tarihinden beri sosyal hayatta var olan ve önlenmesi gereken bir toplumsal sorun olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Tarihi çok eskilere dayanan şiddet olaylarının, tarihin her döneminde olduğu ve son yıllarda Dünya'da ve Türkiye'de hızla arttığı görülmektedir. Şiddet toplumsal yaşamın olduğu her yerde vardır ve artmaktadır. Son yıllarda Türkiye'de eğitim ortamlarında anaokullarından üniversitelere kadar şiddet olaylarının arttığı gözlenmektedir. Okullarda artan şiddet olayları çocukları, ergenleri ve gençleri olumsuz etkilemekte ne yazık ki şiddeti bir sorun çözme biçimi olarak görmelerine yol açmaktadır. Ayrıca eğitim kurumlarında şiddetin mobbing, si-

ber zorbalık, zorbalık, fiziksel, duygusal, cinsel gibi her türlüşü görülebilmekte veya öğrenilmektedir. Bu durum bizlere eğitim kurumlarında şiddet riski ve farklı şiddet davranışları ile karşılaşma olasılığının diğer kurumlara göre daha yüksek olabileceğini göstermektedir. Bu bilgiler ışığında nitel araştırma desenlerinden doküman inceleme yoluyla yapılan bu çalışmada eğitim kurumlarında şiddet, şiddetin nedenleri, şiddet önlemede yapılan çalışmaların neler olduğu incelenmeye çalışılmış, elde edilen sonuçlara göre önerilere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Şiddet, Önleme, Çalışma, Sorumluluk, Mobbing

* Bu tebliğ, Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu tarafından 15-16 Kasım 2019 tarihinde Ankara'da düzenlenen "Şiddetin Önlenmesi Çalıştayı"nda sunulmuştur

** Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, nsargin@erbakan.edu.tr

Giriş

“*Ve Adem, karısı Havva’yı bildi. Havva hamile kalıp Kabil’le Habil’i doğurdu. Kabil çiftçi, Habil çoban oldu. Günler geçti, Kabil Tanrı’ya toprağın ilk ürünlerini sundu. Habil’de sürünün ilk ürünlerini. Tanrı Habil’in armağanını aldı, Kabil’in armağanına bakmadı. Kabil çok öfkeleni ve kırdı karşılaştınca kardeşi Habil’i öldürdü*” (Hançerlioğlu, 1993).

Tevratta geçen bu olay Kur’ân-ı Kerim’de isim verilmeden şu şekilde anlatılmaktadır:

“*Onlara Âdem’in iki oğlu hakkındaki haberi gerçek olarak oku. Hani her biri birer kurban sunmuşlardı da birinden kabul edilmiş, ötekinden kabul edilmemişti. -Kurbanı kabul edilmeyen-, ‘Seni öldüreceğim’ demişti. O da, ‘Allah sadece müttaki olanlardan kabul eder. Andolsun sen beni öldürmek için bana elini uzatsan da ben seni öldürmek için elimi uzatmam. Ben âlemlerin rabbinden korkarım. Ben dilerim ki sen benim günahımı da kendi günahımı da yüklenesin ve cehennem halkından olasın. Zalimlerin cezası budur’ dedi. Nefsi kendisini kardeşini öldürmeye yöneltti ve nihayet onu öldürdü; böylece ziyana uğrayanlardan oldu. O anda Allah bir karga gönderdi. Karga ona, kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini göstermek için yeri eşeliyordu. ‘Yazık bana, şu karga kadar bile olmaktan, kardeşimin cesedini gömmekten âciz miyim!’ dedi; sonunda da pişmanlık duyanlardan oldu (el-Mâide 5/27-3)” (Harman, ty).*

Tarihte yer alan ilk şiddet olayının böyle anlatıldığı görülmektedir, başka bir deyişle tarihte Habil’in kardeşi Kabil tarafından öldürülmesi şiddet tarihi ve olaylarının başlangıcı olarak literatürde böyle yer almaktadır. İnsanlığın var oluşundan beri olan şiddet olayları insanlığın geçirdiği dönemlere ve yüzyıllara, gelişen ve değişen yaşam koşullarına, hatta teknolojinin, sanayinin ve medeniyetin gelişmesine paralel olarak artarak devam ettiği görülmektedir. Şiddet yaşamın her yerinde ve tüm kurumlarında en şiddetli biçimiyle yer almış ve günümüzde artarak da almaya devam etmektedir. Şiddet yalnızca Türkiye’nin değil, hemen hemen tüm Dünya ülkelerinin de üzerinde durduğu ve çözmeye çalıştığı küresel bir sorun haline gelmiştir. Şiddet toplumsal yaşamın her yerinde görülmektedir. Şiddetin en yaygın olduğu kurumlar olarak aile ve okullar gelmektedir.

Tanım olarak bakıldığında; fiziksel güç veya iktidarın kasıtlı bir tehdit veya gerçeklik biçiminde bir başkasına uygulanması sonucunda maruz kalan kişide

yaralanma, ölüm ve psikolojik zarara yol açması ya da açma olasılığı bulunması durumu olarak tanımlanmaktadır (WHO, 2002). Aynı zamanda şiddeti en çok yaşayanların çocuklar, kadınlar ve yaşlılar olduğu belirtilmektedir (Polat, 2016). Çocuklar hem ailede, hem de okullarda şiddete maruz kalmakta veya şiddet maruz kalan çocuk bir şiddet uygulayıcısı olarak ortaya çıkmaktadır. Günümüzde okullarda şiddetin dozu ve yaygınlığının giderek arttığı görülmektedir. Okullarda şiddet yalnızca çocuklara yani öğrencilere yönelik olmamaktadır. Okul şiddeti, idareci-öğretmen / öğretmen-öğretmen / öğrenci-öğretmen / veli-öğretmen / öğrenci-idareci / öğrenci-okul çalışanı / öğrenci-öğrenci arasında olmaktadır. Bunlara ilişkin haberlere basında sıklıkla rastlanmaktadır.

Okul şiddeti; okulların eğitim görevini yapmasını engelleyen, okuldaki öğrenci ve çalışanların canlarını mallarını hedef alan, güvenli ortam oluşmasını engelleyen her türlü yıkıcı ve bozucu eylem olarak tanımlanmaktadır (Uz, 2018). Başka bir tanımlamada okul şiddeti; öğrencilerin gelişmesinin ve öğrenmesinin önünde engel olan ve okul iklimini olumsuz etkileyen, suç gibi istenmeyen ve saldırgan davranışlar olarak belirtilmektedir (Furlong & Morrison, 2000). Okulda şiddet, yalnızca okul içerisinde olmamakta, okulun içinde bulunduğu çevresinde kişilere, diğer canlılara ve eşyalara yönelik olarak da açıklanmaktadır (Arslan, 2015). Okuldaki bazı öğrencilerin diğer öğrencilere dayak atması, tokat atması, itmesi-kakması, korkutması, dalga geçmesi, öfkelenmesi, küçük düşürücü ve aşağılayıcı takma isimler kullanması ve davranması, gibi davranışlar okul şiddetinin çeşitlerine örnek olarak verilebilir (Pişkin, 2002).

Okul şiddetinin diğer bir görülme şekli de zorbalıktır. Zorbalık: zorba bir kişi ya da grubun kasıtlı ve tekrarlı olarak kendisinden daha güçsüz olan kurbanı inciten, üzen ve kurbanda stres yaratan davranışları olarak tanımlanmaktadır (Uz, 2018). Zorbalık; bilinçli ve kasıtlı olarak yapılan ve karşıdaki kişiye fiziksel, zihinsel, sosyal ya da psikolojik zarar verme için yapılan sözel ve davranışsal eylemlerdir. Zorbalık belirli aralıklarla örneğin; her gün, haftada 1-2, ayda 2-3 gibi tekrarlanabilmektedir (Uz, 2018).

Okullarda görülen şiddetin bir diğer şekli ise siber zorbalıktır. Siber zorbalık; e-mail, anlık mesajlaşma, sohbet odaları, web sayfaları, video oyunları ve cep telefonları aracılığıyla dijital mesaj yollama gibi yollarla yapılan zorbalık olarak şiddet davranışları içerisinde yerini almaktadır (Kowalski, Limber, Agatston,

2008). Okul şiddetini diğer şiddet türlerinden farklılaştıran, şiddetin yüz yüze ve sosyal medya gibi sanal ortamlarda olması, öğretmen, yönetici, akran ilişkileri gibi etkileşimlerde bireylerin daha fazla hem maruz kalması hem de uygulayıcısı olması olduğu söylenebilir. Ayrıca okullarda şiddet öğretim kademelerine göre farklılaştığı da görülmektedir. İlkokulda görülen şiddet davranışları: kızlar arasında sözel olarak aşağılama ya da sıklıkla itme-kakma davranışları olarak ortaya çıkarken, ortaokullarda; vandalizm (kamu / okul mallarına zarar vermek), arkadaşları arasında zorla kabul edilmeye çalışmak, fütursuz davranışlar, argo ve kötü sözler kullanmak, dışlamak, daha çok kız öğrenciler arasında arkadaşının eşyalarını bilerek ve isteyerek vermek, güçsüzleri dışlamak ve liselerde; devrecilik, klikleşme, oyun yerlerinde üstünlük kurma, yaralama, laf atma, yasaklanmış madde kullanma, aşırı ve gereksiz öfke ve kavga davranışları gibi davranışlar olarak belirlenmiştir (Hoşgörür ve Orhan, 2017).

Okullarda şiddet olayları giderek artmakta, bu da okulları güvenli eğitim alınacak yerler olmaktan çıkarmaktadır (MEB, 2015). UNICEF'in 2018 yılında yaptığı çalışmada öğrencilerin hem okullarında, hem de çevrelerinde şiddet davranışlarıyla karşılaştıkları belirtilmektedir. Aynı çalışmada Dünya'da, 13-15 yaş grubunda olan ergenlerin yaklaşık olarak %35'den fazla zorbalık davranışıyla karşılaştığı, yaklaşık hemen hemen aynı oranda öğrencinin de fiziksel olarak kavga ettiği; sanayileşmiş 39 ülkede % 33 oranında akranlarına zorbalık yaptığı; 2017 yılında okullara yönelik tespit edilmiş ve kayıtlara geçmiş saldırıların dağılımı, Kongo Demokratik Cumhuriyeti'nde 396, Güney Sudan'da 26, Suriye Arap Cumhuriyeti'nde 67 ve Yemen'de 20 olduğu; okul dönemindeki yaklaşık 720 milyon çocuk okullarda fiziksel cezanın tümüyle yasaklanmamış olduğu ülkelerde yaşamakta olduğu yani Dünya'da okul şiddetini yasaklamayan ülkeler olduğu; her iki cinsiyette de çocukların zorbalıkla karşılaşma risk olasılıkları aynı olmakla birlikte; kızların psikolojik zorbalığa, erkeklerin ise fiziksel şiddet ve tehdide maruz kalma olasılıkları daha yüksek olduğu belirtilmiştir.

Türkiye'de Bahçeşehir Üniversitesince yapılan CSG Güvenli Okul Projesi kapsamındaki bir çalışmada, Türkiye'de öğretmenlere göre okullarda %62 oranında, öğrencilere göre ise %74 oranında şiddet olayları yaşandığını belirtilmektedir (Yeniçağ, 2018). Görüldüğü gibi okullarda şiddet yalnızca ülkemizin değil, dünyadaki hemen hemen tüm ülkelerin sorunu olarak ele alınmalıdır.

2. Okul şiddetinin Nedenleri

Şiddetin dayandığı nedenlere, bunların ortaya çıkardığı sonuçlara ve şiddete yol açan faktörlere ilişkin bilgilere aşağıda yer verilmiştir:

a) *Bireysel Faktörler*; sosyal olmayan davranışlar, özellikle kendini ifade etme gibi sözel zeka düzeyindeki düşüklük, dikkat eksikliği hiperaktif bozukluk, öğrenme güçlüğü, yetersiz psikomotor becerinin olması, doğum öncesi ve sonrası yaşanan istenmeyen gelişmeler, düşük düzeyde anomalliler vb. (Buka ve Earls,1993; Flannery, 1997; Akt.; MEB, 2008).

b) *Aileye İlişkin Faktörler*; ebeveynin çocuklarını yeterince kontrol etmemeleri, çocukların sosyalleşmelerinde ebeveynin yeterince katkıda bulunmaması, anne-babaların disiplin davranışlarındaki eksiklikler, ailede suç içeren davranışların olması, ebeveynlerin çocuklarına karşı iyi davranışlar göstermemesi veya onlara yönelik ihmal davranışı göstermeleri, eşler arasındaki evlilik ilişkilerinde sorunlar, anne-baba boşanması gibi faktörler gelmektedir (Buka ve Earls,1993; Flannery, 1997; Akt.; MEB, 2008).

c) *Toplumsal Faktörler*; silahların varlığı veya silahlara kolay ulaşabilme, uyuşturucuya kolay ulaşma ve kullanma, şiddet davranışlarının çokluğu, suçlu arkadaş grubunun olması/çetelerin varlığı, kitle iletişim araçlarının etkisi, yüksek oranda geçici nüfusa sahip olma ve ekonomik yoksulluk, şiddet davranışının normalleşmesi gibi kültürel yapının olması.

d) *Okula İlişkin Faktörler*; akademik başarı düzeyinde düşüklük veya başarısızlık, okula bağlılık davranışlarında düşüklük, okul koşulları ve iklimi, çete gibi olumsuz gruplara katılma (Akt., MEB, 2008 ve Terzi, 2007).

Okul şiddeti için risk faktörleri olarak da şunlar belirtilmektedir:

- Çocuğun doğum öncesi veya doğumunda yaşanan problemlerin ve travmaların olması,
- Çocuğun istenmeyen çocuk olması ve çocuğa yönelik şiddetin olması,
- Kişinin şiddete maruz kalması ve kendisinin de şiddete maruz kalması,
- Hiperaktivite/dürtüsellik, depresyon, düşük benlik algısı, kaygı gibi ruhsal sağlık sorunlarının varlığı,
- Okul başarısızlığının, devamsızlığının olması, gençlerin şiddet içeren davranışların olduğu ortamda olması,

- Şiddetle nasıl baş edebileceğini bilmemesi, hayır deme becerisinin olmaması, şiddetle baş etmede gerekli olan stresle başa çıkabilme, sorun çözme becerileri, iletişim becerileri gibi becerilerin olmaması (Haberler.com, 25.12.2019).

Ayrıca, evde ve/ veya okulda içe kapanıklık, yoğun bir yalıtılmışlık yaşama, şiddete maruz kalmak, başkaları tarafından çabuk kızdırılabilme, aşırı alınan olma durumu, kendinin rahatsız edildiği duygusunun sık yaşanması, okul başarısında düşüklük, öfke kontrolünün yetersiz olması ve sık sık öfke patlamaları yaşamak, geçmişinde şiddet davranışlarının olması, bireysel farklılıklara toleranssızlık madde kullanımının olması, davranışlarına kişinin davranışlarına sınırlama koymasında güçlük yaşamaması, hayal kırıklığını sıklıkla yaşamak ve buna müsamaha göstermemek vb. durumlar okul şiddeti için risk faktörleri olarak ifade edilebilir (Ögel, Tarı, Eke, 2005).

3. Sonuç ve Öneriler

3.1. Şiddetle İlgili Önlemler

Okullarda şiddet önleme ile ilgili çalışmalar yapılması gerekmektedir. Dünya Sağlık Örgütü'nün 2014 yılında hazırladığı bir raporda, şiddeti önleme kararlılığında olan ülkelere alınması gereken önlemleri belirtilmiştir. Raporda bu önlemleri almak için ülkelerin bir eylem planı hazırlaması ve uygulamaya koyması gerektiği söylenmiştir. Planı hazırlamak için ise öncelikli olarak her ülkenin şiddete ilişkin verilerinin ayrıntılı biçimde toplanmasını önermiştir. Elde yeterli veri olmazsa yapılan plan o toplumun şiddete ilişkin özelliklerine uygun olmayan bir plan olacak dolayısıyla önleme planından yeterli verim alınamayacağı ve boşa çaba harcanacağı vurgulanmıştır (Uz, 2018).

Okul şiddetinin önlenmesine ilişkin yönetici, öğretmen, rehber öğretmen ve velilerin alacağı önlemler bulunmaktadır. Bu önlemler Uz (2018) tarafından şöyle belirtilmektedir.

Okul Yöneticilerinin Alacağı Önlemler

Okulda meydana gelen şiddet ve zorbalık olayları ile ilgili kayıtların önleme çalışmalarına yön vermek amacıyla; dikkatlice tutulmasını sağlamak; veli, öğretmen öğrencilerle elde edilen verileri paylaşmak; öğrenci-öğretmen ve velilere yönelik şiddet ve zorbalıkla ilgili bilgilendirici seminer, kon-

ferans vb. düzenlenmesini sağlamak okul ve çevresinde gerekli güvenlik önlemlerinin alınmasını sağlamak; okulun özelliklerine uygun bir önleme programı belirleyerek öğretmen, veli, öğrenci okul personelinin eğitimini ve katılımını sağlamak; tuvalet, arka bahçe vb. riskli ortamları sıklıkla kontrol etmek; şiddete uğrama veya sergileme riski olanları izlemek; şiddete tolerans tanımamak ve okul şiddet önleme programlarına destek vermek.

Öğretmenlerin Alabileceği Önlemler

Öğrenci ve velileri tanımak (ilgileri, hobileri, yaşama koşulları, işleri vb.) ve işbirliği yapmak. Okulda ve sınıfta uyulması gereken kuralları öğrenci katılımını sağlayarak okulun ilk günlerinde belirlemek, okul yöneticilerini ve velileri meydana gelen şiddet ve zorbalık olaylarıyla ilgili bilgilendirmek, öğrenciler şiddete maruz kaldığında yardımcı olmak ve yapmaları gerekenler konusunda onları bilgilendirmek; öğrencilerin güvenini kazanmak ve onlar için güvenli bir sınıf ortamı oluşturmak; şiddete uğrama veya sergileme açısından risk grubu içerisinde yer alabilecek öğrencilerden gelen işaretlerin farkında olmak.

Rehber Öğretmenlerin Alabileceği Önlemler

Şiddet eylemi sergileyen veya şiddete maruz kalan öğrencilere yönelik bireyle ve grupla danışma yapmak; okullarda Rehberlik ve Psikolojik Danışma Servisi tarafından her yıl hazırlanan şiddeti önleme eylem planlarını uygulamaya geçirmek; öğrenci velilerini ve öğretmenleri bilgilendirici seminer vb. etkinlikler düzenlemek; şiddete maruz kalan ya da şiddet eylemi sergileyen öğrencilerin ebeveynleri ile görüşmek ve yapılması gerekenleri bildirmek; konuyla ilgili öğretmenlerle işbirliği yapmak ve destek vermek; okulda şiddet ve zorbalığı önlemek için akran arabuluculuğu, zorba öğrencilere öfke kontrolü, zorbalığa uğrayanlara sosyal beceri, çatışma-çözme gibi becerileri öğretmek.

Velilerin Alacağı Önlemler

Öğrencilerin başarı durumu, arkadaş ilişkilerini takip etmek; öğrencinin evdeki durumu hakkında öğretmenle bilgi paylaşmak; çizdiği resimler, duygu durumu, disiplin problemleri hakkında bilgi sahibi olmak; öğrencinin arkadaşları ile kavga etme, eşyalara zarar verme, bıçak, silah vb. şeylere karşı ilgisi gibi kritik olaylara dikkat etmek.

Pişkin ve Demiroğlu (201567) okullarda şiddeti önlemek için okullar, güvenilir bilgi elde ettikten sonra çocukların psikososyal gelişimiyle ilgili çözümleme yapması, her okulun şiddet çizelge olması, şiddet türlerinden olan fiziksel, sözlü veya cinsel şiddetin yaygınlığı saptanması, “Hangi şiddet görülüyor?”, “Ne kadar yaygın?”, “Okulun neresinde oluyor?” gibi sorulara yanıt aranarak risk haritasının belirlenmesi; risk altında olup bu konuda dikkat çeken çocuklara ulaşılması gibi sinyallere dikkat edilmesi, öğrencilere problem çözme, iletişim, stresle baş edebilme, uzlaşma gibi becerileri kazandıracak programlar uygulanması ile yaşam becerileri desteği sağlanması, iyi rol model olma ve okul bünyesindeki bütün paydaşların değerinin aynı olduğu kabul edilmesi ve uygun eğitim yönetimi benimsenmesi, öğretmenlerin ve idarecilerin de şiddetten uzak durması, öğrencilerin sosyal aktivitelere yönlendirilip, üzerlerindeki baskıdan kurtulması ile barışçıl okul iklimi oluşturulması gerektiğini belirtmişlerdir.

Okullarda şiddet önlemede yapılacak önleyici çalışmalar (risk faktörlerinin belirlenmesi ve azaltılmaya çalışılması), koruyucu çalışmalar (şiddet önlemeye karşı beceri geliştirme programlarının uygulanması ve müdahale edici çalışmalar (krize müdahale) olarak ele alınabilir.

3.2. Öneriler

Okullarda öğrencilerin enerjilerini boşaltacakları spor, sanat, kültür faaliyetlerine yer verilmeli ve öğrencilerin yeteneklerine, ilgilerine göre aktif katılım sağlanması,

Okul yöneticilerine, öğretmenlere, diğer okul çalışanlarına ve ailelere yönelik şiddete ilişkin duyarlılık ve farkındalık konularında eğitimler verilmesi ve bu yolla okul çalışanlarının şiddet konusunda duyarlı ve farkında olmasının sağlanması,

Okullarda şiddet önleme çalışmalarının koruyucu, önleyici ve krize müdahale şeklinde üç ayrı başlık altında planlanması,

MEB tarafından gönderilen şiddet önleme eylem planlarının okullarda ilgililer tarafından titizlikle uygulanması,

Okullarda tüm öğrencilere yönelik şiddet önlemeye yönelik sosyal beceri eğitimleri verilmesi,

Okullarda şiddet önleme ve çatışma çözümlerinde kullanılan “Akran Arabuluculuk” programlarının hayata geçirilmesi,

Her okulun kendi şiddet riskini belirlemesi ve şiddet önlemeye yönelik kendi programını geliştirmesi,

Okul şiddetinin önlenmesine ilişkin uzun soluklu politikalar geliştirilmesi, bunların uygulanması ve izleme çalışmalarının yapılması,

Okullarda şiddet olaylarının nasıl çözüleceğine ilişkin yönetici öğretmen, diğer okul çalışanları, veli ve öğrenci görüşlerine başvurulması, başka bir deyişle sorunun parçası olan öğelerin çözümün de bir parçası olmasının sağlanması,

Okul şiddetine ilişkin yasal düzenlemelerin gözden geçirilmesi,

Medya ve sosyal medyada okul şiddetini özendirici yayınlara izin verilmesi önerilmektedir.

Kaynakça

- Arslan, Y.(2015). “Okullarda Yaşanan Şiddet Olaylarının Düzey ve Dinamiklerini Anlamak: Batman Merkez Örneği / Türkiye.” *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 4 Sayı: 5, Ss: 1-17.
- Furlong, M.J., & Morrison, G. (2000). “The school in school violence: Definitions and Facts.” *Journal of Emotional & Behavioral Disorders*, 8(2), 71-82.
- Haberler.com (08.05.2007). TBMM Şiddet Araştırma Komisyonu’ndan Rapor, <https://www.haberler.com/tbmm-siddet-arastirma-komisyonundan-rapor-haberi> (25.12.2019).
- Hançerlioğlu, O. (1993). “Düşünce Tarihi.” *Remzi Kitabevi*, İstanbul.
- Harman, Ö.F. (ty). “Hâbil ve Kâbil. Hz. Âdem ile Hz. Havvâ’nın ilk iki oğlu.” Erişim Adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/habil-ve-kabil> (02.03.2020).
- Hoşgörür, V., Orhan, A. (2017). “Okulda Zorbalık ve Şiddetin Nedenleri ve Önlenmesinin Yönetimi (Muğla Merkez İlçe Örneği).” *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2017 Cilt: 12 Sayı: 24, ss: 859-880.
- Kowalski, R. M., S. P. Limber, and P. W. Agatston. 2008. *Cyber bullying: Bullying in the Digital Age*. Malden, MA: Blackwell Publishing.
- MEB Eğitimi Araştırma ve Geliştirme Dairesi Başkanlığı. (2008). “Öğrencilerin Şiddet Algısı Erişim Adresi: https://www.meb.gov.tr/earged/earged/siddet_algisi.pdf (29.10.2019).
- MEB. (2015). “Çocuğa yönelik şiddetin önlenmesi teknik destek projesi: revize erken uyarı uygulamaları (Faaliyet 1.2.4).” Ankara: Proje Ofisi.
- Ögel, K., Tarı, I., Eke, C.Y. (2005). “Okullarda suç ve Şiddeti Önleme.” *Yeniden Yayınları*, No: 17, İstanbul.
- Pişkin ve Demiroğlu (2017). Okullarda Şiddete Karşı 5 Öneri, <http://www.hurriyet.com.tr/egitim/okullarda-siddete-karsi-5-oneri-40686033> (14.11.2019).
- Pişkin, M. (2002). Okul zorbalığı: Tanımı, türleri, ilişkili olduğu faktörler ve alınabilecek önlemler. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri (Educational Sciences: Theory & Practice)*, 2(2), 531-562.
- Polat, O. (2016). Şiddet. *Hukuk Araştırmaları Dergisi*. Cilt 22, Sayı 1, Ss. 15 – 34.

Terzi, Ş. (2007). Okullarda Yaşanan Şiddeti Önleyici Bir Yaklaşım: Kendini Toparlama Gücü. Aile ve Toplum Yıl: 9 Cilt: 3 Sayı: 12, Ss: 73-82.

UNICEF: Dünyadaki gençlerin yarısı okulda ve okul çevresinde akran şiddetine maruz kalıyor. Erişim adresi: <http://unicef.org.tr/basinmerkezidetay.aspx?id=32876> (25.11.2019).

Uz, R. (2018). Okullarda Şiddet. Sentez Yayıncılık. Bursa. 1. Basım.

World Health Organization (2002) World Report on Violence and Health. Geneva: WHO. http://www5.who.int/violence_injury_prevention/download.cfm?id=0000000582.

KITAKENT KAVRAMI AÇISINDAN İSTANBUL'A İNOVATİF BİR YAKLAŞIM*

Doç. Dr. Süleyman AKDEMİR**

ÖZET

Bu çalışmada küreselleşmeyle yerelleşme arasında yer tutan ekonomik birimlerden kıtakent/continentpol kavramına inovatif bir yaklaşımla farklı bir boyut getirilmiştir. Bu kavrama ulaşmadan önce metropol ve megapol kelimelerinin etimolojilerine yer verilmiş, kıta kavramına kentleşme bakımından yaklaşılmış, kıtakentle continentpol kavramlarına ulaşılmıştır. Kavram uygarlık düzeyiyle geleceği göz önünde tutularak doldurulmaya çalışılmıştır. Kitakentin tarım ve sanayi dönemi katı kurallarından arındırılması gerektiğine işaret edilmiş, varsayımları belirlenmiştir. Bunlar; insanlığa açık olması, ulaşım ağları içinde yer alması, bir kıta merkezi olma niteliklerini taşıması, vize serbestliği, gümrük serbestliği, coğrafi nedenler, tarihi nedenler, hukukun üstün-

lüğünü benimsemesi, bu merkezlerde genel hizmetlerin vakıf kuruluşlarca karşılanması, dayanışmaya dayalı sigorta sistemi, kooperatifleşmeye dayalı ortaklıklar oluşturulması, dengeli büyüklük ve seçkin sayılara dayanması, ihtilafların arabuluculuk ve tahkim yöntemiyle çözülmesi ve benzeri varsayımlardır. Bu varsayımlar İstanbul'a uyarlanmış, sınırlarının Edirne-Bolu arasında genişletilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. İstanbul'un kıtakent açısından durumu SWOT analiziyle değerlendirilmiş, önerilen modelin kuvvetli yönleriyle getirdiği fırsatlar ortaya konulmuş, zayıf yönlerini giderilebileceği, karşılaşılabilecek tehditleri karşılayabileceği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İnsanlık, Kitakent, İnovatif, Vakıf Sistemi, Kooperatifleşme

* Bu tebliğ, Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu tarafından 15-16 Kasım 2019 tarihinde Ankara'da düzenlenen "Şiddetin Önlenmesi Çalıştayı"nda sunulmuştur

** Yeni Yüzyıl Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, av.akdemir52@gmail.com

Giriş

İnsan diğer canlılardan birçok yönüyle ayrılır. Bunların en önemlilerinden biri hiç kuşkusuz hiyerarşik bir düzen oluşturabilmesidir. Bu konuda insanlık tarihi ciddi gelişmelere sahne olmuşsa da ihtiyaca göre çözüm ilkesinden hareket edilmiş, o nedenle hiyerarşik yapı oluşturulurken dengeli hareket etme yerine oluşan dengelere göre kasaba ve şehirler kurulmuş, metropol, metropolit ve megapol gibi merkezler meydana gelmiştir. On milyon nüfusun üzerindeki kentlerin sayısı her geçen gün artmaktadır. Birleşmiş Milletler Nüfus ve Kent Araştırmaları Birimi dünyada nüfusu on milyonun üzerinde 31, beş-on milyon arasında 44 şehir bulunduğunu gösterir. Dünyada en kalabalık 75 kentin nüfusu beş milyonu aşar (<https://www.eritela.com/dunyanin-en-kalabalik-sehirleri>, 14.03.2018).

Kentlerin gelişerek modernleşmesi, yeni kent modellerini ortaya çıkarır. 1980 sonrasında kentlerle ilgili küreselleşme kuramları gündeme gelmiştir, gelmektedir. Gelecekte yeni kent kuramları üretilecek ve pazarlanacaktır. Kentlerin yapısal değişimleri yepyeni kuramlar üretecektir (Bal, 2016: 82). Günümüzde kentler bir tarafa ülkeler dahi ihtiyaçlara ve şartlara göre adeta gecekondu usulü oluşmalarla karşı karşıya kalmıştır. Günümüzde 100.000 kişiden az bir nüfusuyla 40'ın üzerinde devlet Birleşmiş Milletlere üye kabul edildiği gibi 1 milyar nüfusun üzerindeki Çin ve Hindistan gibi ülkeler dahi sadece bir devlet sayılabilmektedir (<https://www.blogarti.com/ulkelere-gore-dunya-nufusu.html>, 15.12.2019).

Dünya bir taraftan küreselleşme sürecini yaşarken diğer taraftan da yerleşme eğilimleri güç kazanmaktadır. Çelişen bu iki yönlü gelişme süreci aslında geleneksel devlet kurumuyla uluslararası ilişkileri doğrudan etkilemekte ve kurumların yapılarını dönüştürme hızını artırmaktadır (Ökmen, 2009: 5). Özellikle son on yılda yerel yönetimler; merkezi hükümetler ve uluslararası kuruluşlar platformunda etkili bir konuma gelmişler, kendi bölgelerinde olduğu gibi dünya çapında örgütlenmeye başlamışlardır. Bugün itibarıyla yerel yönetimleri dünya düzeyinde temsil eden teşkilat Dünya Belediyeler Birliği (IULA) 2004 yılında Birleşmiş Kentler Teşkilatı (UTO) ve Metropol Kentler Birliği'yle (METROPOLIS) birleşmiş; Birleşmiş Kentler ve Yerel Yönetimler Teşkilatı adını almıştır (UCLG) (uclg.org, 2017; İkizer, 2017: 126). Bütün bu gelişmeler

mevcut yerel birimler düzeyinde ele alınmakta ise de ciddi bir atılımdan söz edilememektedir.

Bu çalışmada değişen dünyada kıta merkezlerinde cazibe merkezi olması düşünülen kıtakent kavramı üzerinde durulmuş, İstanbul'un gelişen dünyadaki yerini belirlemeye yönelik bir yaklaşımda bulunulmuştur. Bu maksatla olmak üzere metropol, megapol, kıtakent ve ilgili kelimelerin etimolojilerine yer verilmiş, kıta kavramına kentleşme açısından yaklaşım, hiyerarşik yapılanmada kıtakentin yeri belirlenmiş ve kıtakent modeli geliştirilmiştir. İstanbul'un kıtakent olmasını gerektiren nedenler ele alınmış ve Kıtakent İstanbul modeli SWOT analiziyle değerlendirilmiştir.

1.1. Megapol/Kıtakent'le İlgili Kelimelerin Etimolojileri

İstanbul'un metropol mü yoksa megapol mü veya kıtakent mi olması gerektiği tartışılmadan önce bu kapsamdaki kelimelerin etimolojileriyle ele alınmasında fayda olacaktır.

Metropol: Bu kelime Yunancada μητέρα ana, πόλις kent manalarını taşır, anakent birleşik kelimesini oluşturur. İç içe geçmiş ilçe ve şehirlerle banliyölerden oluşan, kültür ve ekonomi bakımından ziyadesiyle gelişmiş merkez şehir anlamını taşır. Türk Dil Kurumu Büyük Sözlüğü “metropol” için “ana kent” karşılığını verir ve kelimenin Fransızca “métropole” den geldiğini yazar (TDK Büyük Sözlük). Birleşmiş Milletler tarafından yapılan metropoliten tanımında dünyanın en kalabalık kentleri sıralaması yapılırken “metropoliten alan” da tanıma eklenir ve bu alan kente bağlı diğer yerleşim alanlarını da kapsamına alır. Bu alanlar her geçen gün büyür. İnsanların bu alanları kullanma hızı artar. Beraberinde bir sürü yeni sorunlar ortaya çıkarır. Metropoliten bölge süratle oluşturulan yeni bir işlevsel birimdir. Bu birim de kendisini yansıtan bir imge taşımak zorundadır (Lynch, 2018: 14).

Anakent: Bu kelime iki anlam taşımaktadır. Birincisi, bir ülkenin ya da bölgenin, çevresindeki tüm kentsel ve kırsal topluluklara ekonomik ve toplumsal yönlerden egemen bulunan ve genellikle ülkenin başka ülkelerle olan her türlü ilişkilerinin kurulduğu en büyük kentidir. İkincisi, ülkedeki bu işlevleri taşıyan büyük kentlerden herhangi biridir (BSTS/Kent Bilimleri Sözlüğü 1980). Çevresinde bulunan bölgeyle buradaki irili ufaklı kent yönetim birimlerine ekono-

mik uygulamalar ve kültürel bakımlardan egemen durumdaki başlıca büyük kentlerden her birine verilen addır (BSTS/Toplumbilim Terimleri 1975).

Büyükşehir: Bu kelime çok sayıda belediyenin bulunduğu, nüfusu 750.000'i aşan iller için kullanılır (5216 Sayılı BBK.m.4); “Büyükşehir Belediyesi” gibi, anakent kelimesi de sıkça kullanılır. Bu konuda yasal düzenleme Büyükşehir Belediye Kanunu adını taşır. TDK Büyük Sözlükte “megapol” karşılığı olarak “büyükşehir”i verir ve kelimenin İngilizce “megapolis”ten geldiğini yazar (TDK Büyük Sözlük).

Bugün “metropol” kelimesi kentlerin sadece büyüklüğünü, kalabalıklığını, birden fazla belediye yönetimini, ülkenin yönetildiği kent anlamlarını içerdiği gibi aynı zamanda sanat, iletişim, ulaşım, ticaret, üretim, tüketim gibi hususlardaki etkinliğini, odaklılığını da ifade eder. Bu şekilde gelişen büyük kentin fiziki sınırlar açısından genişleyerek sosyoekonomik ve kültürel etkilerini ülke dışına kadar götürebilen kentlerdir (İsbir ve Açma, 2005: 89).

Megapol/megapolis: Bu kelime de yine mega ve pol/polis olmak üzere iki kelimeden oluşur. İngilizce megapolis, Yunanca Μεγαλόπολις/megalopolis büyük kavramıyla kent devleti (uç, nokta, kutup) büyükkent/büyükşehir anlamlarına gelir. Yunan’ca büyük ise bir birimin milyon katı, örneğin megavat şeklinde ifade edilir. Megapolis için ise milyonluk komşu kentlerin birliği, devkent anlamı çıkar. Yunancadaki “mega-megalo” kelimesinin Türkçe karşılığı “heyula, dev, iri, çok büyük, kocaman ve benzeri manalardır (Saltık, 1992). Megapolün Türkçeye çevirisi “büyükkent”, “milyonlukkent”, “devkent” olur ki aynı nitelikleri “metropol”ün karşılığı olan terimleri de içerdiği görülür. TDK’nın Kentbilim Terimleri Sözlüğünde “megapolis” karşılığı olarak “enginkent” denilirken TÜBA Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğünde “devkent” yazılır. İstanbul engin niteliğini taşımasının yanında metropole özgü devamlı hem yatay hem de dikey gelişip sürekli değişen çoğulcu kültür yapısıyla katılcılığın kökleşerek derinleştiği, uluslararası bir kent olarak karşımıza çıkar (Saltık, 1992: 2).

Konuyla ilgili olmak üzere Arapçada öne çıkan kelimeler üzerinde durulabilir. Bunlar, ve belde-مَدِينَة anakent/büyükşehir), Medine) اَلْمَدِينَة megapol/kitakent), ümmü'l-kura مصر مِصْر ..دَلْب..dir

Mısır: Arapçada mim, sad ve ra harfleri bir araya gelince değişik özellikteki, aynı cinsten olmayan varlıkların bir araya gelerek büyük bir toplanma yeri oluşturması anlamını kazanır. Eski Mısır'da olduğu gibi büyük yerleşim yeri demektir.

Ümmü'l-kura: Bu kelime “üm” kavramıyla “kura” kelimelerinde oluşan birleşik bir tamlamadır. Üm, ana/anne demektir. El-kura ise karye kelimesinin çoğulu olup tekrarlayan şekilde çalışmaların yapıldığı yüzeyle bu şekilde insanları bir arada toplayan yeri ifade eder; kasaba, nahiye/bucak anlamına gelir. İki birlikte anakenti ifade eder.

Medine: Bu kelime *deyn ve din* kelimesinden gelir. Bu kelimeyi oluşturan *dal, ya ve nun* harfleri bir arada kullanıldığında çalışmada ve işte sürekli bir şekilde yakın olmayı, birbiriyle yakın ilişkide bulunmayı ifade eder. Din insanlar arası yaşama ve çalışma birlikteliğini sağlayan kurallar bütünü iken dinin bulunduğu yer ismi mekân olarak düzen anlamında “Medine” kelimesiyle isimlendirilir.

Belde: Bu kelimeyi oluşturan *ba, lam ve dal* harfleri bir araya gelince kendisine bağlı hareketli dalları olan merkezi yapıyı ifade eder. İnsanın başı, aslanın başı bu nedenle bu kelimeyle isimlendirilir. Bu şekliyle alt birimleri (şubeleri) olan yerleşim yerinin merkezine belde denilir.

Bu çalışmada ülkelere bağlı kentler yerine insanlığa bağlı olmak üzere her bir kıtada o kıtada bulunan ülkeler tarafından oluşturulması düşünülen bir kent modeli tasarlanmaktadır. Bu kelimeyi megapol kelimesi kısmen karşılamakla birlikte tam ifade etmez. O nedenle Türkçede kullanılmak üzere “kıtakent” Latince “continentpol” ve Arapça “mısır/mısır” kelimeleri ileri sürülebilir ve tartışmaya açılabilir. İlkeleri belirlenecek kıta merkezleri için bu kelimelerin daha çabuk kavranabilir. Metropol, metropoliten karşılığı büyükşehir veya anakent, sonrası aşamalar için “kıtakent” kelimesi Kentbilim/kentçilik terimi olarak önerilebilir.

1.2. Kıtaların Kıtakent Açısından Değerlendirilmesi

Dünya'da kaç kıta olduğu ana hatlarıyla belirli olmakla beraber tartışmalıdır. Genel kabul edilen kıta sayısı, Afrika, Asya, Avrupa, Avustralya, Kuzey Amerika, Güney Amerika ve Antarktika olmak üzere yedidir: Kıta, “*Büyük, sürekliliği olan, diğer kara parçalarından ayrılmış (mümkünse suyla) kara parçaları*” şek-

linde tanımlanır. Ancak kıtaların bir kısmı buna uymayıp tartışmalıdır. Hatta dördünün bu tanıma uymadığı söylenebilir. Asya'yla Avrupa bir kenara bırakıldığında, ilk etapta bazı kıtaların neden “ayrı kıtalar” sayıldıkları kolayca anlaşılabilir. Örneğin Kuzey Amerika'yla Güney Amerika iki ayrı kıtadır, çünkü iki kara parçasının karasal alanına kıyasla, bunları birleştiren kara parçası Panama kanalı son derece kısa ve dar bir mesafedir. Benzer şekilde Asya'yla Afrika da birbirine bağlıdır. Onları ayıran tek şey, Kızıldeniz'in ucunda bulunan 125 kilometre uzunluğundaki Süveyş kanalıdır. Fakat bu son derece kısa kara bağlantılarına kıyasla kıtaların kendisi devasadır ve bu sebeple pratik olarak Asya'yla Afrika, Kuzey Amerika'yla Güney Amerika ayrı kıtalar sayılır. Dolayısıyla bu kıtaların ayrımında genelde bir tartışma bulunmaz.

Temel tartışma, Asya'yla Avrupa'nın neden ayrı kıtalar sayıldığı konusunda çıkar. Bu durum açık bir şekilde, Avrupa-merkezli düşünceye dayanır. Avrupalılar, kendilerini diğer kıtalardan ayrı tutarlar. Tarihleri boyunca Çin ve Hindistan'ın her biri, tek başına Avrupa büyüklüğünde alan kaplamasına rağmen bu yerlerin kıta oldukları gündeme gelmez. Ancak gerek coğrafi özellikler gerekse nüfus yoğunlukları Çin'le Hindistan'ı ayrı kıtalar olarak ele almayı gerektirir. Geriye Orta Asya'yla Avrupa ve Ortadoğu kalır. Ortadoğu Avrupa'yla birlikte düşünülebilir ve bu durumda İstanbul şehri kabule dayalı olarak doğu ve batı ekseninde tam merkez konumuna geçer. Avrupalıların Ortadoğu'yu dışlamaları durumunda diğer bir seçenek olan Ural dağlarının doğusu Rusya, Kafkasya, Orta Asya, İran, Türkiye, Irak Suriye, İsrail, Lübnan, Arap Yarımadası devletleri bir kıta oluştururlar ki bu kıtanın ekvatora göre kuzey güney boylamları açısından İstanbul yine merkezî bir yerde bulunur. Coğrafi bakımdan bir kıta olduğu tereddütsüz olan Antarktika'nın kitakent oluşturacak nüfusu olmadığından bir kıta olarak kabul edilemez. İleride elbette iklim değişiklikleriyle yeterli nüfusa sahip olduğunda dikkate alınması gerekir.

Konuya İstanbul açısından bakıldığında ister Avrupa isterse Asya kıtasında kalsın bu şehir tarih boyunca metropol bir şehir olduğu gibi yeni dünya düzeninde bir kitakent olarak ele alınması gereken bir ekonomik birim olarak karşımıza çıkar. Esasen her kıta kendi kitakentini çıkarır, çıkarmıştır. Örneğin Kuzey Amerika kıtasında Mexico City, New York; Güney Amerika kıtasında Buenos Aires, Rio de Janeiro; Afrika'da Kahire veya Lagos; Asya'da Tokyo, Çin'in Shanghai, Pekin veya Hindistan'ın Delhi, Mumbai, Pakistan'ın Lahor veya Revalpindi, Bangladeş'in Dakka şehirleri öne çıkar. Avustralya kıtası ba-

kımındansa Sidney veya Cakarta kendini gösterir. Avrupa açısından konu ele alındığında İstanbul, Moskova, Paris ve Londra başı çekmekle birlikte İstanbul açık ara kıtakent olarak karşımızda durur. Orta Asya açısından bakıldığında da ön Asya olarak yine İstanbul öne çıkar. Tarihi gelişmeler İstanbul şehrini daima bir merkez olarak öne çıkarmıştır. O halde İstanbul bir metropol şehir olma özelliğine hem coğrafi olarak hem de tarihi olarak sahip bulunur. Her metropolün büyüklüğü ve merkezi 3-10 milyon arası olmalıdır (Karagülle, 2019: 1; Akdemir, 2017: 302. İstanbul'un mevcut hali Şekil 1'de gösterildiği üzere zaten metropoldür.

Bütün bu oluşumlar tarım dönemiyle sanayileşme döneminin sonunda gelişmiş kentlerdir. Planlanacak yeni kıtakentler kara, deniz, hava ve demir yolları üzerinde oluşur ve bu merkezler kıtakent adıyla o kıtaların ve insanlığın hizmetlerini sağlar. Geçmişte ipek yolu denilen yol, fıkıh kitaplarında hac yolları denilen kıtalararası yollar, insanlığın ortak alanları haline gelir, çatışma yerine barış alanları sayılır. Bu anlamda kıtakent oluşturma bakımından kıtalar Kuzey Amerika, Güney Amerika, Afrika, Avustralya, Çin, Hindistan, Avrupa, Orta Asya olarak sayılabilir.

1.3. Ekonomik ve Siyasi Yapılanmada Kıtakentin Yeri

“İnsanlık Anayasası Kavramı” isimli çalışmalarda Şekil 1.'de gösterilen yerinden yönetim merkezi yönetim konusu üzerinde durulmuş, toplumsal yapının dikey teşkilatlanmasını ifade eden hiyerarşik düzenin nasıl olması gerektiğine işaret edilmiş, dikey hiyerarşik yapılanma siyasi ve ekonomik olmak üzere ikili bir ayırımla anlatılmıştır (Akdemir, 2017: 310; Akdemir, 2017: 221; Akdemir, 2019: 51).

Bu çalışmalarda metropol (*bölge/medine*) ülkeye ait ekonomik merkez sıralamasında gösterilirken kıta (*musr*) insanlığa ait ekonomik merkezler olarak ifade edilmiştir. Bize göre kıtakentin bu sıralamada veya kademedede olması gerektiğine işaret edilmiştir.

Yerel yönetimlerle kentler sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçerken yaşanan süreçte daha da bir önem kazanır. Bir taraftan küreselleşme gelişirken diğer taraftan yerellik öne çıkar. Merkeziyetçi sanayi toplumundan adem-i merkeziyetçi bilgi toplumuna doğru yaşanan gelişmeler, yerel yönetimleri ve kent yapılarını doğrudan ve etkin biçimde etkiler (Ökmen, 2009:29). Şekil 1'de

siyasi yapılanma olarak ocak, bucak, il ve devlet tüzel kişiliği haiz birimler, ekonomik yapılanma olarak ise aile, semt, ilçe, bölge ve kıta bulunduğu görülür. Bu siyasi ve ekonomik merkezler nüfus kriteriyle dengelenir. Siyasi ve ekonomik birimlerin belirlenmesinde başka faktörler olsa da nüfus ayrı ve önemli bir yer tutar.

İnsan tek başına kişiliğe sahip bir varlık olup, aile içinde doğar. Aile kişi ve emek üreten temel bir ekonomik birimdir. Tüzel kişiliğinden söz edilmez. O halde kişinin ilk yaşadığı ve yer aldığı ekonomik birim ailedir. Bir aile anne baba ve en az bir veya sekiz çocuktan oluşur. Demek ki bir aile 3-10 arasında kişiden oluşup ortalama beş kişiden meydana gelir. On aile apartman/ocak adı verilen birimlerde yaşar. On ocak veya yüz aile bir semti, on semt bir nahiyeyi/bucağı oluşturur. Demek ki bir bucak ortalama 3.000-10.000 arasında yer almış olan bir yerinden yönetim ve özerkliğe sahip siyasi bir birim olarak karşımıza çıkar, yüz nahiyeyi/bucak bir ili, yüz il de bir devleti meydana getirmiş olur. O halde bu yaklaşıma göre il denildiğinde 300.000-1.000.000 arasında nüfus, devlet denildiğinde 30.000.000'la 100.000.000 arasında bir nüfus ifade edilmiş olur (Akdemir, 2017: 310; Akdemir, 2017: 221; Akdemir, 2019: 51)

Şekil 1. Siyasi ve Ekonomik Yapıların Seçkin Sayılara Göre Hiyerarşik Dizilişi

SİYASİ/EKONOMİK	TÜRKÇE	ARAPÇA	NÜFUS
	İNSAN/KİŞİ	İNSAN/NEFS	1
	AİLE/EV	BEYT	3 - 10
	OCAK/APARTMAN	AŞİRET	30 - 100
	SEMT/KÖY	KARYA	300 - 1000
	BUCAK	KABİLE	3000 - 10000
	İLÇE	BELDE	30000 - 100000
	İL	ŞA'B	300000 - 1000000
	BÖLGE	MEDİNE	3000000 - 10000000
	ÜLKE	KAVM	30000000 - 100000000
	KIT'A	MİSİR	300000000 - 1000000000
	YERKÜRE	DÜNYA	7000000000
	GÜNEŞ SİSTEMİ	ŞEMS	-
	EVREN	KAİNAT	-

Bu sıralamaya göre inceleme konusu kitakent, ülkeler üstü olarak kıtalarda yer alır. Bize göre gelecek dünyada bir ekonomik birim olarak kıta merkezi niteliğinde kitakentler gelişecektir. Bu çalışmada kitakent veya continentpol adında ekonomik yönetim birimi üzerinde durulmakta ve özellikleri anlatılmaktadır. İstanbul'un böyle bir yapılanmada nasıl bir işlev taşıyacağı veya böyle bir ekonomik birime uygun olup olmayacağı hususu da tartışılmaktadır.

2. Kıtakent Modeli

2.1. Varsayımlar

Yeni bir model oluşturulurken birtakım varsayımlar ileri sürülmesi gerekir. Bu çalışmada önerilen kıtakent modelinin dayandığı varsayımlar aşağıda gösterildiği gibi Şekil 2’de gösterilir.

- Coğrafi nedenler,
- Tarihi nedenler,
- İnsanlığa açık olması,
- Ulaşım ağları içinde yer alması,
- Bir kıtanın merkezi olma niteliklerini taşıması,
- Vize serbestliğini kabul etmesi,
- Gümrük serbestliğini esas alması,
- Hukukun üstünlüğünü benimsemesi,
- Bu merkezlerde genel hizmetlerin vakıf kuruluşlarca karşılanması,
- Dayanılmaya dayalı sigorta sistemi,
- Kooperatifleşmeye dayalı ortaklıklar oluşturulması,
- Dengeli büyüklük ve seçkin sayılara dayanması,
- İhtilafların arabuluculuk ve tahkim usulüyle çözülmesi,
- Ve benzeri varsayımlar olarak gösterilmiştir.

Kıtakentler o kıtadaki 10’a yakın ülke tarafından bir merkez olarak kabul edilir. Serbest bölge olarak insanlığa açık olur. Bu yerlere devletler hükmetmez. Bu yerlerden devletler ekonomik hizmetleri alır. Ayrıca ayrılan bu alanlar devletlere değil insanlığa ait olur ve insanlık tarafından korunur.

2.2. Kıtakentin İç Yapılanması

Cansızlarda madde atomlardan meydana gelirken, canlılarda vücut hücrelerinden oluşur. Toplumu bireyler oluşturur. İnsanlık bir camia olarak en küçük yönetim birimlerine dayanır. Küçük birimler doğru ve yerinde oluşturul-

madan büyük birimler sağlıklı çalışamaz. Özerk yerel yönetimlerin toplumsal ve ekonomik gelişmeye küçümsenemez katkıları vardır (Parlak ve Ökmen, 2009: 45). Batıda yerel yönetimlere özerklik olgusu ulus devleti parçalayıcı kabul edilmediği gibi tersine bir arada bulunmayı ve bütünleşmeyi kolaylaştırıcı bir araç sayılır. Bölge yerel yönetimlerine giderek daha büyük sempatiyle bakılmasının ardında yatan başlıca neden de bölünüp parçalanma değil, bütünleşmeyi daha iyi sağlama kabul edilir (Keleş, 1995: 3). Yerel yönetim kurumları halka en yakın kurumlar olarak günümüz modern devletlerinde önemli bir işlevi olan idari birimlerdir (Alodalı, vd,2007: 2). Günümüzdeki küresel gelişmeler beraberinde yerel yönetimlere gözlerin çevrilmesine neden olmuştur. Küreselleşmenin beraberinde getirdiği sorunlar karşısında yerel yönetimlerin önemi ortaya çıkmış, işlevlerinin azalması düşünülürken her geçen gün artmıştır. Dünya birbirine zıt gibi görünen küreselleşmeyle yerelleşme adı altında bu iki değişme sürecini bir arada yaşar hale gelmiştir (Eryılmaz, 1995: 89; Ökmen ve Özer, 2009: 131). 2000'li yıllara gelindiğinde tüm dünyada ve Türkiye'de yerel yönetim anlayışında büyük değişimler meydana gelmiştir (Karaman, 2004: 19). Son yıllarda tüm dünya genelinde kamu yönetimi alanında yaşanan reform dalgası etkisini öncelikli olarak merkezde hissettirmiş, izdüşümü ise yerelde kendisini göstermiştir (Çukurçayır ve Ekşi, 2009: 153). Enformasyon çağı kent yaşamının düzenlenmesinde gerekli plan ve projelerin hazırlanarak hayata geçirilmesine dayalı sorumluluklar ağırlıklı olarak yerel yönetimlerin omuzlarına yüklenmiştir (Baştan, vd, 2009: 171). Özerk yerel yönetimlerin ekonomik kıtakent içindeki yapılanmaları bu gelişmelerden ayrı tutulamaz.

Kıtakentteki yapılanma kendi içinde aynı şekilde siyasi ve ekonomik altyapıları gerektirir. Kıtakent düşüncesiyle birlikte oluşacak yönetim birimlerinin dengeli bir şekilde oluşturulması ve gelişigüzel oluşma y66erine planlı olarak düşünülmesi ayrı bir önem taşır. Kıtakent bir ekonomik birim olduğundan ekonomik ilke ve kurallara göre teşekkül eder. Kıtakent üyesi ülkelerin katılımıyla sekretarya şeklinde kurulur. Yönetim alt kademelenmesinde yer alan ocak, bucak, il ve ülke siyasi niteliğini korurken, aile, semt, ilçe, bölge ekonomik niteliklerini devam ettirir. Toplumsal yapıdaki bu iç içe olmayla beraber hiyerarşik düzen oluşturma hiçbir zaman ihmal edilmez. Bu konuda yerel yönetimlerde özerlik/muhtariyet ilkesi ayrı bir önem taşır. Yunanca auto ve nomos sözcüklerinin birleşmesinden oluşan autonomy teriminin karşılığı olarak

Türkçe literatürde bu terim tercih edilir. Birisinin kendi kendine yasa koyması anlamına gelir (Şengül, 2014: 15).

Şekil 2. Kitakentin Varsayımları

Hizmette halka yakınlık ilkesinin (*subsidiarity*) de yaşama geçirilmesi gerekir. Bu ilkenin hem ülkemizde hem de uluslararası alanda benimsenmesi hem gelişme hem de demokratikleşme bakımından son derecede önem taşır. Bunun tersinin düşünülmesi halka ve demokrasiye inancsızlık ve karamsarlık taşımaktan başka anlam taşımaz (Keleş, 1995: 14). Kamusal hizmetler vatandaşa en yakın yönetim birimi tarafından verildiği takdirde etkili olur. Hizmette yerel öncelik (*Subsidiarité/Subsidiarity*) ilkesinde merkez yerel bütünlüğü ve etkinliği içinde yerel halkın istekleri önem kazanır (Toprak, 2014: 39). Bu ilkeler Fransa'da olduğu gibi günümüz anayasalarına girmektedir (Şinik, 2009: 260). Şekil 1'de görüldüğü üzere insanlığı meydana getiren toplumsal yapı oluşturulurken siyasi ve ekonomik olmak üzere ikili bir ayırım önem taşır. Böylece hürriyetle güç göz önüne alınarak hem hürriyetleri esas alan hem de ekonomik olarak güçlülüğü beraberinde getiren dengeli bir hiyerarşik düzen kurulmuş olur. Hürriyetlerle güç dengeli bir şekilde yaplanır.

Siyasi birimlere etkili katılım küçük siyasi birimlerde gerçekleşebilir. Demokrasi etkin olarak ancak yeterli büyüklükte ve dengeli bir toplum birimi içinde sürdürülebilir. Buna karşılık ekonomik güç ise katılımı büyük olmayı gerektirir (Akdemir, 2017: 310; Karagülle, 2019: 1).

2.2.1. Kıtakent Hizmetlerinin Vakıflarca Yürütülmesi

Kıtakent ekonomik bir birim olduğundan bu birimde hizmetlerle ortaklıklara dayalı işletmeler önem taşır. Önerilen kıtakentte kamusal nitelikteki hizmetlerin tarihtekine benzer şekilde vakıf sistemiyle görülmesi gerekir. Burada vakıfların tesisleriyle gelir getiren işletmeler öne çıkar. Örnek teşkil etmesi bakımından birkaç vakıf örneği üzerinde durmak yerinde olacaktır; örneğin ulaştırma vakfı, enerji vakfı, mesken vakfı, işsizlik vakfı vb. bunların bazılarıdır. Makale sınırı içinde bunlardan öne çıkan birkaçına kısaca da olsa işaret edilebilir. Ancak bu konuda kıtakentin projelendirilmesi sürecinde toplam 25 vakıf kuruluşu ve hizmeti yapılması gerekir (Karagülle, 2014: 9).

2.2.1.1. Kıtakent Ulaştırma Vakfı

Kıtakentte, “kıtakent ulaştırma vakfı (kısaca KUV)” adıyla bir ulaştırma vakfı kurulur. KUV, gelir işletmeleriyle hizmet işletmeleri olmak üzere iki işletmeden meydana gelir. Gelir işletmelerinde tüm girdilerle çıktılar KUV bonusu (kısaca KUVB)’yla hizmet işletmelerinde tüm girdiler ve çıktılar KUV hizmet bonoları (KUVHB)’yla karşılanır. KUVB ortakların aldıkları paylara göre değerlendirilir. KUVHB ise kasa stokuyla değerlendirilir.

KUV bir hizmet ve dayanışma kooperatifi kurar. Gelirlerini kooperatif içinde elde eder ve harcamalarını da kooperatif içinde yapar. KUV’un gayesi, kıtakentini ulaştırma ve haberleşme merkezi haline getirme, buraya katılan kişilerin ve eşyalarının barınmalarıyla konaklamalarını en az masrafla yapmalarını sağlama şeklinde belirlenir.

KUV bir ortaklık bonosunu çıkarır ve bunun %40’ını kıtakentin bulunduğu devlete ortaklık payı olarak verir. Karşılığında devletten kara ve demir yollarıyla bu aralarda yapılacak hava yolları için arazi tahsisıyla deniz yolları ve rıhtımları için gerekli arazileri alır. Vakıf bu arazilerde ancak KUV ortaklık bonosunu alanların parasıyla tesisler kurabilir. Kurduğu tesislerle toprağa sahip olur. Bu tahsisli yerlerin planında gösterilen tesisler işletmeye açılmadıkça KUV arazilere sahip olamaz. Diğer %60 KUV ortaklık bonusu kıta ülkeleriyle tüm dünya ülkelerine pazarlanır. Elde edilenlerle devletler arası anlaşmalara göre KUV tesisleri kurulur.

KUV ortaklık planlamasında gelir getiren yerlerle hizmet yerleri ayrılır. Gelir getiren yerler ticari işletmelere cironu68n bir payıyla kiralanır. Böylece

KUV gelirleri her ay tahsil edilir. KUV bu gelirlerle hizmet işletmelerinin giderlerini karşılar. Karşılığında hizmet bonoları alınır. Hizmet bonoları KUV ortaklık bonolarına bölüştürülür. Her ay ortaklık payı ortaklara dağıtılır. KUV ortaklık bonolarıyla hizmet bonolarını alıp satar. Bonoların değeri kasa stoğuyla belirlenir.

KUV ortaklık bonoları, başlangıçta konulan bedele bir fark eklenerek satılıp alınır. Ortaklar inşaat esnasında da satın alıp sonra satarak kâr edebilirler. Tesis tamamlandıktan sonra senetler piyasa kurallarına göre kıtakent borsasında arz talep kanunları çerçevesinde alınıp satılmaya başlanır.

Yatırımın yarısı tesislerde (hayriyede) yarısı işletmelerde (galliyede) yapılır. Galliyede gelen kiralarla hayriyede hizmetler üretilir. Alınan hizmet bonoları ortaklara dağıtılır. Ortak olmayanlar hizmetlerini ortaklardan alacakları hizmet bonolarıyla alabilirler. Bu bonoların değeri kasa stoğuyla belirlenir. Ortaklar KUV bonolarını her zaman alıp satarlar. Eğer hizmet bonolarının fiyatı yükseliyorsa KUV ortaklık bonolarının da fiyatları yükseliyor demektir. Ortaklar vakıf bonolarını satın alırlar. Yeni yatırımlara devam ederler.

2.2.1.2. Kitakent Göçmen Vakfı

Kıtakente kurulacak “*göçmen vakfı*” kıtakente gelecek konuklara, sığınmacılara, göçmenlere ve vatansızlara yerleşecek yer temin eder. Bu konudaki görevlilerle ilgili muhataplara ne şekilde hareket edileceği vakıf senedinde gösterilir. Kıtakentin yüz lojmanlı semtleri bulunur. Tüm insanlar kıtakentlerde planlanmış ve projelendirilmiş arsalarda semtler kurabilirler. Semt kooperatifleri istediği kimseleri buralarda yerleştirebilirler. Kıtakentlere kalabalık halk yığınları gelebilir. Bunun için planlara uymak yeterli olup bir yerden izin veya ruhsat almazlar. Bu semtlere genel hizmeti verenlerle güvenliği sağlayanlar ücret paylarını insanlık adına göçmenlik vakıflarından alırlar.

Kıtakentler tüm insanlığa açık olarak kurulur. Her insan bir yerden izin veya ruhsat almadan her zaman buralara gelebilir ve iş yapabilir. Girerken herhangi gümrük veya harç ödemezler. Çıkarken de durum budur. Giriş çıkış, getirme götürme tamamen serbesttir. Bunların “konaklama” yerleri kirasızdır. Battaniye çarşaf ve benzeri masraflar kendilerine aittir. Konukların giderleri kazanç aracı yapılamaz. Vakıf ağırlama yerleri olur.

Ülkelerinde barınamayıp onlardan ayrılan “sığınmacılar” kıtakerentlerde barınabilirler. Bunlar uygun zaman içinde ya ülkelerine dönerler yahut ülkelerini terk edip kendilerine yeni vatan ararlar veya kıtakerentlerde yerleşirler. Uzun zaman sığınmacı kalmalarına izin verilemez. Sığınmacılar ülkelerine kendileri geri dönebilirler, iade edilmezler.

Geri dönmek üzere yurtlarını terk edenlere “göçmen” denilir. Taşıyabildikleri malları gidecekleri yere götürebilirler. Kıtakerente göçmen olarak gelenler semt kooperatiflerinde yerleşirler. En kısa zamanda kendilerine semtler kurarlar ve oraya taşınırlar. Kıtakerent yönetimi onların göç ettikleri ülkede kalan taşınmaz arsalarını satın alır ve burada onlara toprak verir. Toprakların resmi değerleri vardır. O değerlerle almış olur. Kıtakerente üye ülkeler göçmenlere ait taşınmazları satın alma konusunda anlaşma yapmış olabilirler. O takdirde göç edilen yerdeki semt sakinleri ayrılıp gidenlerin taşınmazlarını resmi bedelle satın alma durumunda kalırlar. Varlıkları yoksa sadece çalışma ve yaşama yerlerinden yararlanırlar.

Herhangi bir devletin veya bucağın düzeni içinde yaşamak istemeyenler “yurtsuz/vatansız” kabul edilir. Yurtsuzlar da Kıtakerente kendi semtlerini kurabildikleri gibi bucaklarını da oluşturabilirler. Oluşturamayanlara kamu tarafından iş verilir ve yaşarlar. Bunlara Kıtakerentteki boş yerlerde veya kıtakerentin dışındaki yerlerde semtleri kurma hakları verilir. O bölgedeki ülkelere ait olmayan kara ve denizlerden yararlanma her zaman tüm insanların hakkı kabul edilir. Bu insanlar askere alınmazlar, bunlar vergi de ödemezler. Kıtakerentler giderlerini uluslararası ticaret yapanların ödedikleri genel hizmet payından karşılarlar.

İnsanlar çalışma saatlerinin bir kısmını yıllık giderleri için harcarlar. Kalan saatlerini ise yatırıma ayırırlar. Bugün bu yatırımlar sermayenin veya devletin olmaktadır. Kıtakerente kabul edilecek ortaklık sisteminde kişiler bu yatırımlarını semtlerdeki yüz lojmanlı apartmanlara yatırabilir. Herkes kendi bucağında, kendi ilinde ve kendi ülkesinde semtlerden pay edinebilir. *Bütün insanlar kıtakerentteki yerlerde semt lojmanlı apartmanların hisse senetlerini alabilirler. Böylece boş apartmanlar olur. Buralarda her zaman göçmenler yerleşebilir. Rağbetin çok olduğu apartmanların kirası yüksek olur.* Dolayısıyla herkes her zaman istediği yerde iş ve mesken bulabilir.

Kıtakentlerin içinde hiçbir ülkeye bağlı olmak istemeyenler kendi bucaklarını oluşturabilirler. Bu bucaklarda yerleşenler kendi hukuklarını kendileri kurabilirler. Bunlar kira paylarını fazla ödemiş olabilirler. Burada yaşayanlar, askerlik yapmakla mükellef olmayacakları gibi bedel de vermezler. Bunlar fazla kira payıyla öderler. Bu yerlerin kuruluş sözleşmelerinde çıkışlara engel olmama dışında bir madde zorlanamaz.

Kıtakentlerde oluşacak bucakların güvenliklerini insanlığın güvenlik birimleri korur. Hakem kararlarına uymayanlar bunlar tarafından tecziye edilir. Güvenlik amacıyla kimseye baştan ceza verilemez. Kişi tutuklanamaz. Göz altına alınmaz. Bir kişi suçu işlediği zaman hakemlere gidilir. Mahkûm olunca cezasını kendi iradesiyle çeker. Aksine davranış durumlarında tahkime gidilerek zorlama cihetine gidilir. Yine hakem kararıyla infaza yönelik ödül konulabilir.

Yeryüzü her insana açıktır. Birlikte olmanın sağladığı avantajlar insanları merkezlere doğru yönlendirir. Merkezler gelen insanları itemez. Taşra ve alt birimler ancak hizmetleriyle cazibelerini koruyabilirler. Ulaşım ve haberleşmelerin sağlandığı bir dünyada çalışarak okuma ve hastaların çalışarak tedavi olma semtlerinin kurulduğu bir dünyada merkeze rağbet azalır. Kıtakent içinde her birimde denge hicret demokrasisi kurallarıyla sağlanır (Karagülle, 2011: 1).

2.2.1.3. Kıtakent İşsizliği Önleme Vakfı

Kıtakentler işsizliği önleme bakımından önemli bir merkez haline gelebilir. Bu yerlerde genel hizmetlerin ortaklık ekonomisine göre yapılandırılması, bu kapsamda olmak üzere, dayanışma sisteminin kurulması (Akdemir, 1998: 121), denetleme ve kontrol sorumluluğunun geliştirilmesi, malları depolama ve ambalajlama bakımından zamanla artamayan ambar payı, mesafelerle artmayan nakliye/taşıma payları, nakit para yerine mal senedine likidite kazandırma, sermaye yerine çalışana emek kredisi (Akdemir ve Kaya, 2018: 41), halka sipariş kredisi sisteminin kurulması (Akdemir, 2018: 79), stoklara krediyle karşılıklı kredileşme sisteminin geliştirilmesi gerekir (Karagülle, 1993: 101). Bütün bu hususlar kıtakent içinde çözülebilir.

2.2.1.4. Kıtakent Enerji Vakfı

Enerji kaynağı güneştir, önce yapraklarda kimyasal enerjiye, sonra rüzgâr enerjisine ve su enerjisine dönüşür. Sıvı, gaz ve katı fosil yakıtları da depolanan

güneş enerjisi olup tükenirler. Yeryüzünde katı, sıvı, gaz ve elektrik enerjisi vakıfları kurulur ve ulaşım şebekesiyle enerji üretildiği yerden tüketilen yere kadar ulaştırılır. Kitakent vakıflarının işi alıp satma şeklinde gerçekleşir. Enerji kamu veya sermaye tekelleri tarafından değil halk tarafından üretilir ve tüketilir. Üreticiler ve tüketiciler doğrudan karşı karşıyadırlar. Ne siyaset ne de sermaye devreye girer.

Enerji vakıfları tüm dünyada enerjileri kaçsa alıyorsa ona sabit bir ulaştırma masraflarını koyar ve satar. Enerji vakıfları üretim ve tüketim yapmadıkları gibi başka herhangi bir işletme de enerji ticaretini yapamaz. Fiyat arz talep kanunlarına göre belirlenir.

Elektrik depolanamaz. Bunun yerine çıkarılacak elektrik bonolarıyla arz talep kanunları işler hale getirilir. Belirli gün ve belirli saatlerdeki enerjinin bedelleri farklı olur. Çok önceden vadeli alınıp satılabilir. Böylece her an ihtiyaç kadar enerji üretilir ve tüketilir.

Elektrik, sıvı ve gaz yakıtlarının yeryüzünde dağıtım ağları kurulur. Tüketiciler nereden gelirlerse gelsinler aynı zaman için aynı bedeli öderler. Böylece tüm yeryüzünde bu enerjilerin fiyatları aynı olur. Dağıtım tesisleri için dağıtım vakfı oluşturulur. Üreticiler bu vakfa paylarını enerji cinsinden verirler. Bu pay mesafeye ilgili değildir. Vakıf bu paylar ile yatırım yapar. Yatırım azalan fiyatlarla ihale edilir. Belirli saatlerde yoğunlaşacak elektrik siparişleri kabul edilmez. Elektrik fiyatı değiştirilmez.

Güneş enerjisi dışında çok cüzi olan atom ve yer altı sıcak sularında elde edilen enerji de aynı kurallara tabidir. Çevre kirliliği yapan kaynaklardan alınacak enerjinin fiyatı değiştirilmez. Sadece buralardan gelecek enerji miktarı sınırlı tutulur.

Kömür gibi kaynakları tükenen enerjilerden 1/5, kaynakları sınırlı olmakla beraber akarsu gibi tükenmeyen kaynaklardan 1/10, kaynakları sınırlı olmayanlardan 1/40 kamu payı alınır, kamuda harcanır. Bunlar insanlığın gelirleri olup ülkeler, iller ve bucaklar ayrıca vergi almazlar. Madenlerden alınan 1/5 pay devletlerin, arazilerden alınan 1/10 illerin ve sermayeden alınan 1/40 bucakların gelirleri kabul edilir. Buradaki sayılar seçkin/elite sayılardan seçilmiş olup humus, öşür ve rubu öşür olarak Kur'an ve İslam hukuku uygulamaları örnek alınarak önerilmektedir.

2.2.2. Kooperatifler/Ekonomik Hücreler

Canlılar, milimetrenin 10 binde biri büyüklüğünde hücrelerden oluşur. Canlı, bunların birlikte uyumlu hareketinden ortaya çıkar. Her hücre bölünür, birbirine temasları devam eder, farklılaşır; böylece milyarlarca hücre bir arada tek varlığı meydana getirir. Toplum da canlıdır. Her bucak bir hücredir. Canlıdaki bütün olaylar hücreler içinde cereyan eder. Sosyal hücre içindeki semtler ekonomik yapının temel taşlarını oluşturur, kooperatifler aracılığıyla organize olurlar.

Her ocağın bir ocak kooperatifi olur. Her semtin de bir semt kooperatifi vardır. Bucakta bir adet bucak kooperatifi bulunur. Bunlar mikro ekonominin konusuna girer. Bir de merkez bucakları vardır. Bunlar da esasen birer bucaktır. Taşradaki kooperatiflerin temsilcileri/delegeleri tarafından oluşturulur. İl merkez bucağı, ülke merkez bucağı ve insanlık merkez bucağı vardır. Bu merkez bucaklarda kooperatifler kurulur. Taşra bucakları arasındaki ilişkileri merkez kooperatifler yürütürler.

Ocak/apartman kooperatifleri yaşamdaki birliği, semt kooperatifleri çalışmadaki birliği sağlar. Bucak kooperatifleri, bucak içinde sözleşmeler/hukuk düzenini kurarlar, tahkim usulüyle korurlar. İllerdeki merkez kooperatifler genel hizmetleri yürütürler. Ülkedeki kooperatifler mübadeleyi gerçekleştirirler. İnsanlık merkezindeki kooperatifler tüm insanlığa hitap ederler. Makro ekonomi insanlıkta başlar.

Kooperatifler ortaklardan oluşur. Ortaklar arasındaki ilişkiler temsilciler tarafından geliştirilir (Akdemir, 2017: 804).

Kooperatiflerde karar alma bakımından ekseriyet sistemi yerine temsilcilik sistemi geliştirilir. Herkes kendi temsilcisini, temsilciler de temsilcilerini seçer. Böylece oluşan son baş temsilciler başkama seçerler. Buna “*temsilcilere bağlanma sistemi*” adını veriyoruz. Kişi her zaman temsilcisini değiştirebilir. Temsilci de her zaman ortağı olduğu temsilciliğinden çıkarabilir. Yıl içinde tasfiyeler yapılır. Bir temsilciye beşte birden fazla ortak olarak katılırsa, başka temsilciye aktarır. Yeter sayıda temsil ettiği olmazsa temsilcilik tasfiye olunur. Yeni temsilci yıl başında oluşturulur. Tasfiyeler yıl sonunda biter.

Ortaklar ve her kademedeki temsilciler bağlı buldukları dayanışma ortaklıklarını, hizmetlilerini değiştirerek yönetime iştirak hakkını kullanırlar. Bunu kişiler evleriyle işyerlerini değiştirmeden yapabilirler. Özel hukukta dayanışmaların içtihatları geçerli olduğundan, yasama haklarını da kullanmış olurlar. Kamu hukuku ise içtihatlarla değil ittifaklara dayanır. Kişiler kamu hukukunun da bulunduğu yerde seçim yapamaz burada hicret demokrasisi vardır. Kişi ocağını, bucağını, ilini ve ülkesini her zaman değiştirebilir (Karagülle, 2011: 1).

Kıtakentteki işletme kooperatifleri kooperatif içinde işletme ortaklıkları şeklinde oluşur. Tarım, sanayi, inşaat ve ticari işletmeler vardır. Bunların hesapları vardır. Ancak bunların kişiliği olmadığı için kâr veya zarar etmezler. Büyürler veya küçülürler. Çoğalırlar veya azalırlar ama bütün ortaklıklar paylarla temsil edilir. Payların tamamı ortaklarındadır. Kooperatif de ortaktır. Tasfiye durumunda kalan taşınmazlar diğer kooperatiflere kalır.

Hastane, okul gibi sosyal hizmetler semtlerde karşılıksız hizmet veren vakıf işletmelerle yapılır. Bütün işler semt kooperatiflerinde oluşur. *Toplumsal siyasi hücre bucağın iken toplumsal ekonomik hücre semttir.* Yüz civarında haneden oluşan “semt işletmeleri” bir işin oluşması için yeterli değilse “büyük işletmeler” kurulur. Semtler de kendi aralarından ortak bir merkezi semt şeklinde organize olurlar. Merkezi semtler ortak işletme bonosunu çıkarır. Semt bonoları onunla alınır ve satılır. Böylece merkezi semtlerle birlik sağlanır. Yani merkezi bucağın yanında merkezi semtler de oluşur.

Kıtakentin iç oluşumunda kooperatifleşme: Kıtakent kurulurken, bu kent içinde olması gereken alt birimlerin de göz önüne alınması ve dengeli bir şekilde planlanması gerekir. Bu konuda siyasi bakımdan ocak, bucağın ve ilin yapılanma şekliyle ekonomi bakımından semt, ilçe ve bölge üzerinde kısaca da olsa durulması gerekir. Bu konuda yukarıda anlatılan kooperatifleşmeden yararlanılır. Çağımızın birçok sorunu semt kooperatifleri tarafından çözülebilir. Kıtakent içinde bir sanayi semti 10.000 m² (on dönüm) bir tarım semti 1.000.000 m² (bin dönüm) alanda kurulur. 10 (On) semtten biri bucağın merkez semti adını alır. 10 (On) bucağın semtinden biri ilçe merkez bucağıdır. O merkez bucağının merkez semti o ilçede merkez semt kabul edilir. 100 (Yüz) bucağın semtinden biri il merkez ilçe semtidir, bu ilçe semtinin merkez bucağı o ilin merkez bucağıdır. 10 (On) ilin bir merkez ili vardır. Merkez ilin merkez ilçesinin merkez bucağının merkez semti o bölgenin merkez semtidir. Her ülkenin

bir merkez bölgesi vardır. Merkez bölgesinin merkez ilinin merkez ilçesinin, merkez bucağının merkez semti o ülkenin merkez semtidir. Kıta merkezlerinde kitakentler bulunur. Buralarda dünyadaki ülkelerin birer bucakları vardır. Yani her bölge bir semtle temsil edilir. Her ülkenin kıta merkezlerinde birer bucağı bulunur.

Semt kooperatifleri yüze yakın aileden oluşur. Semt sakinleri yaşadıkları semtte çalışırlar. Ürettiklerini veya hizmetlerini o semtten ihraç ederler, malları ve hizmetleri o semtten alırlar. Her semt kooperatifi tarafından bir semt bonusu çıkarılır. Bütün girdiler onunla alınır ve bütün çıktılar onunla satılır.

Semtler on beş katlı ve yüz lojmanlı apartman olarak planlanır. Her katta 10+2 daire bulunur. Bunlardan onu mesken, diğer ikisi sosyal tesislerdir. Çatı katı tüm apartmanın sosyal alanını oluşturur. Alt bodrumlardan biri garajla sığınak, diğeri depolar, üst bodrum ise işyerleridir. Bodrumların alanı 5.000 metre kare, meskenlerin alanı 1.200 m²'dir (Karagülle, 2013: 1).

Semti inşa etmek isteyen on kurucu bir hizmet ve dayanışma kooperatifini kurar ve semt bonosunu ihraç eder. Bununla önce sanayi semtini kuracaksa on dönüm kullanılmayan uygun alanı seçer. Sınırlarını çizerek arsayı belirler ve tapuya bildirir. Binanın betonarme projesi hazırlanır, yapının bedeli demir fiyatlarıyla belirlenir. Paylar demir fiyatlarıyla alınıp satılır. Baştan alanlar %10 ucuz alırlar. Keşif bedeli sermaye oluşuncaya kadar satış sırasına göre fiyatı artırılır. Bina bitince arz ve talep kanunları çalıştırılır. İsteyen ortaklar inşaat sırasında paylarını o günkü sıra bedeliyle iade edebilirler bunun yanı sıra kâr veya zarar ederler. İnşaat tamamlandıktan sonra arz talep kanunları işler. Bina bittikten sonra orada yerleşeklere kiraya verilir. Binaya kiracı olarak yerleşenler bir semt işletme kooperatifini kurarlar. On kurucudan her biri bir katı kiralamış olur ve on kurucu sonra ortak kiracı bulur. Sorumlu veya kat sorumlusu yeter ortak bulamazsa anlaşma feshedilir, yeni sorumlular ekip oluştururlar.

Kiracı ortaklar her zaman o kiracı ortaklığından çıkabilirler. Kat sorumluları veya semt sorumluları da her zaman evi boşaltmasını isteyebilir. Bu yerlerde vakıf tarafından boş apartmanlar bulundurulur. Evden çıkarılanlar veya çıkarılanlar geçici olarak apartmanlara yerleştirilirler. Oradan zorla çıkarılamazlar ve işten alınmazlar. Kirasız sadece vakıf aşevlerinden karınlarını doyururlar. Bunların giderleri işsizlik sigortasından karşılanır.

Her semtte bir mağaza/bakkal bulunur. Halka kooperatif tarafından semt bonosuyla sipariş bonusu verilir. Onlar da tüccarlara sipariş verirler. Tüccarlar bu bonolarla semt ambarından malları satın alırlar. Piyasaya götürüp nakitle satarlar. Bu nakitle piyasadan sipariş aldıkları malları satın alıp mağazalara teslim ederler. Semt yönetimi veya semt halkı piyasayla uğraşmaz. Her semtin on civarında bu işleri yapan tüccarı bulunur.

Satılan senetlerin beşte biri o semt toprağını ortaklığa koyanlara, beşte biri oraya alt yapıyı getiren yerel yönetime, beşte biri burada çalışanlara ve beşte biri malzemeyi verenlere aittir. Malzeme kadar işçilik, işçilik kadar alt yapı alt yapı kadar da toprak payı vardır. Ürünler buna göre bölüştürülür.

Semt kooperatifleri semt bonolarını cari nakitle arz talep kanunlarına göre alıp satarlar. Vergiler bu cari parayla ödenir. Yıl içinde kasada TL'ye çevrilen net miktar kadar gelir vergisini öderler. Tüccarlar fatura keserler, fatura alırlar. Fatura farkı kadar vergi öderler. Tüm semt sakinleri asgari ücretle sigortalı olup bedelleri çalışsın çalışmasın kooperatifçe karşılanır. Ortak olduklarından kıdem tazminatını isteyemeyecekleri gibi işten çıkarılma tazminatını da alamazlar. Hakemlerin kararı dışında kimse ortaklıktan çıkarılamaz.

Semt kooperatifleri piyasayla ilişkilerini tüccarlar aracılığıyla yaparlar. Semt kooperatifi her anlaşmada hakemlik maddesini koyar. Çıkan her türlü nizalar hakemler tarafından çözülür. Hakemleri taraflar, başhakemi hakemler seçerler. Davalı hakemini seçmezse semtin bulduğu mahkeme seçer. Suç işlediği kesinleşenler kooperatif ana sözleşmelerine göre ortaklıktan çıkarabilirler.

3. İstanbul'un Kitakent Olmasını Gerektiren Nedenler

3.1. Tarihi Nedenler

İstanbul birçok İmparatorluğa başkentlik yapmış tarihin kadim şehirlerinden biridir. Bizans zamanında İstanbul dünyanın merkezi olarak kabul edilmiş, bugünkü Sultanahmet meydanında milenyum (sıfır(0)) taşı adı altında bir anıt dikilmiştir. Bu taş o dönemde İstanbul'un dünyanın merkezi olduğu düşüncesi ve inancıyla o yere konulmuş, "Tüm yollar Roma'ya çıkar" şeklinde ifade edilmiştir. İstanbul'un kurucusu Kral Byzas tarafından konulduğu söylentilerine rağmen, tarihçiler o taşın Konstantinopolis'i başkent haline getiren Konstantin'in, "dünya merkezi alameti" olarak Milattan sonra 4'üncü

yüzyılda diktığını ittifakla kabul ederler. O dönemde dünyanın herhangi bir noktasının uzaklığı bu taş merkez alınarak ölçülmüştür. Osmanlı Devleti döneminde burası “*alametifarika*” kabul edilerek korunmuş, gelip geçenlerin burada yol hesaplaması yapmalarına imkân sağlanmışır (<https://www.cnnturk.com/yasam/istanbulun-sifir-noktasi-milyon-tasi>; <http://www.kalinti-istanbul.com/item/milion-tasi>, 15.01.2020).

3.2. Coğrafi Nedenler

Kentleşmeyi etkileyen sebeplerden bir tanesi kentlerin coğrafi açıdan buldukları yerdir (İsbir ve Açma, 2005: 24). Bir dünya küresi veya haritası ele alındığında İstanbul’un bazı yerleşim merkezlerine uzaklık bakımından da bir merkez konumunda olduğu hemen gözüktür. Gerek enlem gerekse boylam bakımından ele alındığında İstanbul’un konum itibarıyla bir merkez olması son derecede doğal karşılanır.

3.3. Siyasi Nedenler

İstanbul hem Doğu Roma İmparatorluğuna hem de Osmanlı İmparatorluğuna başkent olmuştur. Cumhuriyet döneminde zorunlu olarak ülke başkenti Ankara olarak ilan edilmişse de İstanbul merkez olma özelliğini hiçbir zaman kaybetmemiş, daima bir metropol olarak kabul edilmiştir. Dünyanın yeni bir uygarlığa evirildiği bu dönemde hem kıta merkezi olmaya hem de kıta merkezleri arasında da önde olmaya aday bir konumdadır. Hem tarihi geçmişini hem coğrafi konumu hem de nüfus varlığı bunu gerektirir.

4.3. Dini Nedenler

İstanbul dini bakımdan birçok dine de merkezlik etmiştir halen de etmektedir. Hıristiyanlığın hem Rum hem de Ermeni kiliselerinin patrikhanesi bu şehirde bulunur. İslamiyet bakımından da İstanbul ayrı bir önem taşır. İstanbul’un fethi konusu daima Müslümanların hedefi olmuş, 1453 yılında fethedilmiştir.

Diğer taraftan kelimenin Yunanca “stin” veya “stan”la “pol/polis” bileşik kelimesinden oluştuğu da açıktır. Stin veya stan içeri veya içeriye anlamına gelir. Bu takdirde şehir içi, iç şehir, şehre doğru anlamlarını taşır. Bize göre stan kavramıyla bu şehrin kurucusu olan Konstantin’in Latince “constant” sabit, dik duran/ayakta duran anlamlarıyla sütun/direk ve tepe anlamları öne çıkar. Böyle bir durumda sütunlu/direkli şehir, tepeli şehir, İstanbul yedi tepe ma-

nalari da ortaya çıkar (Etimoloji ve İstanbul Bk: <https://www.youtube.com/watch?v=yzxUha4mziM>, 16.12.2019).

Le Corbusier “Urbanisme/Şehircilik” eserinde İstanbul’a “yeryüzü cenneti” der (Le Corbusier, 2014: 56).

Bütün bu açıklamalar İstanbul’un kıtakent olmasını gerektirecek niteliktedir. Ancak İstanbul’un sınırları bir kıtakent bakımından yetersiz kalabilir. İstanbul’un kıtakent olarak ele alınması halinde hitap edeceği ülke sayısı olan en az on nüfus sayısı da 300 milyon ile 1 milyar arasında olacağından bu ekonomik birimin Edirne, Tekirdağ’la İzmit, Sakarya ve Bolu tüneli arasında kapsayacak şekilde geniş düşünülmesi gerekir. Bu sınırlar içinde en az 100.000 dönümü kapsayacak bir alanın belirlenecek uluslararası yola 3 ila 20 km arasında bir sınır çizgisi oluşturulabilir. Böyle bir alan kıta merkezi olarak ilan edilebilir. Kurucular arasına kıta ülkeleri ekonomik kriterlerle katılabilirler. Kıta merkezi olacak bu yer bütün insanlık camiası tarafından yönetilebilir ve koruma altına alınacak şekilde bir model olarak sunulabilir. Bu merkeze yol bağlantıları 3-20 km arasında şerit halinde iskâna açık olur.

İstanbul, gerek tarihi gerek mimari gerek dini gerek kültür gerek ekonomi gerek ulaşım yolları gerek nüfus bakımlarından bir metropoldür. Metropol terimi ayrıca başkentlere atuf yapan bir kavramdır.

İstanbul Bizans ve Osmanlı İmparatorluklarının başkentidir. İki kıtayı ve denizleri birleştirir. Dinler, diller ve ırklar mozaiği özelliklerine sahip oluş özellikleriyle dünya üzerinde kıtakent olabilecek yerler sıralamasında İstanbul başı çeker.

4. Modelin SWOT (GZFT) Analizi ve Değerlendirilmesi

Bu makalede kıtakent İstanbul üzerinde durulmuştur. Her zaman büyük bir şehir olan İstanbul’un gelecekte bir kıta merkezi olması düşüncesi geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu yaklaşım ve önerilen modelin SWOT (*Strengths-Weakness-Opportunity-Threats*) analizini yapmada fayda görüyoruz. Bu yöntemde ileri sürülen düşünce, kurum veya modelin güçlü yanları belirlenir, zayıf yanları gösterilir, fırsatlarla tehditler öne çıkarılır. Bütün bu değerlendirmeler zayıf ve tehdit edici yönleri azaltmayı amaçlar ve sistematik stratejik bir planlamayı beraberinde getirir. Bu şekilde bir karar verme aracı sayılır. Özetle bu yöntem,

iç ve dış etkenleri dikkate alarak, mevcut güçlü yönlerle fırsatlardan en üst düzeyde yararlanmayı, zayıf yönleri iyileştirmeyi, tehditlerin etkisini azaltacak şekilde önlemler almayı, bu kapsamda olmak üzere yeni stratejiler oluşturmayı ve geliştirmeyi hedefler (Gable vd., 2007:140; Kanlı, 2016:6).

SWOT (GZFT) ANALİZİ

Güçlü Yönler (G)

G1. İstanbul'un siyasi tarihi

G1.1. Bizans /Doğu Roma'nın başkenti

G1.2. Osmanlı'nın başkenti

G1.3. Tarihte en uzun yaşamış imparatorlukların merkezi olması

G2. İstanbul'un coğrafi konumu

G2.1. Tarihi ipek yolu içinde olması

G2.2. Doğu batı boylamında/ekseninde merkezi bir konumda olması

G2.3. Kuzey güney enleminde Ekvator kutup arasında merkezi bir yerde olması

G2.4. Dört mevsimin yaşanması

G3. Dini merkezler arasında yer alması

G3.1. Hem Hıristiyan Rum hem de Ermeni Patrikhanelerinin merkezi olması

G3.2. İslamiyet'in gelmesinden sonra fethedilmesi

G3.3. Farklı din ve düşüncelerin bir arada yaşadığı bir ortama sahip olması

G4. Ekonomik merkez olması

G4.1. Kara, deniz, hava ve demiryolu ulaşım imkânlarının hepsine sahip olması

G4.2. Ticaret şehri olması,

G4.3. Her türlü tarım ürünlerini kolaylıkla temin edebilmesi,

G4.4. İthalat ve ihracat bakımından merkezi bir konumda olması, ulaşımının kolay olması G4.5. Hem yeterli hem de genç nüfusa sahip olması

Zayıf Yönler (Z)

Z1. Ciddi bir Trafik Sorunu

Z2. Güvenlik Sorunu

Z3. İşsizlik Sorunu

Z4. Mesken Sorunu

Z5. Kirlilik Sorunu

Z6. Savunma Sorunu

Z7. Göç Sorunu

Z8. Göçmen Sorunu

Z9. Enerji Sorunu

Z10. Su Sorunu

Zayıf Yönleri Gidermeye Yönelik Öneriler

Kıtakent oluşumu, yeni bir yaklaşımla gücünün haklı olduğu değil de haklının güçlü olduğu anlayışa göre projelendirilir.

Güçlü ve haklının önceliği konusunda paradigma değişikliği yapılır.

Türkiye bu konuda yasal değişikliklerle ilgili adımları atar.

Projelendirme konusunda kıta ülkelerinin katılımını sağlar.

Kıtakent içinde işçilik sistemi yerine emeğin de ortak katıldığı ortaklık sistemine geçilir. Bu konuda kooperatifçilikten yararlanır.

Hizmetler bakımından vakıf sistemi geliştirilir. Ulaştırma, sağlık, altyapı, haberleşme sistemleri vakıf sistemiyle kurulur.

Mutlak mülkiyet yerine yararlanma ve işletme mülkiyeti ayırımını geliştirilir.

İşsizlik sorununu çözmek için ortaklık sistemiyle çalışana kredi sistemi kurulur.

Vizeler kaldırılır, gümrükler sıfırlanır. Bu suretle ithalat ve ihracat piyasası hem ucuz hem de dengeli hale gelir. Göç sorunu ortadan kalkar.

Küçük birimleri oluştururken hürriyetlerin önünü açmakla beraber güçlü olabilmek için dengeli ekonomik birimlere yer verilir.

Fırsatlar (F)

F1. Kıta merkezleri yaklaşımıyla yeni bin yıllık uygarlığın geçişine ortam hazırlanır.

F2. Bir metropol olan İstanbul gelecekte gerek doğu batı boylamı gerekse kuzey güney enlemi olarak “kıtakent” adıyla bir kıta merkezi haline gelir.

F3. Kıtakent tarım döneminden sanayi dönemine ve bilgi çağına geçişte ciddi roller üstlenir. F4. Hem kıta hem de dünya ülkeleri arasında ticari ve ekonomik iş birliği artar.

F5. Kıta merkezine her ülke il ve bucak seviyesinde katılır, ülkeler arasında iş birliği artar. F6. Bu ekonomik birim kıta ülkeleriyle insanlık camiası tarafından denetlenir ve korunur. F7. Mesken işyeri birlikteliğine yönelik projelerle trafik sorunu halledilir. İşyerleri projeleri mesken, mesken projeleri işyeri birlikteliğine göre planlanır.

F8. İşçilik sistemi yerine ortaklık sistemine geçilir ve güçlünün değil, haklının üstün tutulduğu hukuk sistemi öne çıkarılır.

F9. Enerji vakfıyla enerji sorunu ortadan kalkar.

F10. İhtilaflar arabuluculuk ve tahkim sistemleriyle çözülür.

Tehditler (T)

T1. Türkiye üzerine oynanan oyunlarla bu konuda engellemeler yapılabilir.

T2. Sermaye imtiyazlarını kaybetmemek için imtiyazlara yer vermeyen ve hukuku üstün tutan düşünce ve anlayışı engellemek isteyenler çıkar.

T3. Türkiye’deki merkezîyetçi yapı ve vesayetçi yönetim sistemi bölünme endişesiyle yine merkezîyetçi bir sistem kurmayı amaçlar.

T4. Süper güçler Türkiye’nin ve İstanbul’un öne çıkmasını engellemeye çalışırlar.

T5. Orta Doğu’da çıkacak bir savaş bu gelişmeleri ötelerse de gerçekleşmesini önleyemez.

SWOT’un Değerlendirilmesi: Görülüyor ki kıtakent İstanbul gerek siyasi (G1., G1.1., G1.2., G1.3.) gerek coğrafi (G2., G2.1., G2.2., G2.3., G2.4.,) gerek dini (G3. G3.1., G3.2., G3.3., G3.4.) gerekse ekonomik (G4., G4.1., G4.2., G4.3., G4.4., G4.5.) bakımdan güçlü bir merkez olabilme vasıflarının tamamını açık olarak taşır.

Bu modelin zayıf yönleri İstanbul'un klasik sorunları olan trafik, asayiş, mesken, kirlilik, işsizlik, göç, göçmen, savunma, enerji ve su ve benzeri sorunlardır. Z1.'in giderilmesinde mesken ve işyeri birlikteliği önem taşır. Zayıf diğer yönler kıtakent yönetiminde etkin olacak vakıf sistemiyle ekonomik birlikteliği gerçekleştirecek kooperatifleşme olgusuyla giderilebilir. Ortaklık sistemiyle yeni bir yaklaşım geliştirilerek çağın gelişme trendine ayak uydurulmuş olunur. Vizelerin kaldırılması, gümrüklerin sıfırlanması, vergilerin mal senetlerinde alınması, ortaklık sistemiyle emeğe kredi verilmek suretiyle işsizlik sorunun ortadan kalkması gerçekleşebilir. Bütün bu gelişmelerde semt/mahalle kooperatiflerinden yararlanılabilir (Kanlı, 2016: 13).

Önerilen kıtakent modeli F1., F3., F4., F5., F6., F8.,'de sayılan fırsatlarla diğer kıtalara da örnek teşkil eder. Bu aşamada dünya üzerinde 8 kıta ve 8 kıtakent oluşarak gelecek uygarlığın temelleri atılmış olur. İnsanlık, bu yeni uygulamayla ekonomik bakımdan emek mübadelesinin işçilik aşamasından ortaklık aşamasına geçtiği gibi sanayi inkılabının son evresinde bilgi ve bilişim çağına geçer. Hukuki bakımdan F10., fırsatı ile tarım dönemi hukuku yerine matematiğe dayalı bilgi çağının yeni kurallarını keşfeder. İstanbul F2.'deki fırsat bakımından kıtakent oluşumuna dünya üzerinde en fazla şansa sahip bir merkez olarak karşımıza çıkar.

Kıtakent kavramı kaçınılmaz olarak gelecektir. Ancak bu gelişimin önünde küresel sermaye farklı tercihlerle Kıtakent İstanbul'un önüne geçmek isteyebilir. İstanbul yerine başka merkezleri geliştirme çabasına girerek T1., T3., T4.,'teki engelleri koyabilir. Ancak İstanbul gerek tarihi gerek coğrafi gerek siyasi gerek dini gerek ulaşım yerlerinin merkezi gibi ekonomik özellikleriyle bu tehditleri F1., F2., F3., F4., F5., F10. maddeleriyle ortadan kaldırabilir.

5. Sonuç

Bu çalışmada metropol ve megapol kavramları ele alınmış, etimolojisi verilmiş, megapol kavramına "kıtakent / continentpol" denilmesi uygun görülmüş, gelişen yeni dünya şartları ve gelişmekte olan yeni hakkı üstün tutan uygarlık anlayışının bir bileşeni kabul edilerek üzerinde durulmuştur. Tarihi seyir içinde İstanbul'un önemi ve özellikleri tespit edilmiş, İstanbul'un ister Avrupa kıtası isterse Orta Asya kıtasında yer almış olsun coğrafi bakımdan gerek enlem ge-

rekse boylam bakımından merkezi bir yerde olduğu ortaya konulmuştur. Gerek tarihi seyir içinde gerekse son yüzyılda İstanbul daima bir merkez olmuştur.

Kıtakentin en az 10 (on) ülke tarafından merkez olarak benimsenmesi, ekonomik kriterler öne çıkarılarak bir ekonomik topluluk şeklinde teşkil edilmesi, bu kapsamda olmak üzere gelişen yeni ekonomik dönem itibarıyla faizli işçilik yerine paylaşım dayalı ortaklık sistemi esasına dayanması, vize serbestliğine tabi olması, gümrüklerin sıfırlanması, bir ticari merkez olması, bu sınırlar içinde arabulucu ve tahkim usulüyle kararların alınması bir varsayım olarak tespit edilmiştir.

Kendi iç teşkilatlanması genel dikey teşkilatlanmadan ayrı düşünülmemiş, siyasi yapılanma olarak ocak, bucak, il sistemi kendi içinde korunduğu gibi semt, ilçe ve bölge bakımından da ekonomik dikey yapılanma tercih edilmiştir.

Ayrıca kıtakent yönetiminde hizmetler bakımından vakıf sistemi öne çıkarılırken ekonomik işletmelerde kooperatifleşmeden yararlanılmıştır. Gerek vakıf sistemi gerekse kooperatifleşme olgusuyla kıtakent yenilikçi bir yaklaşımla ele alınmıştır.

Bu kapsamda kıtakent modeliyle yenilikçi düşünce kapsamında önerilenler;

- Dünya üzerinde nüfus ve yerleşim özellikleri esas alınarak ortalama 8-10 civarında kıta kabul edilmesi ve ortalama 8-10 civarında kıtakent kurulması,
- Bunlardan birinin İstanbul olması ve bu yönüyle Kıtakent İstanbul'un sınırlarının Edirne ve Bolu arasında genişletilmesi,
- Bu merkezlerde ekonomik aşamaların gelmiş olduğu dönem itibarıyla ortaklık sisteminin kabul edilmesi,
- Kıtakent giriş çıkışlarında vize serbestliğinin kabulü, gümrüklerin kaldırılması, bu yerlerde tam bir serbest piyasa sisteminin kurulması ortamının hazırlanması,
- Kıtakent içinde genel hizmetlerin vakıf sistemiyle görülmesi, firmaların ise kooperatifler tarafından işletilmesi,
- Karşılıksız para yerine karşılığı olan mal senedi sistemine dayanması, bu senedin hamiline düzenlenerek likidite kazandırılması,

- Kitakent içinde tekelleşmeye neden olan gelir vergisi ve kurumlar vergisi sistemlerinin terk edilerek yerine sermaye vergisi sistemine dayanması olarak sayılabilir.

Ekonominin geleceği işletmeleri tekelleşmelerden kurtararak tam piyasa şartlarını sağlamaktan geçer. Günümüzde emeğin sermaye karşısında ezilmesinin en önemli nedenlerinden biri kredinin sermayeye verilmesi olduğundan bunu önlemenin veya ezilmeyi gidermenin yolu kredinin çalışana verilmesidir. Bu sistem kitakent içinde üye ülkelerin kurulu düzenleri bozulmadan yenilikçi yaklaşımlarla kolaylıkla gerçekleştirilebilir.

Bu çalışmada, dünya üzerinde sürdürülebilir gelişmeyi sağlayarak yaşanabilirliği arttırmak için, gerekli ekonomik sistemi bir bütün olarak değerlendiren ve uygulanabilir bir kavram olan “kitakent sistemi” önerilmektedir.

Extended Summary¹

INNOVATIVE APPROACH TO ISTANBUL FROM CONTINENTPOL CONCEPT

In this study, an innovative approach for the concept of continentpol has been taken up and a new and different dimension has been introduced in the globalizing world. Before seeing this concept, the etymology of the metropolis and megapolis words were explained for the concept of continent approached by the point of urbanization, and the concepts of continentpol were mentioned. The contents of the concept have been tried to be explained as enriched with innovative ideas, taken into account for seeing the level of today's civilization and of the future. In this context, the assumptions that such continentpol will endure have been determined. It's mentioned that those cities won't be for the governments

but for the humanities service and they will be in transportation networks, they will show the characteristics of being a continental center, they will be accepted as a center by close to 10 (ten) countries, sufficient numbers of identities in entering and exiting the continentpol, visa liberalization, customs freedom of all kinds of land and sea, to take place in the air and rail crossings, being covered by the foundation of public services in those centers, solidarity-based insurance system, establishing partnerships based on being in cooperative with the inner embodiment locality, accepting the supremacy of the law, resolving the conflicts through mediation and arbitration method, based on the principle of equilibrium.

¹ İMD'nin yayın politikasında genişletilmiş özet formatı olmamakla birlikte, Yazarımızın talebi üzerine bu makalenin genişletilmiş İngilizce özetine yer verilmiştir.

These centers are focused on serving the economic services in the continents and in the international scene. In the past, the path called as the silk road and considered as a common area of humanity in the religious texts called the pilgrimage routes. It was developed according to the developing conditions and these places were treated as peace centers instead of conflict area. It also focuses on the internal management style. Political and economic subgovernance units are structured in a balanced manner. It has been proposed to establish the state as a secretariat with the participation of the member states of the continentpol. The political autonomous qualities of the apartment, township, province and country in the lower level of the administration are preserved while the economic characteristics of the family, neighborhood, district and region are balanced with the population criterion. The hierarchical order together with this intertwined in social structure has never been neglected. Thus, while freedoms are protected, also they are strengthened. It has been emphasized that effective participation in the political units can take place in small but autonomous political units. The foundation system has been accepted in the continentpol in terms of general services. For the sake of illustration, the fundamentals of foundations such as transportation foundation, migrant foundation, energy foundation, residence foundation, unemployment foundation and ie. In this regard, it has been pointed out that a total of 25 foundations should be established beyond the projecting of the protagonist. Half of the investments made in the foundation's system are in facilities halfowned enterprises and a system of making good services with the rents from the gardens is proposed. In order to prevent unemployment in the provinces, the immigrant foundation has been proposed in order

to provide a place to settle in the unemployment foundation, migrant future guests, asylumseekers, immigrants and stateless persons. In addition, energy foundations have been transported to the places consumed from the place where the energy is produced by means of transportation network, to buy and sell energy by these foundations. The subpolitical and economic units that constituted the continentpol were also considered to be equilibrium. While the economic units were being created, the cooperative system was emphasized. The cooperatives in the center of humanity serving the whole humanity. In the apartment cooperatives in life, the neighborhood cooperatives in the working union, the district cooperatives established contracts, the judicial system is established in arbitration, the central cooperatives in the provinces serve as general services. While the social political autonomous unit/cell subdivision, the social economic unit/cell district was accepted. These assumptions are adapted to continentpol Istanbul. Historical developments have always brought Istanbul as a center. Istanbul has been found to have many advantages in terms of history, religion, politics, economics, geography, transportation and many other features, as there is no barrier in front of being a metropolis. The borders of Istanbul were expanded between Edirne Province and Bolu Province and the result that the continentpol had to take place in this area and it could be formed. The situation of Istanbul in terms of continent was evaluated by SWOT analysis and the opportunities provided by the strengths of the proposed model were revealed, it was concluded that it could overcome its weaknesses and meet the threats it would face.

Keywords: Humanity, Continentpol, Innovation, Foundation System, Cooperatives.

Kaynakça

- Akdemir, S., (2017), *İnsanlık Anayasası Kavramı*. Atlas Yayınları, Ankara.
- Akdemir, S., (2017), Hak Merkezli Yenilikçi Hukuk Düşüncesi Çerçevesinde İnsanlık Anayasası Kavramı. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, C. 5, Sayı 3, s. 207-224.
- Akdemir, S., (2017), Etkin, Verimli ve Sürdürülebilir Bir Kooperatifçilik için Temsilcilik ve Tahkim Kurumlarının Önemi. *3.Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 52. Özel Sayı, s.786-810.
- Akdemir, S., (2018), Faizin Yaratığı Toplumsal Sorunlara Alternatif Arayışlar: Para Peşin Mal Vadeli Selem Sözleşmelerine Yenilikçi Bir Yaklaşım. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 7 Sayı:1 s.78-109.
- Akdemir, S., Kaya, C., (2018), Çalışma Hakkının Etkin ve Adil Kullanımına Yönelik Alternatif Arayışlar – Çalışana Kredi. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 6 (2), s.41-61.
- Akdemir, S., (2019), A Model Proposal for Building and Sustaining an Effective Democratic System in the Context of the Concept of the Humanity Constitution. *IOSR Journal Of Humanities And Social Science*, Vol 24, Issue 1, Ver. 3, pp. 43-52.
- Alodalı, M, Özcan, L., Çelik, F, Usta, S., (2007). Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı ve Türkiye’de Belediyelerde Özerklik. *Selçuk Üniversitesi Karaman İİBF Dergisi, Yerel Yönetimler Özel Sayısı*, s.1-11.
- Bal, H., (2016), Kent Sosyolojisi. Sentez Yayıncılık, Bursa.
- Bilmen, Ö. N., (1967), İstılahatı Fıkhiyye Kamusu. Cilt III, İstanbul.
- Baştan, S., AYTEKİN, N., ERTAN F., (2009), Yakınsayan Enformasyon ve İletişim Teknolojileri Ekseninde *Yerel E-Yönetim ve Kurumsal İletişim. Yerel Yönetimlerin Güncel Sorunları Küresel, bölgesel ve Yerel Perspektifler* (Eds: Görmez, K. - Ökmen M.), Beta Yayıncılık, İstanbul, s.171-197.
- Çukurçayır, M. A., - Ekşi, H., 2009, Müşteri Odaklı Yönetim Tartışmalarına Yerel Yönetim Perspektifinden Bakmak. *Yerel Yönetimlerin Güncel Sorunları Küresel, bölgesel ve Yerel Perspektifler*, (Eds: Görmez, K. - Ökmen M.) Beta Yayıncılık, İstanbul, s.153-169.

- Gable, G. G., Lee, J.-N., Kwahk, K.Y. and Green, P. (2007), Administrative Placement of the Information Systems Academic Discipline: A *Comparative SWOT Analysis*. *Communications of the Association for Information Systems*, Vol. 21, No: 8, s. 137-165.
- Eryılmaz, B., (1995), Küreselleşen Dünyada Yerel Yönetimlerin Önemi. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, Cilt 4 Sayı 2, 89-92.
- İkizer, İ., (2017), Birleşmiş Kentler ve Yerel Yönetimler Teşkilatı'na (UCLG) Analitik Bir Bakış. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, C. 26 (4), s. 125-142.
- İsbir, E. G.,- Açma, B., (2005), Kentleşme ve Çevre Sorunları. Editör Açma Bülent, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Kanlı, İ. B., (2016), Sürdürülebilir Gelişmeyi Sağlamada Stratejik Bir Araç: Mahalle Kooperatifleri. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, Cilt 25, Sayı 3, s.1-34
- Karaman, Z. T., (2004), Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma Gerekliği Üzerine. *Yerel Yönetimler Kongresi Düünden Bugüne Yerel Yönetimlerde Yeniden Yapılanma*, 3-4.12.2004, Çanakkale, Çanakkale Üniversitesi, Biga İİBF Bildiriler Kitabı.
- Karagülle, S., (1993), Alternatif Faizsiz Banka. İz Yayıncılık.
- Karagülle, S., (2011), İslam'da Hicret Demokrasisi. Erişim tarihi, 16.12.2019 http://www.akevler.org/AkevlerMakaleler/277/SonYor/10053/Suleyman-Karagulle/Islamda-Hicret-Demokrasisi?seoContent_ASpxGridView1=page10.
- Karagülle, S., (2013), Çözüm 100 Lojmanlı İşyerleri. Erişim tarihi 16.12.2019, <http://www.akevler.org/AkevlerMakaleler/1212/CokYor/10053/Suleyman-Karagulle/Cozum-100-lojmanli-isyerleri>.
- Karagülle, S., (2014), Adil Düzen'de Genel Hizmetler. Medhal Yayınları, İstanbul.
- Karagülle, S., (2019), Kur'an Seminerleri 1009 Hicr Suresi 45-48 Ayetler Erişim tarihi 16.12.2019, <http://www.akevler.org/AkevlerSeminerler/1142/SonYor/1/Hac-Suresi-Tefsiri-45-48-Ayetler>.
- Keleş, R., (1995), Yerel Yönetimler Özerklik Şartı Karşısında Avrupa ve Türkiye. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, Cilt 4, Sayı 6, s.3-19.
- Keleş, R., (1995), Hizmette Halka Yakınlık (Subsidiarity) İlkesi ve Yerel Yönetimler. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, s.3-14.

- Le Corbusier, (2014), Şehircilik (Urbanisme). Çeviren Pelin Kotas, Daimon Yayınları, İstanbul.
- Lynch, K., (2018), Kent İmgesi. (Çev., Başaran, İ., Türkiye İş Bankası Kültür Yay. X. Baskı, İstanbul
- Ökmen, M., (2009) Sürekli Değişme ve Gelişme Sürecinde Kamu Yönetimi ve Yerel Yönetimler. *Yerel Yönetimlerin Güncel Sorunları Küresel, bölgesel ve Yerel Perspektifler*, (Eds: Görmez, K., - Ökmen M.) Beta Yayıncılık, İstanbul, s.5-41.
- Ökmen, M., - Özer, B., (2009), Yerelleşme- Küreselleşme Sarmalında Türkiye'de Yerel-Bölgesel Kalkınma Süreçleri ve Yerel Yönetimler. *Yerel Yönetimlerin Güncel Sorunları Küresel, bölgesel ve Yerel Perspektifler* (Eds: Görmez, K., - Ökmen M.) Beta Yay. İstanbul, s.129-152.
- Parlak, B., - Ökmen, M., (2009), Yerel Yönetimlerle İlgili Güncel Gelişmeler ve Uluslararası Belgeler. *Yerel Yönetimlerin Güncel Sorunları Küresel, bölgesel ve Yerel Perspektifler*,(Eds: Görmez, K.,- Ökmen M.) Beta Yayıncılık, İstanbul, s.43-109.
- Saltık, A., (1992), <http://ahmetsaltik.net/2013/09/27/metropol-megapol/>, Erişim Tarihi 18.12.2019.
- Şengül, R., (2014), Yerel Yönetimler. Umuttepe Yayınları, Kocaeli.
- Şinik, B, (2009), Fransa'da Adem-i Merkezileşme Süreci. *Yerel Yönetimlerin Güncel Sorunları Küresel, bölgesel ve Yerel Perspektifler*,(Eds: Görmez, K.,- Ökmen M.) Beta Yayıncılık, İstanbul, s.249-270.
- Toprak, Z., (2014) Yerel Yönetimler, 9. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- (TDK Büyük Sözlük); (BSTS/Kent Bilimleri Sözlüğü 1980)
- (BSTS/Toplumbilim Terimleri 1975).
- Lisanül Arab Elif-Ra-Mim maddesi.
- <https://www.blogarti.com/ulkelere-gore-dunya-nufusu.html> (15.12.2019).
- http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori1=veritbn&kelime-sec=15534 (28.02.2018).
- <https://www.youtube.com/watch?v=yzxUha4mziM> (16.12.2019).
- <https://www.cnnturk.com/yasam/istanbulun-sifir-noktasi-milyontasi> (15.01.2020).

<http://www.kalinti-istanbul.com/item/milionsasi> (15.01.2020).

Metropolis, World Association of the Major Metropolises, <http://www.metropolis.org/aboutus>, 12.03.2018 Tarihli erişim.

<https://www.eritela.com/dunyanin-en-kalabalik-sehirleri> (14.03.2018).

UCLG, United Cities and Local Governments, <http://www.uclg.org/en/organisation/about> (12.03.2018).

UCLGA, United Cities and Local Governments African Section, <http://www.uclgaf-rica.org> (12.03.2018).

UCLG-ASPAC, United Cities and Local Governments Asia-Pacific, <http://www.uclgaspac.org/index.php/page/=2> (12.03.2018).

UCLG Eurasia, United Cities and Local Governments Eurasian Section, <http://www.euroasia-uclg.ru> (13.03.2018).

UCLG Eurasia Activity Report 2012-2015, (UCLG Avrasya 2012-2015 Faaliyet Raporu) (12.03.2018).

FIKİH USULÜNÜN ELEKTRONİK PARA İLE İRTİBATI

Dr. Şamil ŞAHİN*

ÖZET

Bu araştırma, fıkıh usulünün elektronik para ile ilişkisini ortaya koymaya gayretindedir. Bu bağlamda para kavramı izah edilerek Kur'an-ı Kerim ve sünnet-i seniyyede para konusuna ve bununla ilgili İslam âlimlerinin görüşlerine yer verilmiştir. Araştırmada altın, gümüş, madeni para, kâğıt ve döviz gibi para çeşitlerine yer verilerek elektronik para kavramı açıklanmıştır. Bu araştırma kıyas, istihsan, mesalih-i

mürsele, örf, te'âmül, ref 'ül-harac, ihtiyat, fıkhi kaideler ve usul kaideleri gibi elektronik para ile sıkı ilişkisi bulunan fıkıh usulü konularıyla izah edilmeye gayret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Fıkıh usulü, elektronik para, kâğıt para, kıyas, istihsan, mesalih-i mürsele, örf, te'âmül, ref 'ül-harac, ihtiyat

علاقة أصول الفقه بالنقود الإلكترونية

الدكتور شامل الشاهين*

ملخص:

يبيّن هذا البحث علاقة أصول الفقه بالنقود الإلكترونية، حيث شرع في توضيح مفهوم النقود وورود ذكرها في القرآن الكريم والسنة المطهرة، ومفهومها عند العلماء المسلمين، ثم قسم البحث النقود إلى: النقود الخلقية والنقود الاصطلاحية، والنقود الورقية والنقود المصرفية، ثم بيّن بالشرح النقود الإلكترونية، وختم هذا البحث بموضوعات أصول الفقه والتي لها علاقة وثيقة بالنقود الإلكترونية؛ وهي القياس، الاستحسان، المصالح المرسلة، العرف، التعامل، رفع الحرج، الأخذ بالاحتياط، القواعد الفقهية، والقواعد الأصولية.

Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Öğretim Üyesi, shamilshaheen@yahoo.com

عضو هيئة التدريس في كلية العلوم الإسلامية في جامعة يالوا .shamilshaheen@yahoo.com

الكلمات المفتاحية: الفقه، أصول الفقه، الاقتصاد الإسلامي، النقود، تطور النقود، النقود الإلكترونية، النقود الورقية، النقود المصرفية، أصول الفقه، القياس، الاستحسان، المصالح المرسله، العرف، التعامل، رفع الحرج، الأخذ بالاحتياط.

سيتناول في هذا البحث علاقة أصول الفقه بالنقود الإلكترونية، تلك العلاقة المهمة والأساسية، ويركز البحث على إحدى القضايا الأساسية والتي تعدّ إحدى المستجدات الاقتصادية، ألا وهي: «النقود الإلكترونية».

إنَّ علم أصول الفقه له علاقة وثيقة بالفقه؛ بما فيه فقه المعاملات، كما أنَّه ذو علاقة بالقضايا الاقتصادية، ومنها موضوع النقود.

ومن أجل توضيح هذه العلاقة قمت بتقسيم دراستي إلى المباحث التالية:

- 1 المبحث الأول: مفهوم النقود.
- 2 المبحث الثاني: النقود في القرآن الكريم والسنة المطهرة.
- 3 المبحث الثالث: النقود عند علماء المسلمين.
- 4 المبحث الرابع: النقود الخلقية والنقود الاصطلاحية.
- 5 المبحث الخامس: النقود الورقية والنقود المصرفية.
- 6 المبحث السادس: النقود الإلكترونية.
- 7 المبحث السابع: علاقة علم الأصول بالنقود الإلكترونية.

المبحث الأول: مفهوم النقود

مفهوم النقود في اللغة: يطلق على معانٍ عدة منها؛ التمييز، نقد الدراهم إذا أخرج منها الزيف، ومنها الإعطاء والقبض، ويطلق النقد على قطعة المعدن للتعامل بها⁽²⁾، ويطلق النقد بمعنى خلاف النسيئة.

أما النقود في الاصطلاح فلا تجد تعريفاً جامعاً مانعاً لها لدى الاقتصاديين، فبعضهم يعرف النقود بوظائفها، وبعضهم يعرفها بخصائصها، وبعضهم يجمع بين الخصائص والوظائف، والسبب في هذا التشبُّث في البعد التعريفي للنقود يعود إلى اختلاف المراحل التاريخية التي مرت بها النقود، واختلاف المادة المتكوِّنة منها النقود عبر التاريخ وكذلك اختلاف الأساس الذي تركز عليه النقود أهو القانون أم العرف؟ لذا يعرفها بعض

² ينظر: الصحاح تاج اللغة وصحاح العربية، أبو نصر إسماعيل بن حماد الجوهري الفارابي، 2: 544، (ط4). بيروت: دار العلم، والقاموس المحيط للفيروزيادي 4: 422، (ط8 - بيروت: مؤسسة الرسالة)، والمعجم الاقتصادي الإسلامي، د. أحمد الشرباصي، ص466 (بيروت: دار الجيل، 1981م).

الاقتصاديين بأنها: أي شيء يتمتع بالقبول العام في الوفاء بالالتزامات⁽³⁾، ويعرفها آخر بأنها: أي شيء يلقى قبولاً عاماً كوسيلة لتسديد الديون⁽⁴⁾.

تطوّر النقود:

نشأت إنَّ النقود بسبب صعوبات المقايضة، والتي في مقدمتها صعوبة التوافق بين رغبات البائعين والمشتريين، وعدم وجود مقياس للقيم والحساب الاقتصادي، وقد شهدت النقود تطوراً كبيراً عبر التاريخ، فمن النقود السلعية، إلى النقود المعدنية، إلى النقود الورقية، إلى النقود المصرفية، إلى بطاقات الدفع الإلكترونية، وانتهاءً بالنقود الإلكترونية.

أهمية النقود:

عموماً فالنقود بكل أنواعها تؤدي وظائف عديدة أهمها تسهيل عملية المبادلة، ووحدة حساب وأداة لخزن القيمة أي أداة للإدخال، وربما تجد هذه الوظائف في كتابات الفيلسوف أرسطو طابلس (ت322ق.م)، ثم توسعت وظائف النقود لتصبح أداة للتأثير على النشاط الاقتصادي وهي أداة لتوزيع الدخل وأداة للهيمنة الاقتصادية.

المبحث الثاني: النقود في القرآن الكريم والسنة المطهرة.

لم يرد لفظ النقود، أو ما يشق منها في القرآن الكريم والسنة المطهرة، وإنما ورد ما يستخدم كنقود ولاسيما الذهب والفضة، ففي القرآن الكريم ورد استخدامها للتعبير عنها كوسائل دفع تؤدي وظائف النقود، ومن ذلك قوله تعالى:

«وَالَّذِينَ يَكْتُمُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ» (التوبة:34) إنَّ ما يقع عليه الإنفاق هو النقود، لذا يفهم من ذلك إنَّ ما أريد منها كوسائل إنفاق، وما ذلك إلا النقود...

وكذلك ورد قوله تعالى: «وَمَنْ أَهْلُ الْكِتَابِ مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ بِعِنطَارٍ يُؤدِّهِ إِلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ بِدِينَارٍ لَا يُؤدِّهِ إِلَيْكَ إِلَّا مَا دُمَّتْ عَلَيْهِ قَائِمًا» (آل عمران: 75) كذلك ورد في السنة النبوية المطهرة «الذهب بالذهب وزناً بوزن مثلاً يداً بيد والفضل ربا والورق بالورق وزناً بوزن مثلاً بمثل والفضل ربا» وهذا بخصوص ربا البيع.

كذلك ورد لفظ الدرهم والدينار، كما في الآية أعلاه، وكما في قوله تعالى: «وَشَرُّهُ بِشْمَنِ يُحْسِرُ دَرَاهِمَ مَعْدُودَةٍ وَكَانُوا فِيهِ مِنَ الزَّاهِدِينَ» (يوسف:20). والدينار والدرهم هما النقود المضروبة من الذهب والفضة إذ إنَّ الدينار هو وحدة النقود المضروبة من الذهب وهي تعادل مثقال أي 4,25 غم من الذهب، والدرهم هو وحدة النقود المضروبة من الفضة وتزن العشرة دراهم سبعة مثاقيل⁽⁵⁾، والدرهم والدينار لم يتغيّر وزنهما في الجاهلية والإسلام، وبهما تقدر الأحكام الشرعية المختلفة.

³ اقتصاديات النقود والبنوك، محمد سلطان، دار الجامعات الإسكندرية، 1972م، ص21.

⁴ النقود والبنوك، عوض فاضل إسماعيل (1990م، بغداد، ص24).

⁵ ينظر: يوسف القرضاوي: فقه الزكاة، مؤسسة الرسالة.

المبحث الثالث: التَّقود عند علماء المسلمين

لَمَّا كَانَ الاقتصاد الإسلامي اقتصاداً تبادلياً، كما دلت على ذلك أدلة من القرآن الكريم ومن السُّنة المطهّرة، وهو اقتصاد نقديّ والأدلة على نقديّته من القرآن الكريم والسُّنة المطهّرة والواقع الاقتصاديّ في زمن صدر الإسلام، لذا من الطبيعيّ أن تحظى التَّقود باهتمام العلماء المسلمين، لاسيما وأن العلاقة وثيقة بين مسألة التَّقود والفقهاء الإسلاميّ، ولم يقتصر اهتمام العلماء المسلمين على ما يتعلق بالتَّقود من أحكام شرعيّة أو على ما يتعلق بالأحكام الشرعيّة من صبغة نقديّة، بل تعدى ذلك إلى الاهتمام بطبيعة التَّقود ووظائفها وإصدارها والرقابة على ذلك الإصدار، وغير ذلك من الموضوعات المرتبطة بالتَّقود كالمرجعيّة العرفيّة للتَّقود ودار الصكّ أو الإصدار.

لقد تحدث أبو عبيد القاسم بن سلام (ت244هـ) والغزالي (ت505هـ) وابن خلدون (ت808هـ) والمقريزي وابن عابدين وغيرهم عن التَّقود وطبيعتها ووظائفها..

يقول أبو عبيد: رأيت الدراهم والدنانير ثمناً للأشياء، ولا تكون الأشياء ثمناً لها⁽⁶⁾.

يفصّل الغزاليّ (رحمه الله) سبب الحاجة إلى النقدين في المبادلات الماليّة التي يصعب إتمامها بسبب تباين الأموال في قيمتها وقابليتها على الانقسام وتعدد أجناسها وهي عين صيغ المقايضة التي تحدث عنها الاقتصاديون فيقول: ثم يحدث بسبب البياعات الحاجة إلى النقدين، فإنّ من يريد أن يشتري طعاماً بثوب يشتري طعاماً بثوب فمن أين يدري المقدار الذي يساويه من الطعام كم هو؟ والمعاملة تجري في أجناس مختلفة، كما يباع ثوب بطعام وحيوان بثوب، وهذه أمور لا تتناسب، فلا بد من حاكم عدلٍ يتوسط بين المتبايعين، يعدل أحدهما بالآخر، فيطلب ذلك العدل من أعيان الأموال، ثم يحتاج إلى مالٍ يطول بقاؤه لأنّ الحاجة إليه تدمم، وأبقى الأموال المعادن، فاتخذت التَّقود من الذهب والفضة والنحاس⁽⁷⁾.

ويذهب ابن رشد إلى بيان دور التَّقود في التَّقويم فيقول: لما عسر إدراك التساوي في الأشياء المختلفة الذوات جعل الدينار والدراهم لتقويمهما»، ثم هو يضرب مثلاً فيقول: إذا باع إنسان فرساً بثياب هو أن تكون نسبة قيمة ذلك الفرس إلى الأفراس تشبه قيمة ذلك الثوب إلى الثياب، فإن كان ذلك الفرس قيمته خمسون، فيجب أن تكون تلك الثياب قيمتها خمسون.⁽⁸⁾

المبحث الرابع: التَّقود الخلقية والتَّقود الاصطلاحية

التَّقود الخلقية:

وهي التَّقود المضروبة من الدَّهَب والفضّة، والتي كانت سائدة زمن نزول الوحي، وقُدّرت بالأحكام الشرعيّة.

يقول السرخسيّ: «الدَّهَب والفضّة ثمنٌ بأصل الخلقه، فالتبر والمضروب في كونه ثمناً سواء».⁽⁹⁾

⁶ أبو عبيد القاسم بن سلام (ت244هـ)، الأموال، (دار الفكر، بيروت، 1988م، ص512).

⁷ الغزاليّ، إحياء علوم الدين، 3/397. (ط2 - بيروت، 1993م).

⁸ ابن رشد: بداية المجتهد ونهاية المقتصد، 2: 166 (ط1 - بيروت: دار إحياء التراث العربيّ، 1992م).

⁹ السرخسيّ: المبسوط، 14: 23 (دراسة وتحقيق: خليل الميس، ط1 - بيروت: دار الفكر، 1421هـ / 2000م).

إنّ ما قصده العلماء بقولهم إنّ الذهب والفضة أثمان بأصل الخلقة أنّ القوة الشرائية لهما مستمدة من طبيعتها المعدنية، التي تضفي عليها قيمة سلعية سوقية تتحدد بالعرض كأى سلع أخرى.

التقود الاصطلاحية:

هي التقود التي يصطلح الناس على استخدامها كتقود بحكم العرف أو القانون ويلزم الناس بها، وهذه التقود تختلف قيمتها السلعية عن قيمتها النقدية، إذ تقلّ كثيراً الأولى عن الثانية، وهي تشمل التقود المغشوشة من دراهم ودنانير، والفلوس الرائجة، والأوراق النقدية والبطاقات البلاستيكية، والتقود الإلكترونية، هي التقود التي هم عمر بن الخطاب (رضي الله عنه) باتخاذها من جلود الإبل، وهي ذاتها التي أجرى فيها حكم الربا الإمام مالك بالنص الذي أورده سابقاً.

إنّ مما ينبغي ملاحظته أنّ الذهب والفضة استخدمتا كتقود بالاصطلاح أيضاً وذلك من خلال تعارف الناس عليها، ولما لها من خصائص، والدليل على ذلك أن البشرية لم تستخدمها رغم وجودها بين أيدي الناس كتقود في المراحل التاريخية الأولى، بل كانت المبادلات تتمّ بالمقايضة، ثم اهتدى الناس إلى استخدام التقود السلعية، ثم بعد ذلك اهتدى الناس إلى المعدنين، ثم إلى النحاس ووغیره ثم إلى التقود الورقية.

فلو كان الذهب والفضة نقوداً بأصل الخلقة وبأمر من البارئ عزّ وجلّ لكان الأمر سارياً منذ نزول آدم (عليه السلام) على الأرض، ولم يقل أحد بهذا إطلاقاً على حد علمي.

ومن ذلك نخلص أنّ قول الفقهاء بأنّ الذهب والفضة نقد بأصل الخلقة قصد به أنّ لهما قيمة سلعية تفسر سر قوتها الشرائية وليس الأمر كذلك لغيرهما.

ولما كانت التقود كلّها بالعرف والاصطلاح، فلا فرق بين الذهب والفضة وغيرهما من التقود وفي ذلك يقول الحصّاص: كون الذهب والفضة أثماناً ليس من علل المصالح، لأنّ كونها أثماناً كان باصطلاح الناس عليه»⁽¹⁰⁾.

المبحث الخامس: التقود الورقية والتقود المصرفية

التقود الورقية:

إنّ التقود الورقية شأنها شأن التقود الذهبية والفضية، ينسحب عليها ما انطبق على المعدنين من أحكام شرعية علماً أنّ العلماء المسلمين اختلفوا في بيان ماليتها هذه التقود، فمنهم من عدّها عروض تجارة ومنهم من عدّها سندات، ومنهم من عدّها مقاسة (ملحقة) بالفلوس، ومنهم من لم يعدّها مالاً أصلاً، ومنهم من عدّها نائبة عن الذهب والفضة، ومنهم من عدّها نقداً قائماً بذاته.

وإذا تجاوزنا هذا الخلاف الفقهيّ وسلمنا أن التقود الورقية، نقد بالاصطلاح قائم في الوقت الحاضر بذاته يفرضه القانون ويلزم الأفراد التعامل به ضمن إطار الدولة وهو غير نائب عن الذهب والفضة لعدم التقيد بالغطاء، وهي مال لا تنكر ماليته، وهي غير ملحقة بالفلوس كما أنّها ليست عروض تجارة ولا سندات دين، ولما كانت

¹⁰ الحصّاص: الفصول في الأصول، 4: 141، (ط2-). الكويت: وزارة الأوقاف، 1994م.

نقوداً قائمة بذاتها فإنه ينطبق عليها ما ينطبق على المعدنين من أحكام شرعية كالزكاة والصراف والزبا والسلم والشركة..

التقود المصرفية:

هي نقود في سجلات المصرف تمنح عن طريق الائتمان ويتم تداولها بالشيكات، وتحدد قدرة المصارف التجارية على توليد هذه التقود (خلق) بعدة عوامل؛ منها مقدار الودائع الأولية، ومنها نسبة الاحتياطي القانوني، المهم هو موقف الاقتصاد الإسلامي من تلك التقود.

في هذه المسألة رأيان أحدهما يقول بتحريم ذلك وعدّها من قبل الكسب غير المشروع للمصارف التجارية، وهو أمرٌ يجب أن يكون من حقّ الدولة وحدها ولأنه يقود إلى التضخّم.

والرأي الثاني يرى بجواز إصدارها، من باب المصلحة، فهي تمثل نوعاً من أنواع التقود والتي بانعدامها تتعطل الكثير من الأعمال والصفقات.

وأما ما ينشأ بشأنها من تحفظات فيمكن أن تعالج، وذلك بأن تصدر بأمر الدولة وبضوابط منها، وأن تكون نسبة من الأرباح المتحققة منها تعود إلى المجتمع، وأما قضية التضخّم فهو ليس بسببها فقط، وهو يتحقق في ظل التقود الذهبية أو الفضية أو الورقية أو المصرفية أو الإلكترونية، وهذا الرأي الثاني هو ما نميل إليه والله أعلم.

المبحث السادس: التقود الإلكترونية

التقود الإلكترونية:

هي أحدث أنواع التقود، والتي مازال يكتنفها غموض في المفهوم، وضيق في الانتشار ومحدودية في التعامل، وقد وردت عدّة تعاريف لهذا النوع من التقود، بل أُوردت عدّة مصطلحات للتعبير عن هذه التقود كالتقود الرقمية (Digital money)، أو العملة الرقمية (Digital Currency)، أو النقدية الإلكترونية (Electronic. Cash) وهي عموماً تعبر عن مفهوم واحد وهو التقود الإلكترونية، وهو أكثرها شيوعاً، وكما اختلف الكتاب في الاسم اختلفوا في التعريف.

وهناك من يعرف التقود الإلكترونية والرقمية بأنها: قيمة نقدية مخزونة على وسيلة إلكترونية مدفوعة مقدماً وغير مرتبطة بحساب بنكي، وتحظى بقبول واسع وتستعمل كأداة للدفع لتحقيق أغراض مختلفة.

أو هي المكافئ الإلكتروني للتقود التقليدية التي اعتدنا تداولها، أو هي مجموعة من البروتوكولات والتوقيعات الرقمية التي تتيح للرسالة الإلكترونية أن تحلّ محلّ فعلياً محل تبادل المعلومات التقليدية.⁽¹¹⁾

والنقود الإلكترونية قد تكون بطاقات إلكترونية، وقد تكون برمجيات فقط، وفي حال اعتماد التقود الإلكترونية على البرمجيات لا بد من وجود زيون، ومتجر، وبنك إلكتروني يعمل عبر الإنترنت، ولا بد من توفر

¹¹ منير محمد الجنبيني، وممدوح محمد الجنبيني: التقود الإلكترونية، ص10، (ط1 - بيروت: دار الفكر، 2005م).

برنامج التّقود الإلكترونيّة نفسه مع كل هذه الأطراف، ولا بد من وجود منفذ إلى شبكة الإنترنت كما يجب أن يكون لدى كل من المتجر والعميل حساب بنكيّ لدى البنك الذي يعمل على الإنترنت.⁽¹²⁾

كما نعرّف التّقود الإلكترونيّة بأنها: القيمة النقديّة لعملة تصدر بشكل إلكترونيّ... أو: عبارة عن مستودع للقيمة النقديّة يحتفظ به بشكل رقميّ بحيث يكون متاحاً للتبادل الفوري في المعاملات.⁽¹³⁾

تتضمن التّقود الإلكترونيّة العناصر التالية:

1 قيمة نقديّة: أي أنها تمثل وحدات نقديّة لها قيمة ماليّة.

2 مخزّنة على وسيلة إلكترونيّة، حيث تشحن القيمة النقديّة على بطاقات بلاستيكيّة، أو قرص صلب أو على ذاكرة الحاسوب.

3 غير مرتبطة بحساب بنكيّ، وهذا ما يميّز التّقود الإلكترونيّة عن وسائل الدفع، إذ الأخيرة مرتبطة بحسابات بنكيّة للعملاء تمكّنهم من القيام بدفع أثمان السلع والخدمات التي يشترونها مقابل عمولة تدفع للبنك مقدم الخدمة.

4 تحظى بقبول واسع عند غير من قام بإصدارها، فهي تحظى بقبول واسع من قبل الأشخاص والمؤسسات.

5 وسيلة للدفع لتحقيق أغراض مختلفة، لتشمل شراء السلع أو دفع الضرائب أو غير ذلك.

ومن الجدير بالذكر أن التّقود الإلكترونيّة تؤثر على جملة من المتغيرات الاقتصاديّة وعمل بعض المؤسسات وبعض فروع السياسة الاقتصاديّة، فهي تؤثر على إمكانية البنك المركزيّ في وضع السياسة النقديّة، وتقود التّقود الإلكترونيّة إلى انخفاض الوعاء الضريبيّ وتقود إلى ازدياد عمليات غسل الأموال، وهذه التّقود تقود إلى الحصول على العملة الأجنبيّة من جهات خارجيّة وتقود إلى التضخّم، والتّقود الإلكترونيّة لا تؤدّي دورها كمخزّن للقيمة ولا كوسيلة لسدّ المدفوعات الأصليّة لأنها سرعان ما تتحول إلى نقود عاديّة أو نقود وودائع، وزيادة على ما سبق فالتّقود الإلكترونيّة تقود إلى توسع عرض النقد، بل وعدم قدرة البنك المركزيّ في السيطرة على عرض النقد لا سيما مع منح التّقود الإلكترونيّة على أساس الإقراض لا على أساس الاستبدال بالعملة أو الودائع.

يمكن أن نعدّ التّقود الإلكترونيّة (التّقود الجديدة) نقداً قائماً بذاته، كما قام الورق النقديّ نقداً مستقلاً قائماً بذاته، وفي هذه الحالة لا بدّ أن يخضع هذا النقد الجديد إلى أحكام النقدين؛ وعلى وجه الخصوص:

8 أن يخضع هذا النقد الإلكترونيّ للزكاة، وذلك وفق شروط زكاة النقدين وعلى أساس أحد النقدين القائمين وقت نزول التشريع، فيما أن يقدر نصاب التّقود الإلكترونيّة بالذهب أي ما يعادل قيمة عشرين مثقالاً أي (85) جراماً من الذهب، وهو الأصح، لقوة أدلة نصاب الذهب، أو على أساس ما يعادل قيمة خمس أواق أي مئتا درهم من الفضة، وهو الأفضل لأنه أنفع للفقراء.

¹² المصدر السابق، ص 11.

¹³ نادر عبد العزيز شافعي: المصارف والتّقود الإلكترونيّة، ص 83 (ط 1 - طرابلس: المؤسسة الحديثة للكتاب، 2007م).

9 يجب ملاحظة أن بيع التقود الإلكترونية بحسنها (أي إذا كانت بالدولار) يُوجب التقابض والمساواة، وإذا بيعت بغير جنسها كأن تباع التقود الإلكترونية المصدرة بالدولار بأخرى مصدرة بالين فيجب التقابض، كما يقال ذات الشرط على مبادلة التقود الإلكترونية بالذهب أو الفضة.

10 يمكن أن تدفع التقود الإلكترونية كإسما للشرية أو ثمن للسلعة المؤجل استلامها في عقد السلم.

11 يخضع إقراض التقود الإلكترونية إلى نفس شروط عقد القرض في الفقه الإسلامي، فكل قرض جرّ نفعاً فهو ربا.

المبحث السابع: علاقة علم أصول الفقه بالتقود الإلكترونية

سنوضح في هذا المبحث علاقة علم أصول الفقه بالتقود الإلكترونية وذلك من خلال بعض المباحث الأصولية كالقياس، والاستحسان، والمصالح المرسله، والعرف، والتعامل، ورفع الحرج، والأخذ بالاحتياط، والقواعد الفقهية، والقواعد الأصولية.

التقود الإلكترونية والقياس:

القياس في اللغة: التقدير، من قاس يقيس، يقال: قاس الثوب بالذراع: أي قدر أجزائه به، وقاس النعل بالنعل: أي قدره به، وقاس الجراحة بالميل: إذا قدر عمقها، لذا سمي الميل مقياساً.

قال النسفي: «القياس في اللغة: هو التقدير».⁽¹⁴⁾

وفي الاصطلاح: القياس هو إظهار مثل حكم الأصل في الفرع بمثل علة الأصل في الفرع.

قال النسفي في المنتخب: «في الشرع عبارة عن إبانة مثل حكم أحد المذكورين بمثل علة في الآخر».⁽¹⁵⁾

إن علاقة التقود الإلكترونية بالقياس تظهر في موضوع التقود وجريان الرّبا فيها؛ وذلك أنه قائم على أساس قياس هذه التقود الإلكترونية على التقود الذهبية والفضية واشتراكها في العلة الربوية والتي أشارت إليها السنة المطهرة في الأموال، أي كما أنّ علة الرّبا تقع في الأموال ومنها التقود الذهبية والفضية فإنها تقع قياساً في التقود الإلكترونية، ولإدراك العلة الربوية ومدى إمكانية إلحاق وقياس الفرع (التقود الإلكترونية) على الأصل (الأموال: الذهب والفضة) للوصف الجامع بينهما.

إنّ علة الرّبا كما هو معلوم عند الحنفية المقدم مع الجنس (الوزن مع الجنس)، وهي عند الشافعية جنس الأثمان غالباً أو جوهرية الأثمان.

وهي عند المالكية غلية الثمن، وقيل مطلق الثمنية.

وهي عند الحنابلة في المشهور الوزن، وفي الرواية الثانية الثمنية .

¹⁴ منار الأنوار للنسفي، تحقيق: شامل الشاهين، ص330. (ط1 - دمشق: دار غار حراء 1429هـ / 2008م).

¹⁵ شرح المنتخب للنسفي (ورقة 152 / ب).
(مخطوطة مكتبة السليمانية: في إستانبول: مكتبة الشهيد علي باشا، رقم 660).

ولما كانت علة الرّبا في الذهب والفضة جنس الأثمان أو غلبة الأثمان أو جوهرية الأثمان، ولأنّ التقود الإلكترونيّة هي أثمان للسلع، فإنّ العلة متحقّقة فيها وهي الثمينة العالية فإنّ القياس هنا يكون صحيحاً وذلك بإلحاق التقود الإلكترونيّة (وهي الفرع) بالذهبية والفضية (وهي الأصل).

التقود الإلكترونيّة والاستحسان:

الاستحسان لغة: استفعال من الحسن، وهو عدُّ الشيء واعتقاده حسناً⁽¹⁶⁾.

ويطلق على ما يميل إليه الإنسان ويهواه، حسياً كان هذا الشيء أو معنوياً.

واصطلاحاً: اختلف الأصوليون في تعريف الاستحسان على أقوال، منها:

قال الكرخي: «الاستحسان: هو أن يعدل الإنسان عن أن يحكم في المسألة بمثل ما حكم في نظائرها إلى خلافه لوجه أقوى يقتضي العدول عن الأول»⁽¹⁷⁾.

وقال أيضاً: «هو قطع المسألة عن نظائرها لما هو أقوى»⁽¹⁸⁾.

قال البيدوي: «العدل عن موجب قياس إلى قياس أقوى منه، أو هو تخصيص قياس بدليل أقوى منه»⁽¹⁹⁾.

قال النسفي في المنار: «الاستحسان قد يكون بالأثر والإجماع والضرورة والقياس الخفي»⁽²⁰⁾.

وقال أيضاً: «هو اسم يعارض القياس الجلي»⁽²¹⁾.

إنّ علة الرّبا عند الحنفية والمشهور عند الحنابلة الوزن، وعند من يأخذ بالقياس التقود الإلكترونيّة لا تلحق بالذهبية والفضية لاختلاف الوصف بين الوزن كعلة للرّبا لديهم، وبين أرقام تحملها التقود الإلكترونيّة في الذاكرة أو البطاقة، من هنا تتعطل الكثير من الأحكام فيفتح باب الرّبا وتتعلّل الرّكاة؛ بمعنى أن القياس هنا يؤدي إلى المشقة والحرَج وتعطيل الأحكام، ورفع الحرَج والمشقة أصل من أصول الدين، قال تعالى: (وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ)، يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ، فهنا يُترك القياس إلى ما هو أولى منه، وهذا ما يُعرف بالاستحسان، حيث يطبق على التقود الإلكترونيّة الاستحسان، أو يؤخذ بالاستحسان بخصوص هذه المستحدثات، وعدم الوقوف عند الرأي القائل: إنّ الرّبا خاص بالموزونات، أو أنّ العلة قاصرة، بمعنى يتم

¹⁶ جامع الأسرار للبخاري (ورقة 1/138).

(نسخة مكتبة جاز الله أفندي في المكتبة السليمانية، رقم 538).

¹⁷ ينظر: نهاية السؤل 3: 140.

(ط2 - بيروت: دار الكتب العلمية، 1405 هـ / 1984 م).

¹⁸ الفصول للحصّاص 4: 22.

(ط1 - الكويت: وزارة الأوقاف، 1405 هـ / 1985 م).

¹⁹ كشف الأسرار للبخاري 2: 122.

(ط1 - بيروت: دار الكتاب العربي، 1413 هـ / 1993 م).

²⁰ المنار «المحقق» ص 465.

²¹ كشف الأسرار للنسفي 2: 291.

(ط2 - بيروت: دار الكتب العلمية، 1406 هـ / 1986 م).

تخريج هذه التَّقْوَد على أساس الاستحسان لا القياس عند الحنفية، يؤكد ذلك ما ورد من أقوال لدى الفقهاء تجيز المضاربة بالفلوس استحساناً لأنها ثمن كالدراهم والدنانير وهو ما ينسب إلى محمد بن الحسن الشيباني.

قال الشرحسي في المبسوط: «والحاصل أنّ في المضاربة بالفلوس عن محمد رحمه الله رواية واحدة إنها تجوز، لأنها ما دامت رائجة فهي ثمن لا يتعين في العقد مقابلتها بجنسها وبخلاف جنسها عند محمد رحمه الله فالعقد بها يكون سواء بثمن في الدّمة لا بيعاً فيكون الربح للمضارب على ضمان الثمن فهو والمضاربة بالدراهم سواء، وهكذا روى الحسن عن أبي حنيفة رحمه الله أنّ المضاربة بالفلوس جائزة لأنها ثمن لا يتعين عند المقابلة بخلاف جنسها».⁽²²⁾

وعليه يمكن القول بجواز المضاربة بالتَّقْوَد الإلكترونية استحساناً كونها أثماناً كالدراهم والدنانير.

التَّقْوَد الإلكترونية والمصالح المرسلّة:

المصلحة لغة: هي: المنفعة، فكلّ ما فيه نفع للعباد والبلاد بالحلّ والتحصيل، وكل ما فيه دفع كدفع المضار، والآلام فهو بدخل في المصلحة لغة.
والمرسلّة لغة: هي: المطلقة من أيّ قيد.

المصلحة المرسلّة اصطلاحاً هي: «كلّ شيء فيه نفع للعباد من حفظ دينهم، ونفوسهم، وعقولهم، ونسلهم، وأمواهم، دون أن يكون لذلك شاهد بالاعتبار أو الإلغاء من الشارع، ودون أن تكون مطلق مصلحة»⁽²³⁾.

والمصالح المرسلّة عند الأصوليين هي الأوصاف التي تعرف علىّيتها بدون شهادة الأصول بمجرّد الإخاله أي بمجرّد كونها مخيّلة أي موقعة في القلب خيال العلية والصحة فلم يشهد لها الشرع بالاعتبار ولا بالإبطال، وهي مقبولة عند الغزاليّ إذا كانت المصلحة ضرورية قطعياً كآية.

قال الغزاليّ: وهذه أي المصلحة التي لم يشهد لها الشرع بالاعتبار ولا بالإبطال وإن سمّيناها مصلحة مرسلّة، لكنها راجعة إلى الأصول الأربعة لأنّ مرجع المصلحة إلى حفظ مقاصد الشرع المعلومة بالكتاب والسنة والإجماع⁽²⁴⁾.

إنّ التَّقْوَد قضية تُعدّ من المصالح المرسلّة، إذ لم يرد نص يلزم باستعمال نوع معيّن منها، أو تحريم نوع آخر، وإنّ التعبير عن الأحكام الشرعية بالذهب والفضة كما ورد في القرآن الكريم والسنة المطهرة، إنما هو بسبب أنّهما النقود السائدت آنذاك ليس أكثر، فاستخدام التَّقْوَد الورقية

وكذا المصرفية، وأخيراً التَّقْوَد الإلكترونية بما يتلاءم وظروف كل عصر إنما هو من باب المصلحة للأمة المقتضية لذلك، ولما كانت الشريعة منبئة على الحكم والمصالح، لذا فمبنى استخدام التَّقْوَد الإلكترونية

²² الشرحسي: المبسوط، 22: 36.

²³ ينظر: الشامل في حدود وتعريفات مصطلحات علم أصول الفقه: عبد الكريم علي النملة، ص773. ط1 - الرياض: مكتبة الرشد، 1430هـ / 2009م.

²⁴ موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: محمد علي التهانوي، ص1559، (ط4) - بيروت: مكتبة لبنان ناشرون، سلسلة موسوعات المصطلحات العربية، 1996م.

المصلحة المرسله والتي لا ملغي لها ولا مثبت، فهي إنما تحقّق مصالح المتبايعين المتباعدين مهما تباعدا؛ فهي إذن تسهّل عملية المبادلة وتحقق مصالح الناس، لاسيما في ظل الثورة المعلوماتية والتكنولوجية في مجال الاتصالات.

وزيادة على ما سبق فإنّ القواعد الفقهيّة هي الأخرى تساند مشروعية التّقود الإلكترونيّة، من ذلك الأمور بمقاصدها، فالمقصود من التّقود أن تكون وسيلة للمبادلة، ولما كانت التّقود الإلكترونيّة تؤدّي هذا المقصد فهي إذن تعدّ من التّقود المقبولة شرعاً، وكذلك مما يدلّل على مشروعية التّقود الإلكترونيّة (ما لا يتم الواجب إلا به فهو واجب)، ولما كانت التجارة الإلكترونيّة هي السائدة حالياً والتي ستسود أكثر في المستقبل، فمن مقتضيات التجارة المعاصرة وجود نقود إلكترونية تسهّل انعقادها وإلا وقعت الأمة في حرج وضيق.

التّقود الإلكترونيّة والعرف:

العرف لغة: ضد النكر، وهو يطلق على كل ما تعرّفه الناس من الخير والجميل من الأفعال، ومنه قوله تعالى: «وَأُمُرٌ بِالْعُرْفِ» (الأعراف: 199)، وهو يطلق أيضاً على تتابع الشيء متصلاً ببعضه ببعض، ويطلق على السكون والطمأنينة.

والإطلاق الأول هو الذي أراده الأصوليون والفقهاء من بحثهم له.

والعرف اصطلاحاً: هو ما يتعارفه أكثر الناس، ويجري بينهم من وسائل التعبير، وأساليب الخطاب والكلام، وما يتواضعون عليه من الأعمال ويعتادونه من شؤون المعاملات مما لم يوجد في نفيه ولا إثباته دليل شرعي⁽²⁵⁾.

العرف أصل في التّقود قديماً وحديثاً، وقد عدّه الفقهاء كذلك، وبدأ مع سيدنا عمر (رضي الله عنه) الذي همّ بأن يضرب الدراهم من جلود الإبل، فهي عرفيّة إذن لو لا خشيته على الجهاد بهذا الخصوص، وكذا ورد عن غير واحد من الفقهاء أنّ مرجع التّقود المنقوشة والفلوس في قبولها العرف.

فالعرف هو أصل آخر تقوم عليه التّقود الإلكترونيّة في قبولها، إذ إن الثورة العلميّة وسرعة الاتصال، واستخدام الناس لهذه التّقود وهم في منازلهم أو مكاتبهم، دليلٌ آخر على شرعية هذه التّقود وانطباق الأحكام الشرعيّة عليها.

التّقود الإلكترونيّة والتّعامل:

التّعامل: هو ما اعتاده الناس واستعملوه فيما بينهم بالأخذ والعطاء، وساروا عليه من كل فعل شاع بينهم، والتّعامل والتّعارف بمعنى واحد، ويشترط في هذا التّعامل ألا يخالف نصّاً، فعند مخالفته لا يعتبر من الأدلّة في شيء.

فالتّقود الإلكترونيّة نوع من أنواع التّعامل الذي شاع وانتشر بين الناس، وسيكون هذا التّعامل أكثر انتشاراً وتنوعاً في المستقبل.

²⁵ ينظر: موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم للتهانوي ص1179، الشّامل: عبد الكريم النملة ص789.

ومن القواعد الفقهيّة المتعلّقة بدليل التّعامل بالتّقود الإلكترونيّة:

قاعدة: «استعمال الناس حجة يجب العمل بها»⁽²⁶⁾.

قاعدة: «لا يُترك التّعامل والعمل به إلّا بقربة»⁽²⁷⁾.

التّقود الإلكترونيّة ورفع الحرج:

إنّ التّقود الإلكترونيّة هي جزء من التجارة الإلكترونيّة، وهي السائدة والمنشرة حالياً، وإنّ انتشارها والتعامل بها سيكون أكثر في المستقبل، وعليه فإنّ من مقتضيات التجارة المعاصرة وجود نقود إلكترونيّة تسهل انعقاد تلك التجارة المعاصرة وإلّا وقعت الأمة في حرج⁽²⁸⁾.

التّقود الإلكترونيّة والأخذ بالاحتياط:

الأخذ بالاحتياط: هو العمل بالأحوط، والأخذ بالأوثق في جميع المسائل، يعني فعل ما هو أجمع وأقرب لأصول الأحكام وأبعد عن الشوائب والتأويل.

وقيل: هو الأخذ بالاحتراز عن الوقوع فيما يُشكُّ به في الحكم الشرعيّ.

فالتّقود الإلكترونيّة والتعامل بها هو نوع من أنواع الأخذ بالاحتياط والعمل بالأحوط والأخذ بالأوثق، وأبعد عن الشوائب والتأويل، وهو الأخذ بالاحتراز عن الوقوع فيما يُشكُّ به في الحكم الشرعيّ⁽²⁹⁾.

التّقود الإلكترونيّة والقواعد الفقهيّة والأصوليّة:

القواعد لغة: جمع قاعدة وهي أساس الشيء وأصله، فقواعد البناء أساسه الذي يعتمده.

وفي الاصطلاح: القاعدة الفقهيّة: هي قضية كليّة تنطبق على جميع جزئياتها. وقيل: هي حكم كليّ ينطبق على جزئياته لتعرف أحكامها، وقيل: هي قواعد كليّة للفقه متفق عليها ترجع إليها مسائل الفقه في الجملة، ويندرج تحتها ما لا ينحصر من الصور الجزئيّة⁽³⁰⁾.

والقواعد الأصوليّة: هي قواعد كليّة أساسيّة يعتمد عليها المجتهد في استنباط الأحكام الشرعيّة العمليّة.

أو: هي القواعد المنهجية التي يضعها المجتهد ويأخذ بها أثناء الشروع باستنباط الأحكام الشرعيّة العمليّة.

وقيل: هي حكم كليّ يتواصل بها إلى استنباط أحكام الفروع الفقهيّة من أدلتها⁽³¹⁾.

²⁶ مسالك الدقائق شرح مجامع الحقائق: شامل الشّاهين، 1: 725.

²⁷ ينظر: مجلّة الأحكام العدليّة ص 18، شرح القواعد الفقهيّة لأحمد الزرقا ص 223، الأشباه والنظائر لابن نجيم ص 101.

²⁸ والحرج يدفع ويُرفع عن الأمة.

²⁹ ينظر: مسالك الدقائق شرح مجامع الحقائق: شامل الشّاهين 1: 122.

³⁰ مدخل إلى علم القواعد الفقهيّة والأصوليّة: شامل الشّاهين، ص 9-8.

(ط 1 - إستانبول: المؤلف، 1438 هـ / 2016 م).

³¹ مدخل إلى القواعد الفقهيّة والأصوليّة: شامل الشّاهين، ص 43.

بالإضافة إلى ما سبق فإنّ القواعد الفقهيّة والأصوليّة هي الأخرى تعضد وتساند مشروعيّة التّقود الإلكترونيّة، ومن ذلك: الأمور بمقاصدها»، فالمقصود من التّقود أن تكون وسيلة للمبادلة، ولما كانت التّقود الإلكترونيّة تؤدي هذا المقصد فهي إذن تعدّ من التّقود المقبولة شرعاً، وكذلك من تلك القواعد التي تدل على مشروعيّة التّقود الإلكترونيّة القاعدة الأصوليّة. «ما لا يتم الواجب إلا به فهو واجب».

ومن تلك القواعد الفقهيّة أيضاً:

«استعمال الناس حجّة يجب العمل به».

«الضرورة تقدّر بقدرها».

«الظاهر لا يُخرج عنه إلاّ ببيان».

«العادة محكمة».

«العبرة بالغالب والنادر لا حكم له».

«كل ما أضرّ بالمسلمين وجب أن يُنفي عنهم».⁽³²⁾

ومن القواعد الأصوليّة أيضاً:

«الأصل في الأشياء الإباحة حتى يصحّ المنع».

«لا يُقطع على التحريم شيء إلاّ بيقين».

«ما لا يُعلم فيه تحريم يجري على حكم الحل».⁽³³⁾

خاتمة البحث (النتائج):

1 وضحّ البحث العلاقة بين أصول الفقه والمسائل الاقتصاديّة وذلك من خلال التّقود الإلكترونيّة.

2 كما بيّن البحث مفهوم التّقود ومدلولها الاصطلاحيّ، ثم ذكر ورودها في القرآن الكريم والسنة المطهّرة.

3 أشار البحث إلى مكانة التّقود عند علماء المسلمين.

4 قسّم البحث التّقود إلى قسمين:

أ- نقود خلقيّة.

³² مدخل إلى علم القواعد الفقهيّة والأصوليّة: شامل الشّاهين ص 107، 108.

³³ مدخل إلى علم القواعد الفقهيّة والأصوليّة: شامل الشّاهين، ص 112، 113.

ب- نقود اصطلاحية.

5 كما قسّم البحث النّقود أيضاً إلى:

أ- نقود ورقية.

ب- نقود مصرفية

6 تكلمّ البحث عن النّقود الإلكترونية موضحاً تعريفها، واختلاف الباحثين في ذلك، ومبيناً أنواع هذه النّقود.

7 ذكر البحث أهمّ العناصر التي تتضمنها النّقود الإلكترونية.

8 إنّ النّقود الإلكترونية إما أن تكون بطاقات إلكترونية، أو برمجيات.

9 إنّ النّقود الإلكترونية تخضع إلى أحكام التّدين (الذهب والفضة).

10 أكّد البحث على وجود علاقة واضحة بين بعض مباحث علم أصول الفقه والنّقود الإلكترونية، وأوضح البحث تلك العلاقة من خلال الأدلة الأصولية التالية: القياس، الاستحسان، المصالح المرسلّة، العرف، التعامل، رفع الحرج، الأخذ بالاحتياط، القواعد الفقهية، القواعد الأصولية.

١٠. المصادر والمراجع:

- 1 ابن رشد الحفيد محمد بن أحمد بن رشد القرطبي الأندلسي، بداية المجتهد ونهاية المقتصد، ط1. - بيروت: دار إحياء التراث العربي، 1992م.
- 2 أبو حامد الغزالي، إحياء علوم الدين، ط2. - بيروت: دار المعرفة، 2004م.
- 3 أبو عبيد القاسم بن سلام، الأموال، بيروت: دار الفكر، 1988م.
- 4 أحمد الشرباصي، المعجم الاقتصادي الإسلامي، بيروت: دار الجيل، 1981م.
- 5 أحمد بن عبد الله التّسفيّ حافظ الدين، شرح المنتخب، مخطوطة مكتبة السليمانية في إستانبول، مكتبة الشهيد علي باشا، رقم: 660.
- 6 أحمد بن عبد الله التّسفيّ حافظ الدين، منار الأنوار، تحقيق: شامل الشاهين، ط1. - دمشق: دار غار حراء، 1429هـ = 2008م.
- 7 أحمد بن عبد الله التّسفيّ حافظ الدين، كشف الأسرار في شرح المنار، ط2. - بيروت: دار الكتب العلمية، 1406هـ = 1986م.
- 8 أحمد بن علي الرازيّ الحصّاص، الفصول في الأصول، ط2. - الكويت: وزارة الأوقاف والشؤون الإسلامية، 1414هـ = 1994م.
- 9 أحمد محمد الزرقا، شرح القواعد الفقهية، ط3. - دمشق: دار الكلم، 1409هـ = 1989م.

- 10 جمال الدين عبد الرحيم بن حسن السنوي، نهاية السؤل في شرح منهاج الأصول، ط2. - بيروت: دار الكتب العلمية، 1405هـ = 1984م.
- 11 زين العابدين بن إبراهيم بن محمد بن نجيم الحنفي، الأشباه والنظائر، بيروت: دار الكتب العلمية، 1400هـ = 1980م.
- 12 شامل الشاهين: مسالك الدقائق شرح مجامع الحقائق، ط1. - إستانبول: المؤلف، 1428هـ = 2007م.
- 13 شامل الشاهين، مدخل إلى علم القواعد الفقهية والأصولية، ط1. - إستانبول: المؤلف، 1438هـ = 1986م.
- 14 عبد الكريم على النملة، الشامل في حدود وتعريفات مصطلحات علم أصول الفقه، ط1. - الرياض: مكتبة الرشد، 2009م.
- 15 علاء الدين عبد العزيز بن أحمد البخاري، كشف الأسرار عن أصول البزدوي، ط1. - بيروت: دار الكتاب العربي، 1431هـ = 1993م.
- 16 عوض فاضل إسماعيل، النقود والبنوك، بغداد: دن، 1990م.
- 17 قوام الدين محمد بن محمد السنجري الكاكي، جامع الأسرار، مخطوطة مكتبة جار الله أفندي في المكتبة السلিমانيّة، رقم 538.
- 18 مجموعة من علماء الدولة العثمانية، مجلة الأحكام العدلية، ط1. - إستانبول: مطبعة محمود بك، 1327هـ = 1909م.
- 19 محمد بن أحمد بن سهل السرخسي، المبسوط، ط1. - بيروت: دار الفكر، 1421هـ = 2000م.
- 20 محمد سلطان أبو علي، اقتصاديات النقود والبنوك، الإسكندرية: دار الجامعة الإسكندرية، 1972م.
- 21 محمد علي التهانوي، كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم، ط4. - بيروت: مكتبة لبنان ناشرون، 1996م.
- 22 منير أحمد الجنيبي، وممدوح محمد الجنيبي، النقود الإلكترونية، ط1. - بيروت: دار الفكر، 2005م.
- 23 نادر عبد العزيز شافي، المصارف والنقود الإلكترونية، ط1. - طرابلس [ليبيا]: المؤسسة الحديثة للكتاب، 2007م.
- 24 يوسف القرضاوي، فقه الزكاة، ط1. - بيروت: مؤسسة الرسالة.

SELÇUKLU KURUMSAL GELENEĞİNİN YANSIMALARINI TÜRKİYE VE İRAN'DA ARAMAK: HİLAFET VE İMAMET SİSTEMLERİ

Doç. Dr. Yusuf SAYIN*

ÖZET

Selçuklu kurumsal geleneğinin günümüzdeki yansımalarını tarihsel olarak irdelemek, İslami yönetim düşüncesi, sistemi ve felsefesi olarak, Osmanlılarda müesses halde bulunan hilafet sistemiyle, tarihsel kökenlerine vurguda bulunarak, bugün İran'da varlığını sürdüregelen İmamet düşüncesini ele almak anlamına gelecektir. Konumuz itibarıyla, Selçuklu yönetim geleneği, İslami yönetim geleneği olarak hilafet/imamet sistemi manasına geldiğinden, Türkiye ve İran'daki Selçuklu kurumsal ve siyasi mirasını anlamak için İslami yönetim sistemine; yönetim felsefeleri olarak hilafet ve imamet anlayışlarına bakmak gerekmektedir. Selçuklu kurumsal yönetim geleneği ve mira-

sının Osmanlı ve İran'a yansımalarının tarihsel bir çerçeveden ele alındığı bu çalışma, İslami yönetim anlayışı olarak hilafet sistemine ve imamet/velayet-i fakih anlayışına yer vermiştir. Selçuklu kurumsal mirasını anlamak üzere çok önemli bir yere sahip Büyük Selçukluların karakteristik özellikleri, Osmanlı kurumsallığı özelinde irdelenmeye çalışılmıştır. Çalışma temel olarak bugün Türkiye ve İran yönetim sistemlerinin Selçuklu kurumsal geleneğinden etkilendiği ve bir miras olarak günümüze kadar kurumsal yapıda varlığını sürdürebildiği varsayımı üzerine temellenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Selçuklu, Osmanlı, Türkiye, İran, Hilafet, İmamet, Yönetim Geleneği

* Necmettin Erbakan Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ysayin@erbakan.edu.tr

Giriş

Tarihteki her devlet gibi Büyük Selçuklu İmparatorluğu da, İbn-i Haldun'a referansla, kurulmuş, gelişmiş ve yıkılmıştır. Ancak hükmettiği dönemde çok dilli, kültürlü, etkili ve inançlı yapısıyla hem döneminde hem de sonrasında birçok devlet ve ülkenin kurulmasına öncülük etmiştir. Özellikle Ortadoğu coğrafyasında bıraktığı tarihi kurumsal miras, asırlardır bölgedeki yönetim anlayışlarına ilham olmuştur. Selçuklu sonrasında ardılı olarak kurulan devletler, bir nevi 'miras kavgası'na girişmiş olsalar da yönetimlerinde ve sosyal düzenlerinde 'Selçukluluğu' devam ettirdikleri ölçüde müreffeh ve istikrarlı olmuşlardır. Bugün Türkiye ve İran gibi ülkelerin tarihsel, kurumsal ve siyasal yönetim sistemlerindeki devamlılık ve işlerliğin, söz konusu mirasa bağlılıkla sağlandığı iddia edilebilir. Bir başka açıdan, başta Suriye, Irak, Yemen vb. olmak üzere bölgedeki siyasi ve insani krizlerin nedenleri arasında bu mirasın asırlar sonrasında yeniden paylaşımı sorunu olduğu da ifade edilebilir.

Selçuklu yönetim geleneği, İslami yönetim geleneği olarak hilafet/imamet sistemi manasına geldiğinden, Türkiye ve İran'daki Selçuklu kurumsal ve siyasi mirasını anlamak için İslami yönetim sistemine bakmak gerekmektedir. Hz. Peygamberin s.a.v. irtihalinden sonra tesis edilen hilafet müessesesi, Raşit Halifeler döneminde uygulamaya konulmuştur. Sonrasında kurulan İslam devletlerince de farklı şekillerde yönetim sistemi olarak pratize edilmiştir. Osmanlılarda hilafet, İran'daysa imamet sistemi temellerinde gerçekleşen İslami yönetim geleneği, daha sonraları Cumhuriyetin kuruluşuyla Türkiye'de ilga edilirken, İslam Devrimi'yle İran'da devreye alınmıştır.

1. İslami Yönetim Geleneği Olarak Hilafet Sistemi ve Tarihsel Arka Planı

Sözlük anlamı olarak "Birinin yerine geçmek, vekâlet veya temsil etmek" anlamlarına gelen hilafet, terim olarak, Hz. Peygamber'in s.a.v. vefatlarından sonra Müslümanları yönetmek üzere oluşturulan devlet başkanlığı kurumunu ifade etmektedir (Akkor, 2012: 15-16). Buna göre İslam Peygamberi'nin halefi/ardılı kişi, Hz. Peygamber'den sonra yerine vekâlette bulunan Müslümanların en yüksek düzeyli yöneticisidir. Halife, aynı zamanda "imam" iken, hilafet müessesesine "imamet" de denilmektedir. İslami siyasi güç ve yönetim sistemi

olarak ortaya çıkan hilafet sistemi, ilk kez Arap Yarımadasında görünse de zamanla kurulan farklı İslam devletlerinin kontrolü altına girmiştir.

Hz. Peygamber'in irtihalinden sonra ümmetin başının nasıl belirleneceği konusunda iki görüş ortaya çıkmıştır. Sünniler, Hz. Peygamber'in yerini alacak kişinin seçimle iş başına gelmesi gerektiğini ifade ederken Şiiler, Müslümanların lideri olacak kişinin "ilahî tayin" ile veya "nasb" ile iş başına gelmesi gerektiğini savunmuşlardır. Sünnilerin benimsemiş olduğu seçimle iş başına gelme prensibi, tarihsel olarak el-Bakillani (ö.413/1013), el-Bağdadî (429/1037), el-Maverdî (450/1058), el-Cüveynî (493/1105) ve el-Gazzalî 305/1111) gibi âlimler tarafından biçimlendirilmiş ve çeşitli Sünni teorilerle desteklenmiştir (Üstün, 1999: 21).

İslam Hukuku'na göre İslam'da yönetim ve devlet sistemi, hilafettir. Hilafet makamının tek oluşu ve devletin birliğinin sağlanması maksadıyla hilafete/halifeye bağlılığın işareti olan biatin şer'an ancak halifeye yapılabileceği hususunda içtihat sahibi imamlar ve fıkıhçılar arasında bir icma' ve ittifak vardır. İslam Devleti'nde meşru bir halifeye farz olduğu için biat edilmişken, aynı anda bir baş100ka halifeye biat etmek dinen haramdır. İslam hükümlerinin yeryüzünde hâkim kılınması ve İslami davetin tüm insanlığa taşınması için Müslüman halkların idaresini öngören hilafet müessesesinin Müslümanlarca kurulması ve idame ettirilmesi dinen (Kur'an ve Sünnete) her Müslümanın üzerine farzdır ve Allah'ın bir emridir. İslam'da yönetim sisteminin temelini oluşturan hilafet sistemi, hâkimiyetin halktan öte şeriata/Allah'ın ahkâmına ait olması, otoritenin İslam ümmetinin elinde bulunması ve tüm İslam dünyasını temsil edecek bir halife seçmenin tüm Müslümanlara farz olması üzerine temellenmektedir (Zellum, 1999).

"Dini ilimleri ihya etmek, canlandırmak, İslâm'ın rükünlerini uygulamak, cihadı yerine getirmek, buna bağlı olarak ordular düzenlemek, askerlerin maaş ve harcamalarını tayin ve tespit etmek, fey'den (ganimet) hakları vermek, yargıyı yürütmek, hadleri uygulamak, zulümleri ortadan kaldırmak, iyiliği emredip kötülüklerden sakındırmak suretiyle Hz. Peygamber'e vekâleten, dini uygulamak için gerekli olan genel başkanlık" (Çeliker, 2008: 252-254) olarak tanımlanan hilafet, "*Halifetü Rasûlillah*" olarak da adlandırılan halifenin, Risale görevi hariç olmak üzere, Hz. Peygamber'in yerine geçerek O'nun dünyevi otoritesini temsil eder, yeryüzünde dinin hükümlerini uygular, dünya işlerini düzene sokmak üzere Allah'ın dünyadaki hâkimiyetini veya bütün müminlere

ait olan hilâfet ve yetkiyi temsil eder. Halife, Kur'an-ı Kerim ve sünnete göre hareket eder; iş ve eylemlerini şeriata göre tanzim eder. Devlet yönetimini ise İslam ümmetine ve ümmetin temsilcilerine danışarak yürütür.

İslam fikhında mülk ve hüküm Allah'a aittir ve Allah, kullarına mülkü ve hükmü (selâhiyetleri) vekâleten vermiştir. Yöneticilerin ve halkın bu konularda da Allah'a hesap vereceklerini ve O'na karşı sorumlu olduklarını ifade eden pek çok ayeti kerime ve hadisi şerif vardır (Karaman, 2013b). Bu çerçevede İslam'da, otorite kayıtsız şartsız Allah'tır. Allah; mülkün/devletin yönetimini ve hükümlerle verilen izinleri uygulama yetkisini, önce Müslüman toplulukla Kendisi arasında elçi olan Peygamber'ine vermiştir. Peygamberden de Müslüman topluluğun aralarından tayin edecekleri önder ve bilge şahsiyetlerce oluşturulan bir şuranın veya danışma kurulunun belirleyeceği bir halifeye geçmiştir.

İmamet ya da hilafetin gerçekleşmesinin vacip oluşu; Ehl-i Sünnet, Şia, Mürcie ve Haricilerin üzerinde ittifak etmiş olduğu bir konudur. Bununla birlikte Ehl-i sünnet, İmametın nasslarla sabit olduğu düşüncesini reddetmesi ve akli bir zorunluluk olarak kabul etmemesi yönüyle Şia'dan ayrılmaktadır. Hilafet konusunda Ehl-i Sünnet'in en temel görüşü; Hz. Peygamber'in kendisinden sonra kimseyi açıkça halife tayin etmemiş olması ve hilafetin, oluşturulacak bir şurayla, bir başka tabirle, danışma kurulu niteliğindeki bir yapıyla belirleneceğidir. İslam tarihinde halife seçiminin şura yoluyla gerçekleşmesinin en açık örneği; Dört Halife döneminde Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin halife olarak seçilmelerinde görülmüştür. İlk Dört Halife'nin seçiminde Müslüman topluluğun ileri gelenleri, âlim ve bilge şahsiyetleri arasında bir danışma kurulu oluşturulmuştur. Bu kurul da Allah'ın ahkâmı ve Hz. Peygamber'in sünneti çerçevesinde halifeyi belirlemiştir.

Hz. Peygamber'in irtihalini müteakip Hz. Ebubekir'e biat edilerek başlayan hilafet dönemi, Hz. Ömer ve Hz. Osman ile devam etmiştir. Hz. Ali'nin ve kısa bir süreliğine de Hz. Hasan'ın hilafetleriyle Raşid Halifeler dönemi son bulmuştur. Hz. Ali ile Hz. Muaviye arasında yaşanan mücadele sonunda hilafet Emevîlere geçmiştir. 750 yılına gelindiğinde de Abbasoğulları, Emevî hilafetine son vermiştir. 945'te Büveyhiler'in Bağdat'ı ele geçirmesiyle hilafet makamı Büveyhoğulları'nın etkisine; 1055'e gelindiğindeyse Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in Büveyhiler hâkimiyetini bitirmesiyle de Selçuklu himayesine girmiştir. Böylece hilafet makamında Türk etkisi hissedilmeye başlanmıştır. Bu

arada Abbasi hilafeti esnasında 909'da Mısır'da Fatımi Devleti'nde ve 929'da Endülüs Emevî Devleti'nde ayrı ayrı halifeler ortaya çıkmıştır. 1258'de Moğol saldırısıyla Selçuklu hanedanının hilafeti koruyamaması üzerine Abbasi Halifeliği son bulmuştur (Akkor, 2012: 16-17).

İlhanlı Devleti'nin 1258 yılında Bağdat'ı ele geçirip Abbasi Devleti'ni ortadan kaldırmasından sonra hilâfet makamı üç yıl boyunca tarih sahnesinde görünmemiştir. Memlûkler'in Moğollara karşı 1260'da elde ettiği zafer, Müslümanları büyük bir sevince boğarken; Sultan Baybars'ın 1261 yılında hilâfeti Kahire'de yeniden ihya etmesiyle kurulan hilafet makamı, sultanların gölgesi altında, siyasi yetki ve otoritesi bulunmayan bir durumdadır (Ağır, 2011: 637). 1260'a gelindiğinde Moğol saldırılarını durduran Sultan Baybars, hilafeti Abbasilere tekrardan teslim ettiğinden; bu tarihten sonra hilafet, Mısır sultanlarının etkisi altında kalmaya devam etmiştir.¹Bu durum, Memlûkler'in sonu olan 1517 senesine kadar böylece sürmüştür; Hilafet makamı 1517'de Kahire'ye giren Yavuz Sultan Selim'in hilafeti Osmanlı hanedanına intikal ettirmesiyle Osmanlılara geçmiştir (Akkor, 2012: 16-17).

Hilafet sistemi, on dokuzuncu yüzyıla kadar Osmanlı'nın temsil etmiş olduğu Sünni dünyanda siyaset ve yönetim düşüncesinin temelini oluşturmuştur. İlk Türk-İslam devletleri, hilafet müessesesi temelinde egemenliklerini ve siyasi meşruiyetlerini dini otorite makamı olan hilafet makamından ve halifeden elde etme çabası içinde olmuşlardır. Onuncu asırda Abbasi hilafetinin zayıf konumu göz önüne alındığında, hilafet kurumu siyasi bir otoritenin desteğiyle dünyevi egemenliğini kurmak isterken siyasi otorite de hilafetin yardım ve destekleriyle uhrevi temellerde otoritesini sağlamlaştırmak istemiştir. Bu şekilde siyasi ve dini otorite arasında tesis edilen ilişkiler, dünyevi ve uhrevi temellerde yükselmiştir. Hilafet odaklı meşruiyet arayışı Karahanlılar, Gazneliler, Sâmânîoğulları, Harizmşahlar ve Selçuklular'da görüldüğü gibi genelde bir rekabet havasında cereyan etmiştir. Bu rekabetin meşruiyet ve otorite kurma arayışı noktasında, Sünnilik ve Şiilik gibi temel görüşler hayli etkili ve önemli bir konumda bulunmuştur.

Abbasi Halifeliği ve Selçuklu Devleti arasında cereyan eden olaylar, dini otorite olan hilafet ve siyasi otorite olan *sultanlık* arasındaki ilişkiler, ilgili zaman diliminin koşulları ve dinamikleri açısından değerlendirilebilir. Abbasi-Selçuk-

¹ Bu dönemde Kahire'de yerleşik bulunan Abbasi Hilafeti'ne dair bazı gözlemler için, Bk. (Holt, 1984).

lu ilişkileri, Sünnilik-Şiilik çizgisinde önemli değişimler yaşanmasına ve İslâm yönetim düşüncesi ve sistemi bakımından yeni bir dönemin başlamasına kapı aralarken, dini ve siyasi yönetim yapısı ve anlayışı için yeni bir düzen de tesis etmiştir. Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun kurulmasını müteakip Abbasi Halifeliği'yle yoğun temasların başlaması İslâm ve bölge tarihi açısından önemli bir başlangıç noktası olmuştur.

Halife El-Me'mun döneminde askeriyeye dengeleyici güç unsuru olarak alınmaya başlayan ve önemli askeri gör102evler üstlenerek kritik mertebelere yükselen Türklerin askeri başarısını, siyaset ve yönetim üzerinde tesir oluşturma çabaları izlemiştir. Hatta bir süre sonra Abbasi hilafetinde Türkler halifenin belirlenmesinde, tahta çıkış ve inişinde etkili olmaya başlamışlardır. Bâbek olayı gibi bazı önemli siyasi hareketlerin bastırılmasında rol oynayan Türkler, Bizans üzerine düzenlenen seferlerde, Anadolu'daki İslamlaşma hareketlerinde ve İran coğrafyasının İslâm hâkimiyetine girmesinde çok kritik işlevler ifa etmişlerdir.

Türklerin hilafetle ilişkileri Abbasiler döneminde başlamakla birlikte ilk Türk-İslâm devletleri olan Karahanlılar, Gazneliler, Sâmânoğulları, Harizmşahlar ve Selçukoğulları aracılığıyla yeni bir boyut kazanmıştır. Ayrıca Abbasiler'le Bizans arasında cereyan eden savaş, gaza, fetih hareketleri ve sınır çatışmalarında Abbasi ordusunda görevli Türk komutanlar ve Sâmerrâ merkezli Türk kökenli askerler önemli görevler üstlenmişlerdir. Türklerin oluşturduğu askeri güç, tarihte Anadolu coğrafyasının İslamlaşmasında en büyük katkıyı sağlayan etmen olurken Doğu Roma İmparatorluğu'nun çöküşüne giden süreci hazırlamıştır.

Halifelik tarihinde önemli bir nokta olarak altı çizilmesi gereken bir diğer husus; Büyük Selçukluların Abbasiler vasıtasıyla hilafetin dini otoritesinden istifade etmesi, hilafetin de Selçukluların siyasi ve askeri gücünden yararlanmasıdır. Din ve siyaset arasında kalıcı ve kesin bir ayrılığın başladığı zaman dilimi olarak düşünülen Abbasi hilafeti döneminde (Zaman, 1997: 1) bir taraftan Türk-İslam birliğinin oluşumuna zemin hazırlanırken, diğer taraftan da hilafet müessesesi sağlamlaştırılmaya çalışılmıştır. Ayrıca Türklerin politik ve askeri gücünün Abbasi Devleti'nin elinde bulunan dini güçle birleşerek Selçuklu topraklarındaki Türk, Azeri ve İranlı Şii nüfusu Sünnilik ve Şiilik ortak zemininde bir araya getirmesi, Abbasilerin Bizans özelinde Batı'yla mücade-

lesinde önemli bir faktör olmuş, Anadolu'nun Türkleşmesi ve Sünnilik-Şiiilik temelinde İslamlaşmasına da kapı aralamıştır.

Bu arada, Osmanlı-Safevî döneminde Sünnilik ve Şiiilik arasındaki çizgilerin belirginleşmeye başladı görülmektedir. Çaldıran Zaferi, Safevîler'in Mısır Memlûklüleri ile temaslarını sona erdirirken, tarihi bir gelişme olarak halifelik kurumunun Abbasîler'den Osmanlı Devleti'ne geçişini sağlamıştır. Böylece Osmanlılar, Sünniliğin koruyucusu ve garantörü olmuşlardır. Halifeliliğin Osmanlı'ya geçişiyle bir taraftan Azeri Hükümdarlığı'yla sınırdaş ve Şiiiliğin savunucusu İran'la komşu olarak, diğer taraftan da Anadolu'daki Türkmen asıllı Şii kitleleri kontrol altında tutmaya çalışarak yaklaşık üç asır boyunca içinde bulunacağı bir savaş iklimine girmiştir.

Abbasiler döneminde hilafet kurumu, Sünni ve Şii dünyayı birleştirirken bu durum Türklerin İslamiyet'i kabulü ve hilafette hizmete başlamalarıyla da devam etmiştir. Süreç içerisinde halifelik dini bir makam konumuna indirgenirken, sultanlar ve halifeler aynı anda ayrı ayrı kişiler olarak varlığını sürdürmüştür. Sultanlar, dünya işlerini ifa ederken halifeler, dini temsil görevlerini yerine getirmiştir. Buradan hareketle; tarihte Abbasiler ve Türkler eliyle Sünni ve Şii dünyanın birleştirilmesi, dini ve siyasi otoriteler farklı şahsiyetler eliyle yürütülmüş olsa da aynı "çatı" altında gelecekte Sünniler ve Şiiiler arasında barışın yeniden sağlanabilmesini mümkün kılacak bir unsur olduğu ifade edilebilir. Bu minvalde tarihte Türk ve Fars unsurlardan müteşekkil ve Arap, Kürt, Çerkez vb. pek çok etnik unsurun müntesibi olduğu Selçuklu ve Abbasi deneyimi modern zamanlarda Türkiye-İran işbirliği olanaklarının çeşitlendirilmesi noktasında bir ilham kaynağı olabileceği de öngörülebilir.

Raşit Halifeler döneminde İslam devletinin yönetim sistemi olarak uygulanmaya başlayan halifelik, 1924'te Türkiye'de Osmanlı hilafetinin TBMM tarafından ilga edilmesine kadar fiili ve hukuki varlığını sürdürmüştür. Henüz bir asır önce Osmanlı/Türkiye yönetim sisteminin temelini oluşturan hilafet kurumu, çıkarılan kanunla Meclis'in "anlam ve kavramı içinde mevcut" bulundurulmuştur. Bugünse Türkiye anayasal ve siyasi sisteminin esası, İslam düşünce sistemi olarak hilafet müessesesinden öte, "...toplumun huzuru, millî dayanışma ve adalet anlayışı içinde, insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk Devleti"dir (Anayasa, 2. Madde).

Hilafetin Kaldırılmasına Dair 3 Mart 1924 Tarihli Kanun'un bazı maddeleri şöyledir (Bk. Gül, 2011):

“Madde 1- Halife görevinden alınmıştır. Halifelik, hükümet ve Cumhuriyet'in anlam ve kavramı içinde esasen mevcut bulunduğundan hilafet makamı kaldırılmıştır.

Madde 2- Görevden alınan halife ve Osmanlı saltanatına mensup tüm erkek ve kadınlar, damatlar Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde oturmak hakkından ebediyen mahrumdurlar. Bu soya bağlı kadınlardan doğmuş kimselerde Osmanlı addedilirler.

(1974'te kaldırıldı)

Madde 8- Osmanlı İmparatorluğu'nda padişahlık etmiş kimselerin Türkiye Cumhuriyeti arazisi içinde tapuda kayıtlı taşınmaz malları millete intikal etmiştir. (Millileştirilmiştir.)

Madde 9-Kapatılan padişahlık sarayları ve köşkleri ile bunların ek binalarında bulunan eşyalar, takımlar, tablolar, sanat eserleri ve diğer taşınabilir mallar millete intikal etmiştir. (Millileştirilmiştir.)”

3 Mart 1924'te TBMM'de kabul edilen ve 6 Mart 1924'te Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren *Hilafetin Kaldırılmasına ve Osmanlı hanedanının Türkiye Cumhuriyeti Ülkesi Dışına Çıkarılmasına* dair kanun Osmanlı hilafetini ilga etmiş; hilafet hakları saklı kalmak kaydıyla hilafet kurumunu TBMM'ye devretmiştir. Bu kanunun “Halife görevinden alınmıştır. Halifelik, hükümet ve Cumhuriyet'in anlam ve kavramı içinde esasen mevcut bulunduğundan hilafet makamı kaldırılmıştır” (Madde 1) maddesi; hilafet görevini TBMM'nin üstleneceği şeklinde yorumlanmıştır. Tarihçi Murat Bardakçı bu durumu şu şekilde özetlemiştir:

“...Büyük Millet Meclisi'nin hilafeti kaldıran 3 Mart 1924 tarihli kanununda hilafetin varlığı konusunda geçen bir cümle akılları karıştırıyor. Bu maddede, ‘Hilafetin Cumhuriyet’e ait olduğu, sadece halifeliğin’ kaldırıldığı geçiyor...Günün birinde bir Cumhuriyet büyüğü kanundaki bu cümleye dayanarak kalkıp ortaya çıksa ve ‘Hilafet hiç gitmedi, hep bizdeydi’ dese ve sonra da halifeliğini ilan etse, seyreyleyin şenliği!... Kanunun ilk maddesinde104e Halife'nin azledildiğinin söylenmesinden hemen sonra bir başka ifade geliyor,

‘Hükümetin ve cumhuriyetin anlamı ile kavramı hilâfeti de aslında içermektedir’ deniyordu. Maddenin kaleme alınış biçimi zihinlerde ‘Halife gitti ama hilâfet acaba hâlâ bizde mi?’ şeklinde soruların doğmasına imkân verecek mahiyette...” (Bardakçı, 2013).

TBMM, Lozan Konferansı’na Osmanlı Hükümeti’nin de çağrılmasının iki başlığa sebep olacağını düşündüğünden, 306-307 sayılı Meclis kararıyla, 1 Kasım 1922’de saltanatı hilafetten ayırmıştır. Bu durumun oluşmasında, Milli Mücadele’nin başından beri TBMM’nin saltanatın ve hilafetin üstünde bir kurum ve makam olarak görülmesi de etkili olmuştur. Saltanatı kaldıran TBMM böylece, bir taraftan İstanbul Hükümeti’nin sona erdiğine hükmederken; diğer taraftan da hilafetin Osmanlı hanedanına ait olduğunu göstermiştir. Daha da önemlisi, TBMM attığı bu adımla yönetimi ele alarak hilafet makamının geleceğini de tayin etme yetkisini bünyesine katmış olmaktadır (Akkor, 2012: 19). Burada altı çizilmesi gerekli ilk nokta; varlığına son verilen klasik İslam yönetim sistemi olarak halifelik değil, Osmanlı Devleti hilafet makamıdır. Hilafet kaldırılmamış; Osmanlı hanedanının elinde bulunan hilafet kurumu lağvedilerek ve TBMM’nin inisiyatifine bırakılarak, saltanatın egemenlik hakları ulus adına TBMM’ye devredilmiştir.

2. Selçuklu Kurumsal Geleneğinin Osmanlılarda Yansımaları

Bir devletin izlediği siyasetin ve diğer devletlerle giriştiği güç mücadelelerinin niteliğini anla(t)mak, kaçınılmaz olarak onun tarihsel derinliğine inmekle mümkündür. Bir devletin tarihsel dinamiklerini incelemeye yönelik bir çalışma, o devletin ilişkide bulunduğu diğer devletlerin de tarihi arka planına ışık tutmaya yardımcı olacaktır. Bu noktada Osmanlı tarihine ışık tutmak, birçok devletin tarihini de aydınlatmak anlamına gelecektir. Selçukluları anlamamanın yolunun Osmanlı tarihinden de geçtiği ön varsayımından hareketle; Osmanlıların bir bölge ve dünya devleti olarak tarih sahnesine çıkışı konusunda İnalçık, Orta Asya’da yaşayan Türkmenlerin, Gazneliler Devleti’nde yardımcı asker olarak görev yaparlarken İslâmiyet’le tanıştıklarını ve Müslüman olduklarını belirtir. Zaman içerisinde büyük İslâm düşünürlerinin etkisiyle İslâm dini, Türkmen halkları arasında hayli yaygınlaşmış ve muteber bir noktaya varmıştır. Bu Türkmen halklarının İran ve Orta Asya’da kurulan Müslüman devletlerin hizmetlerinde olması, onları gelecek yüzyıllarda İslâm’ın ve İslâm

dünyasının hamiliğine hazırlamıştır. Mâverâünnehir ve Horasan'daki yerleşik Türkmen halkları, İran coğrafyasında İslâm kültür ve medeniyetiyle tanışmışlar; İslâm ülkelerini korumak için oluşturulmuş, "Ribat" olarak isimlendirilen, hudut teşkilatlarına yerleştirilmişlerdir. İslâm'ın gaza inancını benimseyen bu Türkmenler, 1040'da Tuğrul Bey'in Dandanakan Savaşı'nda elde ettiği galibiyetle sonraları dünya coğrafyasının büyük bölümüne hâkim olacak Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nu kurmuşlardır. Sekizinci yüzyılda bu hudut boylarına yerleştirilen Türkmenlerin İslâmiyet'le tanışmaları, Türklerin gelecekte İslâm dünyasında üstlenecekleri rolleri belirlemiştir. Büyük Selçukluların tarih sahnesine çıkışlarından kısa bir süre sonra Bağdat'ı ele geçirmesi ve Abbasi hilafetini hükmü altında tutan asileri bertaraf etmesiyle halifelik İslâm ümmetinin dini işlerine bakan bir kurum haline gelmiştir. Halifeyi ve hilafeti böylece koruması altına alan Büyük Selçuklular da İslâm dünyasının siyasi ve idari işlerini ellerine almıştır. Selçuklu hükümdarlığı Türklerin askeri ve idari alandaki hünerleriyle birleşirken İran coğrafyasından Anadolu'ya yayılan Türkmenler bu şekilde İslâm'ın yeniden yükselişine öncülük etmişlerdir. Bu noktada Türklerin İslamiyet'e en büyük katkıları devlet otoritesi, töre, kanun ve disiplin alanlarında olmuştur. Devlet hukuku ve töre, şeriat hukukuyla birlikte bir hukuk düzeni olarak yerleşmişken, Orta Asya'da "yasa", "tüzük" ve "töre" olarak adlandırılan ve doğrudan hükümdarın kendi iradesiyle koyduğu kanunlar, Türk devletlerinde, Büyük Selçuklular ve selefi² Osmanlı Devleti eliyle, hâkim bir rejim ve idare sistemi haline getirilmiştir. Bu durum, İslâm dünyası için yeni bir gelişme niteliği taşımıştır (İnalçık, 2000: I. Bölüm).

Türkler, Orta Asya-İran bölgesinde sıkışan İslamiyet'i Avrupa içlerine kadar taşımışlar; İran-Orta Asya kültür ve medeniyet iklimini, doğal olarak, Avrupa kıtasına ulaştırmışlardır. Söz konusu bu iklimi Avrupa'ya taşıyan unsur, gaza ve cihat idealleri olmuştur. Zira Orta Asya-İran Türk/men halkları ve özelde Büyük Selçuklular, İslâm dünyası üzerine üstünlüğünü kurmak ve sürdürmek için batı komşuları olan Hıristiyan Doğu Roma İmparatorluğu'na (Bizans) karşı akınlar düzenlemişlerdir. Bu akınlarda gaza fikri yine en temel saik olmuştur. Anadolu'ya düzenlenen Selçuklu akınlarıyla Anadolu'ya göç eden

² Atatürk, 1922 yılında yaptığı bir konuşmada, Türkiye ve Osmanlı Devleti kavramlarını yan yana kullanır ve açıkça Türkiye'nin Osmanlı'nın bir devamı olduğunu ifade eder: "*Selçukî Devleti'nin idaresinde teşettüti umuni hâsıl olması üzerine Türkler, (699) tarih-i hicrisinde Selçuk Devleti yerine Osmanlı Devletini ihyaen tesis eylediler. Bu devletin ulularından Yavuz Hazretleri... Türkiye Devletinin kuvasına istinad ettirerek ihya ve ilâ eylemek üzere aldı...*" (Aktaran: Çalı, 2001: 71).

Orta Asya-İran halkları (Türkler ve Farslar) zamanla Anadolu'da yerleşik hale geçerek beylik düzeninin oluşmasına katkıda bulunmuşlardır. Anadolu Selçuklularının Köseadağ Savaşı'yla Moğollara yenilmeleri, bu Selçuklu Anadolu Sultanlığını İran merkezli güçlü İlhanlı Devleti'nin bir tâbisi durumuna getirmiştir. Moğolların Anadolu'ya hükmetmeye başlaması bir taraftan Selçuklu Sultanlığını zayıflatan bir unsur olurken diğer taraftan da Doğu-Batı ticaretini ve bu yolla kültür ve medeniyet aktarımı sürecini oldukça güçlendirmiştir. Zira Moğol Hükümdarlığı, Çin'den Akdeniz'e kadar bir hâkimiyet alanı kurmuş; Doğu-Batı çizgisindeki (ipek) ticaret(i), Çin-Anadolu hattındaki (İpek Yolu) bölgelere refah getirmiştir. Özellikle de Çin ipeğinin Anadolu'daki nihai varış noktasının Bursa olması, Osmanlı'ya kuruluş üstünlükleri yönünden önemli katkılar sunmuştur (İnalçık, 2000: II. Bölüm).

1097'ye gelindiğinde Haçlı Seferleri'yle İstanbul-Bizans sınırında olan İznik'in kaybedilmesi ve Selçukluların Konya'ya kadar gerilemesiyle Anadolu Selçuklularının merkezi İznik'ten Konya'ya kaymıştır. Anadolu Selçuklularının Haçlı ordularına yenilmeleri ve İznik'ten Konya'ya çekilmeleri üzerine, Anadolu Selçuklularının İznik'te buldukları zaman diliminde bu bölgede bir uç beyliği olarak iskân ettikleri, Osmanlı Beyliği için İznik'i tekrardan ele geçirmek bir kutsal görev olmuştur. Osmanlılarla Selçuklular arasında "çelişkilili" olarak görülen durum genellikle Selçuklulardan sonra Osmanlı uygulamalarında ortaya çıkmıştır. Osmanlılar birçok yönden Selçukluların varisi konumunda bulunurlarken, yer yer pratikte bazı farklılıklara da giderek yönetim ve organizasyon alanlarında kendilerine has bazı kurumlar, kuruluşlar ve kurallar belirlemişlerdir.

Osmanlıyı tarih sahnesine çıkartan ve ileride bir imparatorluk kurmasına vesile olacak şartlar bu şekilde oluşmuştur. Burada Osmanlı'nın güçlenmesinde ve bir dünya imparatorluğu kurmasında temel faktörler; Selçuklu geleneği ve sisteminden aldığı güçle Bizans'a (Batı'ya) karşı akınlar düzenlemesi, Selç106uklu hanedanıyla kurduğu ailevi ve sosyal bağlar, Anadolu'daki diğer beylikler üzerinde sağladığı üstünlük ve özellikle de İslamiyet'in getirdiği gaza ve cihat gibi mücadeleci ruh ve değerlere sahip çıkması olmuştur. Tahtı III. Selim'den devralan II. Mahmut'un ifade ettiği, "*Ben tebaamın Müslümanını camide, Hristiyan'ım kilisede, Musevi'sini havrada fark ederim. Aralarında başka bir gına fark yoktur. Cümlesi hakkındaki muhabbet ve adaletim kavidir ve hepsi hakiki evladımdır*" (Çalış, 2001: 49) söylemi, her şeyden önce Osmanlı'nın; sefeli Selçukludan mi-

ras aldığı çok milletli, çok dilli, çok dinli ve çok kültürlü bir sistem inşa etme düşüncesini yansıtmaktadır.

Osmanlıların Selçuklulardan miras olarak aldıkları siyaset, kültür ve dini gelenekler Osmanlıyı kısa bir süre zarfında büyük devlet olma üstünlüğüne taşımıştır. Osmanlı Devleti, küçük bir aşiretten imparatorluğa yükselmiş bir devlet değildir; Selçuklu kültür ve medeniyet birikiminin ve Selçuklu ticaret ve ekonomi potansiyelinin üzerinde temellenen bir imparatorluktur. Zira Müslüman Türk ve Acemlerin kurduğu Büyük Selçuklu İmparatorluğu, yaklaşık dört asra hükmedecek bir medeniyet geliştirmiş; Doğu ile Batı arasındaki halkları, toplumları, devletleri ve coğrafyaları birleştirmiştir. Selçuklu sistemi ve geleneğinden beslenen Osmanlılar, İslâm hilafetini dört asır elinde bulundururken, toplumsal olarak Sünni ve Şii İslâm görüşlerine müntesip çeşitli inançlara, kültürlere, dillere ve geleneklere mensup halklar arasında barış ve uyumu sağlamıştır. Özcan'a göre Osmanlı, "sadece Batı'yla ilişkili olmayan, kendi Doğu'su ile de diplomatik ilişkiler geliştirmeye çalışmış siyasi bir figür olmuştur (Özcan, 2012: 42).

Filibelili'ye göre Osmanlılar, tam manasıyla bir İslâm devleti olarak Sünniliğe mensuptur. Bununla birlikte Şiilik anlayışına paralel biçimde Ehl-i beyt'i seven, tasavvuf ve hakikate meyilli bir yönetimdir. Osmanlılar, ne ifrat ve taşkınlık derecesine varmış Şii ne de Hz. Rasulullah'ın *s.a.v.* evladının değerini siyasi bakımdan inkâr eden kuru birer Sünni olmuşlardır (Şehbenderzade, 2005: 495). Gerçekte orta yolu bulmuşlar; özellikle doğu bölgelerinde kendilerine karşı siyasi bir araç olarak kullanılan Şiiliğe kendilerine has bir Sünni yaklaşımla cevap vermişlerdir.

Tarihsel olarak devletlerin bölgesel ve küresel savaşlar, iç çatışma, isyan, ihtilal ve hükümet darbeleri, ekonomik verimliliğin düşmesi, üretim kapasitesinin azalması, ülkesel ve uluslararası krizler yaşanması, iktidar mücadelelerinin (taht/hanedan kavgaları) ortaya çıkması, askeri güç ile ekonomik imkânlar arasında yetersizlikler ve dengesizlikler yaşanması, devletlerin bir süre sonra hegemonik ve başat güç konumunu kaybetmesi ve dünya sisteminde meydana gelen küresel değişiklikler sonucu yıkıldığı görülmektedir (Sayın, 2013: 368). Osmanlılar da Moğol istilaları sonucu yıkılan Selçukluların Batı kanadını temsil ederken Safevîler Doğu kanadını temsil etmeye başlamıştır. Selçuklular döneminde bir potada birleştirilen Sünni ve Şii halklar, Selçuklulardan sonra

-onların mirası olarak- Doğu'da Safevî-İran tarafından Şiiğin ve Batı'da Osmanlı-Türkiye tarafından Sünniliğin temsiliyeti içinde varlıklarını sürdürmeye devam etmiştir. Selçuklular döneminde akrabalık bağlarına sahip olan Şiiğin temsilcisi Safevîlerin ve Sünniliğin temsilcisi Osmanlıların, bu akrabalık bağlarıyla tarihsel bir birlikteliğe gitmesiyle, selefleri Büyük Selçuklu böylece yeniden kurulmuştur.

Tarihin bir cilvesi olarak Osmanlı'nın ilerleyen dönemlerde yönetime ve hanedana mensup bazı şahsiyetlerin Doğu'dan gelen kimi Şii kökenli tasavvuf hareketleriyle temas kurması ve devlet yönetiminin nispeten Şiiğin etkisi altına girmesi dikkate şayan bir durumdur. Osmanlı Devleti, temelde Sünni bir siyaset takip etmekle birlikte Selçuklu geleneklerinin gölgesinde (*Kadirilik, Mevlevilik, Bektaşilik ve Nakşibendilik* gibi) tarikat ve tasavvuf ekollerini destekleyen bir konumda bulunmuştur. Özellikle Moğol saldırıları dolayısıyla Batı'ya göç etmek zorunda kalan İran-Orta Asya halkları vasıtasıyla Şii inancı, Osmanlı-Anadolu coğrafyasında hayat alanı bulmuş ve zamanla Şii mezhepleri ve Sufist ekoller aracılığıyla Osmanlı topraklarına girmiştir.

Osmanlı Devleti'nin idarî ve merkez teşkilatı İslamiyet öncesi Türk devletleri ve İslamiyet'in kabulünden sonraki Müslüman Türk devletlerinin birikimlerinin bir sentezi durumundadır. Bu tecrübe birikimini kullanan Osmanlılar, Orta Doğu ve İran devlet geleneğinin de mirasçısı olmuşlardır. Selçuklular zamanında devletin, henüz uç beyliği olduğu ilk zamanlarda yönetim ve hukuk işleri genellikle ulema eliyle yürütülmüştür. Bu çerçevede ilk Osmanlı vezirleri de ulema sınıfından gelen, devlet ve kurumsallaşma tecrübesine sahip yöneticilerden seçilmiştir. Bu dönemde Osmanlı yöneticileri; Anadolu Selçuklu merkezlerinden, İran'dan ve Mısır'dan geldiği için Orta Doğu'ya özgü devlet ve yönetim kavramlarını Osmanlılara kazandırmışlardır. Hint-İran kaynaklı olarak Osmanlıların devraldığı bu devlet ve yönetim kavramı, İslam öncesi dönemde gelişmiş; İranlı ve Hıristiyan bürokratların devlet kadrolarında istihdam edilmesi yoluyla Abbasilere geçmiştir. 11. ve 13. yüzyıllar arasında da Orta Asya Türk-Moğol gelenekleriyle değişmiş haliyle Osmanlılara intikal etmiştir. Bununla birlikte Osmanlılar eski Türk geleneklerini de sürdürmüşler; önceki Türk devletlerinin siyasî, idarî, askerî ve sosyal alanlardaki kültür mirasını devralmışlardır. Özellikle mirasçısı olduğunu iddia ettikleri (Anadolu) Selçuklulara ve İlhanlılara ait teşkilat ve kanunları örnek alarak geliştirme yoluna gitmişlerdir. Bunda Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılmasıyla Osmanlı hiz-

metine giren Anadolu Selçuklu devlet adamlarının payı büyüktür. Bu Selçuklu eski yöneticileri, devlet yönetimi konusundaki bilgi ve tecrübelerini rasyonel bir şekilde kullanarak Osmanlı Devleti'nin teşkilatlanmasını sağlamışlardır (Armağan, 2011: 140-141).

Armağan'a göre Osmanlı Devleti, yönetim şekli dine dayanan bir Türk-İslam devleti olmakla birlikte kuruluşundan itibaren eski Hint-İran ve Orta Asya Türk devlet geleneğinden gelen ve "Daire-i Adliye" olarak isimlendirilen bir yönetim anlayışına dayanıyordu. Bu yönetim anlayışına göre devleti denetlemek için büyük bir ordu gerekirdi. Orduyu beslemek için de çok mal ve servete ihtiyaç vardı. Bu serveti elde etmek için halk zengin olmalıydı. Halkın zengin olması için de yasalar adil olmalıydı. Bunlardan biri ihmal edilirse devlet yıkılacaktı. Bu yönetim anlayışı daha önce Sasani Hükümdarı I. Hüsrev (531- 579) tarafından da öne sürülmüştü ve teokratik ve monarşik bir devlet yapısına sahipti. Fakat Osmanlıların teokratik niteliği, Araplardaki yönetim biçiminden oldukça farklı olup, kendine özgü nitelikler taşıyordu. Bunun en temel nedeniyse, Osmanlıların tipik bir İslam devleti olmakla birlikte, Orta Asya ve İran kültür ve medeniyetlerinin etkisi altında gelişmiş Anadolu Selçukluları ve İlhanlılar gibi daha çok Arap dünyası dışındaki devletlerin mirasçısı bir devlet sistemi geliştirmesiydi. Devletin teokratik olmasından dolayı yürürlükte olan şeriatın yanı sıra, toplumsal ihtiyaçlardan doğan ve yaşayış biçimlerinden kaynaklanan örfi hukuk kuralları da yönetimde oldukça etkiliydi. Osmanlı Devleti, şer'i hukuk (şeriat) ve örfi hukuk (kanun) olmak üzere ikili bir hukuk sistemine sahipken; örfi hukuku oluşturan yasa ve kuralların da şeriatla ters düşmemesi gerekirdi. Osmanlılar, devlet yönetiminde iki temel yapı olan tımar ve kul sistemiyle devlet yönetimini merkezî-mutlak bir niteliğe kavuşturmuş; böylece padişahın otoritesi tartışmasız etkili olmuştu (Armağan, 2011: 141-145).

Devlet yapısında olduğu gibi sosyal ve kültürel yapıda da Doğu ve Batı tarzını sentezlemiş ve benimsemiş olan Osmanlılar; çok milletli, çok dilli, çok dinli, çok etnikli ve çok kültürlü mozaikleriyle farklılıkların birlikteliğini sağlamış bir toplum ve devletti. Toplum yapısı itibariyle Müslim ve gayrimüslimlerin oluşturduğu bir topluluk olan Osmanlıların berâya (yönetenler) ve reâya (yönetilenler) ayrımı, bir taraftan Osmanlı toplum yapısının temel hatlarını betimlerken, diğer taraftan halkın bütününe işaret etmekte; yönetenler ve yönetilenler de "Müslimler" ve "gayrimüslimler" şeklinde birbirinden ayrılmaktaydı.

Osmanlılarda Müslüman topluluğun geneli Sünni iken; başta Alevi olmak üzere birçok İslam mezhebine mensup Müslüman, Osmanlı topraklarında din özgürlüğü içinde yaşamaktaydı. Gayrimüslimlerse daha çok Hristiyan Katolikler (Gürcüler, Süryaniler, Keldaniler, Maruniler, Kiptiler ve Rumlar; sayıları çok fazla değildi), Hristiyan Ortodokslar (Ermeni, Süryani) ve Yahudilerden (Bavyera'dan, İspanya ve Portekiz'den gelenler ve diğer sığınmacılar) oluşmaktaydı. Osmanlılarda Müslim ve gayrimüslim tebaa arasında ve Müslim tebaanın kendi içerisinde kıyafetler ve başlıkların (sarıklar) farklılıkları Osmanlı toplum yapısının bir başka özelliği idi. Bu farklılıklar sadece giyim-kuşamla da sınırlı değildi. Osmanlı sosyal ve kültürel yapısının bir özelliği olarak Müslüman topluluğun kendi içinde bulunan havas (seçkinler), ehl-i hiref (nakkaşlar, kuyumcular, hattatlar...), loncalar, meşayih-i izam (büyük şeyh silsilesi) ve kan bağı soyluluğu (seyyidlik ve şeriflik, ulemadan olma, taşra hanedanları) gibi toplumsal statüler, Müslüman topluluğun içindeki aristokratik oluşuma işaret etmekteydi (Özbilgen, 2011: 251-273).

Kültürel yönden Osmanlılarda dinin etkisi yoğun olarak yaşanırken, medreseler ve mescitler bağlamında ilmiye öğretisinin etkinliği büyük oranda hissedilmekteydi. Tekke, zaviye ve tarikat kurumlarıyla bu kurumların başındaki pir ve şeyh gibi önderlerin halkın yaşamında büyük ağırlığı bulunmakta birlikte devletin politikalarına da tesir edecek derecede kültürel ve sosyal etkinliğe sahipti. Ayrıca fetih anlayışı ve ahilik öğretisi de halkın kültür kodlarını ve anlayışlarını yansıtmaya yönünden dikkate değerdi. İçinde büyük kültürel farklılıkları barındıran Osmanlılar, dil yönünden zengin ve gelişmiş; şiiriyle, nesriyle, mühür, halk ve divan edebiyatlarıyla çağlar ötesine geçen ilmi ve kültürel bir zenginliğe sahipti. Divan ve mehter musikisinin öncülüğünü yaptığı musiki anlayışıyla; hat, tezhip, minyatür ve ebru gibi yazı sanatlarıyla; çinicilik, hakkâklık ve kuyumculuk gibi el işçilikleriyle Osmanlılar toplumsal, kültürel ve sosyal yönden zengin bir birikime sahipti.

Fıkıh, tefsir, hadis, Kur'an ve âlet ilimleri gibi bilimsel alanlarda kaliteli bir eğitim sistemine sahip bulunan Osmanlılar, tarihçilik, coğrafyacılık ve haritacılık konularında da zamanlarının en iyileri arasındaydı. Ayrıca kimya, eczacılık, matematik ve fizik gibi fen ilimleri alanında da önemli bilim adamları ve düşünürler yetiştiren Osmanlıların Kadızade Rum (Matematik), Akşemsettin (Din ve Pozitif Bilimler), Ali Kuşçu (Matematik), Seydi Ali Reis (Coğrafya), Piri Reis (Coğrafya), Nasuh (Minyatür), Sabuncuoğlu Şerafettin (Tıp), Ahmet Cevdet

Paşa, Birgivi, Cerrahzade, Hoca Paşa, Hoca Sadettin Efendi, Kâtip Çelebi, Molla Gürani ve İbrahim Müteferrika gibi âlimleri ve kendilerinden sonra bıraktıkları eserleri, Osmanlı ilim, düşünce ve mana hayatını ve gelişmişliğini net bir şekilde göstermektedir.

Osmanlılar devlet yönetimi ve siyasal yapısında güçlü bir sistem inşa etmişlerdir. Padişah (*Sultan, Halife, Hükümdar*), devletin en büyük gücü ve hâkimidir. Gücünü egemenlik geleneği ve İslam devlet anlayışından alır. Yürütmenin başıdır ve İslami kurallar hariç olmak üzere yasama yetkisini haizdir. Şeriat alanı dışındaki bütün siyasi ve hukuksal yetkileri ve güçleri şahsında taşır. Şeyhülislamı ve kadıaskerleri atama yetkisine sahiptir. Osmanlı padişahı, “Allah’ın yeryüzündeki gölgesi” konumundadır (Yayla, 2001: 96-97). Hanedan/Saray; padişahın oğulları, şehzadeler, padişah anneleri, kadınlar ve kızlardan oluşur. Saray ise, padişah, hanedan ve devlet bürokrasisinin içinde bulunduğu mekândır.

Divan-ı Hümayun ve Üyeleri ise; padişahla birlikte en önemli karar organıdır. Bürokratik örgütü ve yetkileriyle Devlet-i Aliyye’nin en büyük kurumudur. Yasama, yürütme ve yargı alanlarında yetkileri bulunur. Üyeleri; veziriazam (sadrazam), vezirler, kadıaskerler, nişancılar, defterdarlar ve beylerbeyleridir. Divan, yönetimin tüm unsurlarını temsil eder. Egemenlik hakkını Sultan’ın vekili olarak veziriazam kullanırken; defterdar, iktisadi ve mali konulara; nişancı, örfi hukuk konularına bakar. Kurulun başkanı, veziriazamdır. Veziriazam, kendi divanında aldığı kararlarda bağımsızdır ve padişah mührünü taşır. Vezirler, divanın üyeleridir. Konu alanlarına göre görev ve yetkilere sahiplerdir. Günümüzde bakanlar kurulu üyesi bakanlara karşılık gelir.

Şeyhülislam; Şeri hukukun başı ve ilmiye sınıfının reisidir. Yüksek kadılıkları atar. Bir bakıma halifelik görevini üstlenmekle birlikte, devlette dokunulmazlığa sahip bir şahsiyettir. Yargının başıdır. Osmanlı sultanlarına en yüksek düzeyde siyasi ve hukuki tavsiyelerde buldukları için devletin kilit konumdaki bir bürokratıdır. Kadıasker; yargının başı ve ilmiye sınıfında şeyhülislamdan sonraki ikinci kişidir. Osmanlı hukuk ve yargı teşkilatının başkanı olmakla birlikte Divan-ı Hümayun’un üyesidir. Mevki itibarıyla vezirlerden sonra gelir. Şeyhülislamın bulunmadığı durumlarda ona vekâlet eder. Nişancı (*Müftü-i kânun*) ve defterdar; Osmanlı yönetim teşkilatında fermanlar, beratlar gibi devlet resmi belgelerinin hazırlanmasından mesuldürler. Diplomatik alandaki bilgi-

siyle örfi hukukun başı konumundadır. Merkez bürokrasisinin şefidir ve bürokrasi içindeki tüm memurların başıdır.

3. İran'da Velayet-i Fakih Anlayışı ve İmamet Sistemi

Siyasal liderliğin Hz. Peygamber'den Ehl-i Beyt imamlarına, onlardan da fıkıhçılara intikal ettiğini; böylece yalnızca fukahanın meşru otorite olduğunu öne süren ve günümüz İran İslam Cumhuriyeti yönetim sisteminin temelini oluşturan ve yüzyıllar içinde kalıplaşan Velayet-i Fakih ya da İmamet sistemi, Ehl-i Beyt'ten olan on iki imamın Ali b. Ebi Talib (40/661), Hasan b. Ali (3-49/625-669), Hüseyin b. Ali (4-61/626-680), Ali Zeynelabidin b. el-Hüseyin (38-95/659-713), Muhammed el-Bakır (57-116/676-734), Cafer es-Sadık (80-148/699-765), Musa el-Kazım (128-183/745-799), Allıoı er-Rıza (148-203/765-818), Muhammed et-Takı (195-220/811-835), Ali en-Nakı (212-254/828-868), Hasan el-Askerî (232-260/846-873) ve Muhammed el-Mehdi'nin (Kayıp İmam) (255-/869-) ümmetin başına geçmesi gerektiğini savunan görüştür.

Günümüzde İran anayasal ve siyasal sisteminin temelini oluşturan velayet-i fakih, İslam hükümlerinin önemli bir kısmının hayata geçirilebilmesi için hükümet kurmanın gerekli olduğunu, İslami bir hükümet kurmak için gerekli zeminin hazırlanması ve zalimlere açıkça karşı konulması için adaletli fakihlere yardım etmenin vacip olduğunu, İslami hükümet tarafından atanan adil fakihlerin velayetinin Hz. Peygamber ve Hz. Ali'nin velayeti konumunda olduğunu ileri süren yönetim sistemidir (Tafloğlu, 2010: 250-251).

Velayet-i Fakih teorisine göre; on ikinci imam Muhammed Mehdi'nin h.260/873 yılında kaybolması, kendisinin kayboluş (gaybet) dönemini başlatmıştır. Dahası on ikinci imam kaybolmakla kalmamış, beraberinde yerine getirilmesi gereken cihat ilan etmek, ganimet taksim etmek, Cuma namazını kıldırmak, Şer'i ahkâmı uygulamak, zekât ve humusu toplamak ve haddi uygulamak gibi görevlerinin de sakıt olduğu ileri sürülmüştür. Bu durumda da her türlü idari, mali ve adli yapıdan mahrum kalan Şii topluluğu büyük bir sıkıntıya düşmüştür. Fakat kendi arasında gerçekleşen ve yüzyılları alan entelektüel tartışmalar sonunda fıkıhçılar, büyük ölçüde imamın görevlerini üstlenmiş; zekât, haraç, humus gibi vergileri toplamış; cihat ilan etmiş ve cuma namazını kıldırmıştır. Bu şekilde on ikinci imamın kaybolmasıyla yaşanan sıkıntı bir nebze olsun ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır (Üstün, 1999: 20-23).

Velayet, fıkhıta çeşitli manalarda ve pek çok konularda genel olarak kullanılmıştır. “Vekâlet konusunda vekilin velayeti, çocuğun yetiştirilmesi inde annenin velayeti, vakıf konularında mütevellinin velayeti, evlatların bazı meselelerinde babanın velayeti, vasiyet konusunda vasiinin velayeti, küçüğün işleriyle alakalı olarak kayyımın velayeti, varisi bulunmayan mi ras üzerinde imamın velayeti, hep bu kabildendir. Bunların hepsi de velayet addedilmekle birlikte, usul açısından arala rında farklar bulunmaktadır. Mesela, kayyımın ve vasiinin velayeti icbarîdir. Fakat çocuğun yetiştirilmesi konusunda annenin velayetinde bir mecburiyet söz konusu değildir. Anne bu iş için ücret talep edebilir. Fukaha, veliyy-i fakih'in velayetini icbari telakki etmiştir. Çünkü bu kabil velayetin ıskatı mümkün değildir. Fakat fakih mesuliyetlerinden ba zılarını başkalarına devir edebilir” (Üstün, 1999: 24-25).

İmamet sisteminde Şii ulema, özellikle de fukaha, yalnızca din âlimleri değil, aynı zamanda gizli imamın temsilcileridir. Bu nedenle Şii âlimlerin Sünni âlimlere nazaran çok daha fazla otorite kullanma yetkisine sahip olduğu ifade edilebilir. Bu görüşe göre on ikinci imamın dönüşüne kadar mevcut yönetimlerin zorbalığına ve adaletsizliğine katlanmak gerekir. Ama bir insanın ailesi veya mülkü tehlikedeysen gerçek inançlarını saklamasına izin verilmelidir. Bu da *takiyye* (ihtiyatı gizleme, sakınma) ile gerçekleşecektir. Karşı koymama ve umuma tabi olma, Şii cemaatini koruyacak bir unsurdur. Eğer insanın kendisine veya Şii cemaatine zararı dokunacaksa iyiyi emretmesi ve kötüyü yasaklaması (*emr-i bil ma'ruf; nehy'i anil münker*) zorunlu olmaktan çıkar (Black, 2010: 77).

İmam Humeyni'ye göre velayet-i fakih sisteminde fakihler imamlar tarafından; imamlar Hz. Peygamber tarafından ve Hz. Peygamber de Allah tarafından tayin edilir. Kayıp imamın yokluğunda ona velayeten adil bir müçtehit/fakih devletin başına geçer ve beklenen kayıp İmam Mehdi gelene kadar devleti, toplumu ve ümmeti yönetir (İmam Khomeini, 2018). Günümüzde İran Anayasası'nın 5. Maddesinde, Hz. Mehdi'nin gaybeti döneminde İran İslam Cumhuriyeti'nde ümmetin imamlığı görevinin, “adil, takvalı, zamanın sorunlarını bilen, cesur ve tedbirli, idareci bir fakihin uhdesindedir” (Hatemi, 1980/İİC Anayasası) denilerek, devletin temel yönetim erkliği ve sisteminin velayet-i fakih üzerine kurulu olduğu ifade edilmiştir.

Velayet-i fakih sisteminde on ikinci veya gizli imam, evrenin ve gerçek dinin oluşması için gerekli kabul edilir. Bu görüşe göre imam, “Allah'ın kanıtı” (Hüc-

cet: Garanti) ve evrenin dayanağıdır. İmam, Allah'a ulaştırın kapıdır. Vahyin bilgisi de ona bağıdır. İnsanoğı yanılabilir. Bu yüzden bir rehber gereksinim duyduğı için ilahi bir lütuf olarak insanoğına günahlardan ve yanlışlardan arınmış, korunmuş masum bir imam vasıtasıyla her zaman doğru bir rehberlik ihsan edilir. Bu düşünceye göre imamın varlığı olmasa, Allah insanoğlunu terk eder ve insanlar da kesinlikle yoldan çıkar. Gerçek bir imam yok olduğı için onun dini işlevleri askıdadır. Bu yüzden İslam inancının birçok toplu ibadeti uygulanamaz, vergiler konulamaz, yasal cezalar olamaz, ülkenin sınırları savunulabilmesine rağmen cihad tamamıyla ruhani bir savaş olur ve bu savaşın veya cihadın da ana amacı, diğer Müslümanları Şiiliğe döndürmek olur (Black, 2010: 75-76).

Sonuç olarak; Velayet-i fakih sistemi, ilginç ve yönetim alanında özgün bir yapı olan İran rejiminin temelini oluşturmaktadır. İmamet sisteminden aldığı güçle İran rejiminde dini elitler veya Ayetullahlar baskın bir konumda bulunurken, İran'da bu gücün temsil ettiği sermaye sınıfının ağırlığı güçlü bir şekilde hissedilmektedir. Türkiye'de karar alma mekanizmalarında daha çok Cumhurbaşkanı ve kabinenin etkinliği söz konusuysen, İran'da kararların alınma sürecinde ilk ve nihai belirleyici makam, velayeti ve imameti temsilen dini liderlik ya da imamlık sistemidir. İran İslam Cumhuriyeti tarafından anayasal bir sistem olarak tasarlanan imamet sisteminin, Sünni hilafet sistemiyle büyük oranda benzerlikler taşıdığı görülmekle beraber bazı açılardan birbirinden ayrılan yönleri de bulunmaktadır.

Son olarak; Selçukluların Osmanlı/Türkiye ve Safevi/İran yönetim geleneklerine bıraktığı siyasal mirası mikro ölçekte görebilmek aşağıdaki tabloda kısa bir özet yapılabilir.

Karşılaştırmalı Yönetim Yapıları ve Özellikleri

ÜLKE	YÜRÜTME	YASAMA	YARGI
Büyük Selçuklu İmparatorluğu	Sultan/Hükümdar	Divan-ı Saltanat/ Divân-ı Âlâ/Hükümet	Kadı-ul-Kuzat
	Niyabet-i Saltanat-Sultan Vekili	Alt Divanlar	Şeriat Mahkemeleri
	Hanedan/Saray Teşkilatı	Kurullar	Örfi Mahkemeler
	Divan-ı Saltanat/ Divân-ı Âlâ/Hükümet		Divan-ı Mezalim
	Vezir-i Azam/Başvekil/ Başbakan		
	Divanlar		
	Melikler/Eyalet Valileri		
Osmanlı Devleti	Padişah/Sultan/Halife	Padişah (Fermanlar yoluyla, şeriat kanunları hariç)	Şeyhülislamlık
	Divan-ı Hümayun	Divan-ı Hümayun	Kadiasker
	Vezir-i Azam (Sadrazam, Başbakan)	Şeriat Kuralları	Eyalet Divanları
	Vezirler/Bakanlar (Kubbealtı vezirler ve Hariç Vezirler)	Örfi Kanunlar	Yerel İdare Mahkemeleri
	Nişancı		
	Defterdar		
	Beylerbeyi		
Türkiye Cumhuriyeti	Cumhurbaşkanı	Türkiye Büyük Millet Meclisi	Anayasa Mahkemesi
	Cumhurbaşkanı Yardımcısı		Uyuşmazlık Mahkemesi
	Bakanlıklar		Hakimler ve Savcılar Kurulu
	Politika Kurulları		Yargıtay
	Ofisler		Danıştay
	Merkezi Yönetime Yardımcı Kuruluşlar		Sayıştay
	Taşra Teşkilatı (İl/Vali/ İlçe/Kaymakam)		Bağımsız Mahkemeler
İran İslam Cumhuriyeti	Dini Lider/Rehber (Başkomutan)	İran Parlamentosu (Meclis-i Şura-yı İslami)	Anayasayı Korumucular Konseyi (Şura-yı Nigehban)
	Meclis-i Hibregan (Rehberlik Şurası)	Meclis-i Hibregan (Rehberlik Şurası)	Baş Yargıç
	Meclis-i Maslahat (Düzenin Yararını Teşhis Konseyi)	Seçimler	
	Cumhurbaşkanı	Komisyonlar	
	Cumh. Bşk. Yrd.		
	Bakanlar Kurulu		
	Bakanlıklar		
	Eyalet Valileri		

Özetle; Osmanlı ile Selçuklu yönetim sistemi arasında büyük benzerliklerin olduğu, Osmanlı'nın yönetim sistemini, büyük oranda, Büyük Selçuklulardan miras olarak aldığı ifade edilebilir. Çalışmada kısaca değinildiği üzere, Türkiye ve İran yönetim sistemleri ve kurumsal özellikleriyle Osmanlı sistemi arasında benzerlikler bulunmaktadır. Osmanlılarda padişah ya da sultan devletin başı iken, Büyük Selçuklularda sultan; Türkiye'de cumhurbaşkanı ve İran'da ise rehberdir. Yürütme organı itibarıyla Osmanlı yönetiminde Divan-ı Hümayun etkili olmakla birlikte, Büyük Selçuklularda Divan-ı Saltanat; Türkiye'de Bakanlar Kurulu ve İran'da ise Rehberlik Şurası ve Bakanlar Kurulu etkindir. Her dört devlette de vezaret ya da bakanlık yapıları bulunmaktadır. Taşrada ise eyalet ya da şehir sistemi geçerli olmakla birlikte beylerbeyi veya valilerin yönetimi söz konusudur. Selçuklu ve Osmanlı yönetim sistemlerinde ve günümüzde İran'da İslami kuralların belirleyiciliği mevcutken; din kurumu Osmanlı'da şeyhülislam, Selçuklu'da kadı'l kudat, Türkiye'de Diyanet İşleri başkanı ve İran'da ise Dini Lider'dir. Türkiye hariç, her üç devlette de şeriat mahkemeleri yargının temelini oluştururken; her dört devlet de örfi kanunlar ve yasalar geçerlidir.

İran İslam Cumhuriyetinde anayasal bir sistem olarak Velayet-i fakih ya da imamet sistemi, yönetim alanında kendine özgü bir yapı olan, İran rejiminin siyasal ve anayasal temellerini oluşturmaktadır. İmamet sisteminden aldığı güçle İran rejiminde, dini elitler veya Ayetullahlar etkin bir konumda bulunurken, İran'da bu gücün temsil ettiği sermaye sınıfının ağırlığı güçlü bir şekilde hissedilmektedir. İran'da, Türkiye'den farklı olarak, daha çok dini şahsiyetler sermayenin yönlendirilmesinde etkin bir konumda bulunmaktadır.

Tarihsel olarak Abbasiler ve Türkler eliyle Sünni ve Şii dünyanın birleştirilmiş olması, dini ve siyasi otoritenin farklı şahsiyetler eliyle yürütülmüş olmasına rağmen aynı "çatı" altında bir üst idealin sürdürülmesini sağlamıştır. Bu durumun, günümüzde Sünni ve Şii dünyalar arasında yeniden bir barışın sağlanabilmesini mümkün kılacak bir unsur olduğu söylenebilir. Tarihte Türk ve Fars unsurlardan müteşekkil ve Arap, Kürt, Çerkez vb. pek çok etnik unsurun müntesibi olduğu Selçuklu ve Abbasi deneyimi; modern zamanlarda Türkiye-İran işbirliği olanaklarının çeşitlendirilmesi noktasında bir ilham kaynağı olabilir. İki ülke arasındaki ilişkilerin daha ileri bir noktaya taşınmasında Selçuklu deneyimi tarihsel bir örnek olarak değerlendirilebilir.

Sonuç

Osmanlılar, Moğol istilaları sonucu yıkılan Selçukludan sonra Selçukluların Batı kanadını temsil ederken; Safevîler ise Doğu kanadını temsil etmeye başlamıştır. Selçuklular döneminde bir potada birleştirilen Sünni ve Şii halklar ise, Selçuklulardan sonra -onların bir mirası olarak- Doğu'da Safevî-İran tarafından Şiiiliğin ve Batı'da Osmanlı-Türkiye tarafından Sünniliğin temsiliyeti içinde varlıklarını sürdürmeye devam etmiştir. Selçuklular döneminde akrabalık bağlarına sahip olan Şiiiliğin temsilcisi Safevîlerin ve Sünniliğin temsilcisi Osmanlıların; tarihsel birliktelik sağlamasıyla, selefleri Büyük Selçuklu -bir nevi- yeniden kurulabilmiştir.

Halk arasında, devlette ve edebiyata kullandıkları gelişmiş dil yapılarıyla Osmanlılar; şiiriyle, nesriyle, mühür, halk v114e divan edebiyatlarıyla çağlar ötesine geçen ilmi ve kültürel zenginliğe sahip bir yapıda olmuşlardır. Divan ve mehter musikisinin öncülüğünü yaptığı musiki anlayışıyla; hat, tezhip, minyatür ve ebru gibi yazı sanatlarıyla; çinicilik, hakkâklık ve kuyumculuk gibi el işçilikleriyle Osmanlılar toplumsal, kültürel ve sosyal yönden çok büyük bir birikim ve zenginliğe sahip olmuşlardır. Fıkıh, tefsir, hadis, Kur'an ve âlet ilimleri gibi bilimsel alanlarda kaliteli bir eğitim sistemine sahip Osmanlılar tarihçilik, coğrafyacılık ve haritacılık konularında zamanlarının en iyileri arasına girmişlerdir.

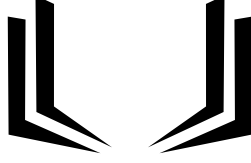
Bugünün şartları göz önüne alındığında, hilafetin yeniden ihyası oldukça zor ve meşakkatli bir durum olarak görülebilir. Hilafetin, sahip olduğu temel ilkeler bakımından yeniden tesisi gayet mümkün olmakla birlikte; asr-ı saadet sonrası kurulan İslam devletlerindeki hilafetin şekli uygulamalarına göre yeniden ihyası zordur. Fakat hilafet kurumunun, saf ve bozulmamış haliyle yeniden uygulamaya konulması imkân dâhilindedir. Zira İslami yönetim şekli olarak hilafet; Müslümanların birliği, beraberliği ve kurulacak ümmet birliğininin hukuki ve siyasi temsiline ve İslami amaçların, hedef ve ilkelerin gerçekleştirilmesine dayanır. Bu temel ilkeler dairesince hilafetin yeniden inşasının mümkün olduğu ifade edilebilir.

Kaynakça

- AĞIR, A. M. (2011), “Memlük Sultanlarının Gölgesi Altında Hilâfet Kurumu”, *Gazi-antep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C:10, Sayı:2.
- AKKOR, M. (2012), “Dini Bir Müessesenin Sonu: Hilafet’in İlgası”, *History Studies, International Journal of History*, C:4, S:1.
- ARMAĞAN, L. (2011), “Klasik Dönemde Osmanlılarda Devlet Yönetim Anlayışına Dair Bazı Düşünceler”, *Akademik Bakış Dergisi*, C:5, S:9.
- BARDAKÇI, M. “*Hilafet Şimdi Kimde?*”, <http://www.reformturk.com/turktarihi/14630-hilafet-simdi-kimde.html> (10.11.2019).
- BLACK, A. (2010), *Siyasal İslam Düşüncesi Tarihi: Peygamber'den (SAV) Bugüne*, (Çev.) ÇALIŞKAN, Hamit ve Sevda, Dost Kitabevi, Ankara.
- ÇALIŞ, Ş. (2001), *Hayalet Bilimi ve Hayali Kimlikler: Neo-Osmanlılık, Özal ve Balkanlar*, Çizgi Yayınevi, Konya.
- ÇELİK, H. (2008) “İslam Hukuku'nda Devlet Başkanlığı”, *OMU Sosyal İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C:26-27.
- GÜL, E. (2011, 3 Mart), “Halifeliğin Kaldırılmasına Yönelik Kanunun Maddeleri”, <http://www.dunyabulteni.net/?aType=haber&ArticleID=149762>.
- HOLT, P.M. (1984), “Some Observations on the Abbasid Caliphate of Cairo”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, C:47, S:3, www.jstor.org/stable/618882.
- İMAM HUMEYİNİ (2018). *Kişisel Web Sayfası*, <http://www.imam-khomeini.com> (11.11.2019).
- İNALCIK, H. (2000), “Osmanlı'nın Doğuşu Belgeseli (Bölüm I ve II). (Yapımcılar: Neşe Sarısoy, Zafer Karatay).” Ankara: TRT. <https://www.youtube.com/watch?v=z6cRpGvTedU> (11.12.2019).
- HATEMİ, H. (1980), *İran İslâm Cumhuriyeti Anayasası*, Doğu Matbaası, İstanbul.
- KARAMAN, H. (b). “Hilafet”, <http://www.hayrettinkaraman.net/kitap/meseler/0988.htm> (12.01.2020).
- ÖZCAN, A. B. (2012), “Batılılaşma Döneminde Osmanlı Devleti'nin Doğu Politikaları”, *Tarihin Peşinde/Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8.

- ÖZBİLGİN, E. (2011), *Bütün Yönleriyle Osmanlı: Adab-ı Osmanîyye*, İz Yayıncılık, İstanbul.
- SAYIN, Y. (2013), “Tarihin Metcezirinde Büyük Güçlerin Gerilemesi ve Çöküşü”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 21, (367-381).
- ŞEHBENDERZÂDE, A. H. (2005), *İslâm Tarihi*, (Notlar ve Ed.) ZORLU, C., Anka Yayınları, İstanbul.
- TAFLIOĞLU, M. S. (2010), *Humeyni: İran İslâm Devrimi (Şâh Nasıl Mat Oldu?)*, Kripto Yayınları, Ankara.
- TÜRKİYE CUMHURİYETİ ANAYASASI, *Türkiye Büyük Millet Meclisi*, https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2011.pdf (11.01.2020).
- ÜSTÜN, İ.S. (1999), *Humeyni’den Hamaney’e İran İslam Cumhuriyeti Yönetim Biçimi*. Birleşik Yayıncılık, Ankara.
- YASEMİN, Y. (2001), “Kanuni Sultan Süleyman Devri Osmanlı Devleti’nde Bürokratik Yapı”, *Yüksek Lisans Tezi*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- ZAMAN, M. Q. (1997), “The Caliphs, the Ulama, and the Law: Defining the Role and Function of the Caliph in the Early Abbasid Period”, *Islamic Law and Society*, C:4, S:1, <http://www.jstor.org/stable/3399239> (01.01.2020).
- ZELLUM, A. (1999), *İslam’da Yönetim Nizamı*, Taha Yayıncılık, İstanbul.

KİTAP İNCELEMELERİ

“BARBAR MODERN MEDENİ”

İbrahim KALIN

Fatmanur Şık*

Yayın Tarihi: 2018

Sayfa Sayısı: 304

ISBN: 9755748870

İbrahim Kalın, 15 Eylül 1971 tarihinde İstanbul’da doğmuştur. Başarılı bir eğitim hayatı olan Kalın, ilkokulu, ortaokulu ve liseyi İstanbul’da tamamlamıştır. Üniversite sınavında İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü’nü kazanınca eğitim hayatına burada devam etmiş ve 1992 yılında bu bölümden mezun olarak lisans eğitimini tamamlamıştır. Yüksek lisansını Malezya Uluslararası İslam Üniversitesi’nde tamamlayan Kalın, 2002 yılında George Washington Üniversitesi’nde beşeri bilimler ve mukayeseli felsefe alanında Molla Sadra’nın varlık görüşü ve bilgi felsefesi üzerine yazdığı teziyle doktorasını tamamlamıştır. College of the Holy Cross, Georgetown Üniversitesi ve Bilkent Üniversitesi’nde

* fatmanurkonya1509@gmail.com

İslam düşüncesi ve İslam-Batı ilişkileri üzerine dersler vermiştir. Yazarın, İslam felsefesi, İslam-Batı ilişkileri ve Türk dış politikası üzerine yayımlanmış kitap ve makaleleri vardır.

Günümüzde barbarlığı da medeniliği de aynı anda tecrübe ettiğimizi ifade eden Kalın'a göre istediğini zorla elde etmek olarak tanımlanan barbarlık günümüzde farklı biçimlerde karşımıza çıkmaktadır. Bunun en çarpıcı örneklerinden biri, Batı'nın "medenileştirme misyonu" adı altında Afrika'yı, Latin Amerika'yı, Güney Doğu Asya'yı sömürgeleştirmesidir. Özellikle son birkaç yüzyılda zirveye ulaşan, modernitenin yol açtığı sosyal, siyasi, ekonomik ve çevresel sorunların bize emanet olarak verilen yeryüzünü yaşanmaz hale getirdiğini de inkâr etmemiz mümkün değil. Modernleşme, ilerleme, kalkınma adı altında insanlara ve tabiata karşı yapılan barbarlıkların bu ve benzeri olayları içeren uzun bir listesi çıkartılabilir.

Son birkaç asırdır Avrupa sömürgeciliğini meşrulaştırmak için kullanılan medeniyet kavramının bu istismardan kurtarılması gerektiğini düşünen Kalın, kitapta kavramı farklı zaviyelerden ele almaktadır. Öncelikle kavramın tarihi kökenine değinen yazar daha sonra varlık, bilgi ve estetiğe dayanan yeni bir medeniyet tanımı yaparak kavramı felsefi açıdan temellendirmeyi amaçlamaktadır.

Kitap, giriş bölümü ve içindekiler hariç on bir bölümden oluşmakta. Söz konusu bölüm başlıkları; "Medeniyetlerin Ortaya Çıkışı: Tarih ve Kavram", "Kriter Sorunu: İlkellik, Barbarlık ve İlerleme", "Medeniyet ve Modernite", "Medeniyet ve Tarihin Akışı", "Sömürge Aracı Olarak Medeniyet", "Dünya Görüşü ve Varlık Tasavvuru", "Medeniyet, Düzen ve Özgürlük Sorunu", "İslam Medeniyeti ve Bilgi Tasavvuru", "Sanat ve Medeniyet: Güzellik İlmine Giriş", "İki Medeniyet Düşünürü: Farabi ve İbn Haldun", "Son Söz Yerine" şeklindedir.

"Medeniyetlerin Ortaya Çıkışı: Tarih ve Kavram" isimli birinci bölümde Yazar, medeniyet kavramının kökenine dair çeşitli görüşlere yer vermiştir. Kalın'a göre medeniyet, fiziki yapılardan ve kurumlardan önce varlığa ilişkin bir zihni ve estetik tutumu ifade etmekte. Tarım, hayvanların ehlileştirilmesi, teknik, şehir ve sanat gibi unsurlar, muayyen bir varlık tasavvurunun tezahürleridir. İnsanlar belli bir zamanda ve mekânda yaşarlar ve ortaya çıkardıkları

eserler yaşadıkları şartlarla yakından ilişkilidir. Toplumların bu şartlara nasıl yaklaştığı, onlarla nasıl bir ilişki kurduğu medeniyetin kapsama alanındadır. Çünkü medeniyet, akıl ve irade sahibi insanların tabiatla ve birbirleriyle olan ilişki süreçlerinden oluşur. Bu ilişkinin niteliği ve biçimi “medenî olmak” ve medeniyet kurmanın temel yapı taşlarını meydana getirir. Bu yüzden “medenî olmak”, yani varlığa ve insanlara karşı rasyonel, adil, barışçıl ve yapıcı bir tutum içinde olmak, medeniyet kurumlarından önce gelir ve onları inşa eder. Medenî olma vasfına sahip olmayan toplumların kurdukları maddî-kurumsal yapılar pekâlâ barbarlığın, çatışmanın aracı olabilir. Bir toplumu medenî veya barbar yapan, sahip olduğu maddî-teknolojik imkânlardan ziyade bunları nasıl ve ne amaçla kullandığıdır.

“Kriter Sorunu: İkkellik, Barbarlık ve İlerleme” isimli ikinci bölümde Yazar, toplumların hangi kriterlere göre barbar ya da medenî olarak tasvir edilebileceği konusuna açıklık getirmeyi amaçlamakta. 18. ve 19. Yüzyılda Avrupalı olmayan toplumların geri kalmışlığını ifade etmek için kullanılan medeniyet fikrinin temel ölçütü bilim, teknoloji ve sanayide ilerleme olarak vazediliyordu. Bilim ve sanayi modern Avrupa’da ortaya çıktığından, toplumların medenileşmek için Batılılaşmak zorunda olduklarına inanılıyordu. Medenîliği ve medeniyeti Avrupa’nın aklı ve tarihiyle özdeşleştiren Aydınlanma düşünürleri, Batı dışı toplumları medeniyetten uzak topluluklar olarak tanımlamışlardı. Dünyayı ve insan hayatını seküler bir olgu olarak yeniden inşa etmek için medeniyet kavramı önemli bir fırsat olarak görülüyordu. Medeniyet kelimesi yaygınlaştıkça Hıristiyan-Katolik kavramlarına atıfta bulunmadan ahlaklı ve saygın statüler elde etmenin de mümkün olduğu ortaya çıkıyordu. Sofra adabından evliliğe, saraydaki seremonilerden giyim-kuşama, kanun yapmaktan ticarete kadar her alanda yaşanan sekülerleşme süreci, “medeniyet” kavramıyla yeni ifade alanları bulmaktaydı.

“Medeniyet ve Modernite” isimli üçüncü bölümde Yazar, evrensel değerlerin küreselleşmesinin önemli bir gelişme olduğunu ifade etmektedir. Ancak en büyük tehlikenin, modernitenin ürettiği suni değerlerin hâkim olduğu vasat bir medeniyetin diğer kültürleri ortadan kaldırmasının daha büyük bir tehlike olduğundan bahsetmektedir. Batı tarzı giyinme, yeme-içme, baloya gitme, dans etme gibi çeşitli eylemler medenî olma yolunda atılan önemli adımlar olarak değerlendiriliyordu. Ancak medeniyet kavramını sorunlu kılan sadece kılık-kıyafet değildi, medenîlik ile ırkçılık arasında kurulan ilişki de çeşitli ırkçı

teorilerin gelişmesine zemin hazırlıyordu. Darwin'in ortaya attığı "doğal seleksiyon" fikrine göre; "*Nasıl tabiat, zayıf olanın ortadan kalkmasını ve güçlü olanın yaşamasını zorunlu kılıyorsa, zayıf ırklar da yok olmaya ve güçlü ırkların tahakkümü altına girmeye mahkûmdur.*" Bu iddianın dayandığı temel, beyaz adamın bütün dünyaya hükmetmek için yeterli ve gerekli biyolojik, tarihi, kültürel vasıfları haiz olduğu fikridir. Amerika'da siyahilerin insan değil bir tür 'vahşi yaratık' olarak görülmesi aynı bakış açısının ürünüdür. İnsanlık için bir yüz karası olan "insanat bahçeleri" medeniyetin beşiği olduğunu iddia eden Avrupa'da 19. Yüzyılın sonundan 20. Yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir. İnsanların etnolojik bir sergi unsuru olarak teşhir edildiği bu insanlık dışı uygulama, Avrupa'nın medeniyet kisvesi altında yaptığı barbarlığın en bariz örneği olmuştur.

"Medeniyet ve Tarihin Akışı" isimli dördüncü bölümde Yazar, Avrupa modernleşmesinin bütün dünyaya yayılması neticesinde güçlenen "evrensel medeniyet" tezine değinmektedir. İnsanlık tarihinin son iki yüzyılına bakarak medeniyetler arasındaki farkların azalmakta olduğunu ve bunun bizi tek bir medeniyet tecrübesine sürüklemekte olduğunu iddia edenler bulunmaktadır. Yazara göre, bu durum bize tek eksenli bir medeniyet tecrübesinin küresel nitelik kazandığını gösterir. Ama bu veriler bizi tek başına bir medeniyet tasavvurunun var olduğu sonucuna götürmez. Tarih boyunca birçok farklı medeniyet hususi karakterlerini korumanın yanında başka medeniyetlerle de etkileşim halinde olmuştur. Fakat etkileşim derecesi ne olursa olsun bu medeniyetler kimliklerinin ana niteliklerini her zaman korumuşlardır. "Kesrette vahdet" ilkesine değinen Kalın, tanımları gereği çoğul ve kozmopolit bir yapıya sahip olan medeniyetlerin esnek ve dinamik bir ortamda hayatiyet kazanacağını ifade etmektedir.

"Sömürge Aracı Olarak Medeniyet" isimli beşinci bölümde Yazar, Avrupa'nın sömürgecilik faaliyetlerini "medenileştirme misyonu" adı altında meşrulaştırmasına değinmektedir. Avrupa'nın modernleşme süreciyle özdeşleştirilen medeniyet kavramı, Batılı olmayan toplumların kültürel tercihlerini ve tarihi birikimlerini yok sayan bir işleve sahipti. Medeni olmak, modern Avrupa'nın sahip olduğu değer ve imkânlar olarak tanımlandığında, insanlığın büyük bir kısmı bu medeniyet dairesinin dışında kalmaktadır. Batılı anlamda medeniyet, Avrupa toplumlarının sahip olduğu ve diğer toplumlara üstünlük sağladığı her şeyi ifade etmekte. Yazar bunu "Batı'nın muhayyel bir öteki üzerinden ben idraki" olarak tanımlamakta.

“Tabiatı Aşma Aracı Olarak Teknik ve Medeniyet” adlı alt başlıkta Yazar, modern medeniyetin insan-tabiat ilişkisine dair görüşlerini incelemektedir. İnsanın tabiatla mücadelesine dayanan bu görüş, insan ve tabiat arasında keskin bir ayrıma dayanmaktadır. Bu ayrım, zamanla insanı parçası olduğu varlığa yabancılaştırmakta ve onunla çatışmasına neden olmaktadır. Yazara göre, insanın evrenle ve diğer varlıklarla barışık bir yaşam biçimini ve gündelik hayatı keşfetmesi, büyük varlık resmini yeniden hatırlamasına bağlıdır.

“Dünya Görüşü ve Varlık Tasavvuru” isimli altıncı bölümde Yazar, medeniyeti, akıl ve erdeme dayalı bir dünya görüşünün ve varlık tasavvurunun zaman ve mekân boyutunda tezahür ve tecessümü olarak tanımlamaktadır. Dünya görüşü, varlığa ve onun anlamına ilişkin en temel soruları sorarken, varlık tasavvuru, varlık karşısında geliştirilen duruş ve davranışları ifade etmektedir. Medeniyetler bir tarafta dünya görüşü ve varlık tasavvuru denilen metafizik çerçeveye, diğer tarafta sosyal, ekonomik ve siyasi düzen fikrine dayanırlar. İnsanın varlık içinde nerde olması gerektiği sorusu ise ancak sahip olduğumuz varlık tasavvuru ve dünya görüşüne göre cevaplandırılabilir. Modern hümanizm insanı varlığın merkezine yerleştirirken, modern kozmolojilerdeyse insan, evren içinde anlamsız bir varlık olarak ifade edilmektedir. Bu zihin karmaşasında insan, yarı-tanrı olmakla bir hiç olmak arasında gidip gelmektedir. Günümüzün küresel bir sorunu haline gelen çevre krizinin aşılması bu zihin karmaşasının çözülmesi ve kozmik düzenle sosyal düzen arasındaki asli dengenin yeniden tesis edilmesiyle mümkün olacaktır. Tabiatı bir sömürü aracı olarak gören ve varlık âlemiyle bitip tükenmez bir çatışma içerisinde olan bir insanlığın, akıl ve erdeme dayalı bir medeniyet üretmesi beklenemez. Teknoloji, kültür ve medeniyeti bir tahakküm aracı olarak gören anlayışın varlık tasavvuru, sömürgecilik türü olmanın ötesine geçemez. Yazara göre; insanı ilah değil halife, efendi değil emanet sahibi olarak gören bir varlık tasavvuru ve dünya görüşü, kozmolojik ve sosyal düzen arasındaki asli dengeyi kurabilir.

“Medeniyet, Düzen ve Özgürlük Sorunu” isimli yedinci bölümde Yazar, anlam ve özgürlük arasındaki ilişkiye değinmektedir. Modernitenin insana sınırsız bir özgürlük ve tercih hürriyeti sunduğunu ve bu sınırsız özgürlüğün zamanla bir anlam krizini de beraberinde getireceğini ifade etmektedir. Gelecek ise insana anlamlı bir hayat vaat ederken bunun için bazı haklarından ve özgürlüklerinden feragat etmesi gerektiğini söylemektedir. Her ikisi de kendine göre bazı riskler içermektedir. Bir tarafta mutlak özgürlük adı altında bir an-

lam krizi yaşama riski varken diğer tarafta anlamlı bir hayat yaşama adına özgürlüklerini feda etme riski var. Yazar burada şu sorulara cevap aramaktadır; "Özgürlüklerimizden feragat etmeden anlamlı bir hayat yaşamamız mümkün müdür?", "Eğer mümkünse bunu nasıl inşa edebiliriz ve bunu hayatımıza nasıl yerleştirebiliriz?"

"İslam Medeniyeti ve Bilgi Tasavvuru" isimli sekizinci bölümde Kalın, İslam medeniyetinin ilim kavramına verdiği önemden bahsetmekte. Hakikate şahitlik etmek manasına gelen ilim sahibi olmak, bu bilgiye göre amel etmeyi de gerektirir. Doğru bilgiye ulaşmak ancak hikmet, ahlak ve erdem ile mümkündür. Yazar sahih bilgi olarak tanımladığı "ilim" ve her şeyi yerine koymak olarak tanımladığı "hikmet" kavramlarının, İslam düşünce geleneğinin iki ana sütunu olduğunu ifade etmektedir. İlim ve hikmet kavramları, bir tarafta yaratılmış varlık düzenini ifade ederken diğer tarafta insanın bu düzen içindeki yerini anlamlandırma çabası olarak tanımlanmaktadır. İnsan hayatının her alanına nüfuz eden ilim ve hikmet anlayışı, İslam medeniyetinin temel nitelikleri haline gelmiş ve ona bir bilgi medeniyeti kimliği kazandırmıştır. İlim ve hikmet, varlığın anlamını kavramak, akıl ve irade sahibi bir özne olarak kendimizi gerçekleştirmek ve erdemli bir hayat sürmek için birer rehber haline gelir.

"Sanat ve Medeniyet: Güzellik İlmine Giriş" isimli dokuzuncu bölümdeyse, güzelliğin ontolojik statüsüne ilişkin önemli bir tez ileri sürmektedir; "Güzellik, insanın tecrübe ettiği bir şeydir, fakat temellük ettiği, sahip olduğu veya hâkim olduğu bir şey değildir." İnsanın yapması gereken onu keşfetmek, ama bunu yaparken onu kendi güzelliği içinde bırakmak, onu hırpalamadan, bozmadan olduğu gibi kabul etmektir. İslam sanat tasavvuruna atıf yapan Kalın, Müslüman sanatçıların tabiatın ve dış âlemin birebir taklidinden kaçındıklarını söylemektedir. Varlık âlemi, beş duyu ile algılanır fakat ondan daha fazlasını içermektedir. Sanatkârın amacı, dış dünyadaki bir maddeyi olduğu gibi kopyalamak değil, onun mahiyetini ortaya çıkaracak bir soyutlama yapmaktır. Yazarın, "suretin ötesindeki manayı idrak etmek" olarak tanımladığı soyutlama, klasik felsefenin diliyle, "bir varlığın arızı niteliklerini dışarıda bırakarak mahiyetini idrak etmek"tir. Güzel olanın ontolojik temeli, varlıkta karşımıza çıkan ahenk, uyum ve mükemmelliktir. İslam düşüncesinde, güzellik ilmi manasına gelen ve "esma-i Hüsnâ"ya atfen "İlmü'l-cemal" kavramı kullanılmıştır. "Cemaliyyat" tüm güzellikleri kapsamaktadır. Cemal isimlerinin sahibi olan Allah cc, varlığı en mükemmel şekilde yaratmıştır.

“İki Medeniyet Düşünürü: Farabi ve İbn Haldun” isimli onuncu bölümde Yazar, medeniyet kavramını kullanan ilk İslam düşünürlerine; Farabi’nin “Erdemli Şehir” modeline ve İbn Haldun’un “Umran” teorisine yer vermiştir. Yazara göre Farabi’nin temel mesajı; “erdemli şehrin teminatı, erdemli insan-122lardır.” Onların bireysel akliyeti ve mutluluğu, birey-ötesi hakikatlerle irtibat kurabildikleri oranda gerçek olur. Yani, akıl ve erdeme dayalı bir yaşam biçimini ifade eden şehir hayatı, ancak ontolojik düzenle sosyolojik düzen arasında bir ahenk kurulduğu zaman mümkündür. İbn Haldun’a göre topluluğu bir araya getiren ve dış tehditlere karşı koruyan en önemli saik, “asabiyye”; yani grup dayanışmasıdır. Bir topluluğun asabiyyesi güçlü olduğunda o topluluk güç kazanır, “mülk” e sahip olur, dış tehditleri bertaraf eder, bedevilikten hadariliğe geçer, devlet kurar ve medeniyet inşa eder. Hadari yaşam biçimine alışan toplum asabiyyesini kaybeder ve sonuç olarak medeniyet elden gider. Medenileşen topluluklar zamanla asabiyyelerini yitirirler ve asabiyyeleri daha güçlü olan başka bir toplumun tahakkümü altına girerler. Ta ki bu topluluk da medenileşerek asabiyyesini yitirip başka bir topluluğa mağlup olana kadar. Bu dairesel süreç böyle devam eder. Farklı bakış açılarına rağmen her iki düşünür de şehir hayatı ve medenilik arasında doğrusal bir ilişki kurar. Şehir hayatının kazanımlarına ve risklerine sahip olmayan bir toplumun medeniyet kurması mümkün değildir. Aynı şekilde medenilik vasfını haiz olmayan şehirlerin de kalabalıkların yaşadığı metropollerden ibaret olduğunu ve medeniyetin yaşam alanı olamayacağını ifade ederler.

“Son Söz Yerine” isimli on birinci bölümde İbrahim Kalın, Cioran’a ait bir hikâyeye yer vermektedir: “Hindistan’ın ücra bir vilayetinde her şey rüyalarla açıklanır, hastalar bile rüya tabirlerinden hareketle tedavi edilmiş. Rüyalar olmadan gündelik hayatı tahayyül etmek bile mümkün değilmiş; ta ki İngilizler gelene kadar. Bu durumun farkında olan ahaliden biri, İngilizler geldiğinden beri artık rüya göremediklerini söyler. Rüyaların kaybolmasıyla birlikte topluluğun psikolojik ve sosyal düzeni de bozulmuştur. Rüya göremeyen bu topluluk, kendi olma vasfını yitirmeye başlamıştır. Onlar artık ne moderndir ne de ileri.” Cioran bu durumu dramatik bir dille tasvir eder: “Uygurluk” adı verilen şeyin içinde, insanın çok geç... farkına vardığı ve şeytansı olan bir ilkenin hüküm sürdüğü inkâr edilemez.” Hikâyeden de anlaşıldığı üzere Avrupalılar medenileştirmek için gittikleri yerlerin sadece doğal kaynaklarını değil, hayallerini ve umutlarını hatta rüyalarını bile sömürmüştür.

“GELECEK 100 YIL 21. YÜZYIL İÇİN ÖNGÖRÜLER”

George FRIEDMAN

Arş. Gör., Muhammed Mücahid DALKILIÇ*

Yayın Tarihi: 2017

Sayfa Sayısı: 3320

ISBN: 6055943660

Çeviren: İbrahim ŞENER ve Enver GÜNSEL, Pegasus Yayınları.

George Friedman dünyanın önde gelen düşünce kuruluşlarından birisi olan Stratfor'un kurucusudur. Friedman 1996 yılında Stratfor'u kurmuş ve 2015 yılında bu düşünce kuruluşundan ayrılmıştır. Yaptığı analizlerle adından uzun yıllar söz ettiren Friedman, 2015 yılında Geopolitical Futures'ı (GPF) kurmuştur. Halen Geopolitical Futures bünyesinde analizlerine devam etmektedir. Yazarın bu çalışmada değerlendirilen “Gelecek 100 Yıl 21. Yüzyıl İçin

* Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, muhammeddalkilic@kilis.edu.tr

Öngörüler" kitabının yanı sıra "Gelecek 10 Yıl", "Amerika'nın Gizli Savaşı", "Avrupa Krizi" isimli başka eserleri de bulunmaktadır.

Savaşın geleceği, ulusal güvenlik, siber güvenlik ve istihbarat gibi alanlarda yaptığı çalışmalarla adından çokça söz ettiren Friedman, 2009 yılında özgün adı *The Next 100 Years* olan ve dilimize "*Gelecek 100 Yıl 21. Yüzyıl İçin Öngörüler*" olarak çevrilen eseri kaleme almıştır. Kitap, bir başlangıç yazısı, on üç bölüm ve bir sonsözden oluşmaktadır. Çalışma kapsamında hem Friedman tarafından kaleme alınan bu eseri değerlendirmek hem de onun tahayyülüne göre gelecekte olabilecek gelişmelerin sosyolojik boyutlarıyla ilgili fikir yürütmek amaçlanmıştır. Çalışmada okuyucu için daha akıcı hale getirmek amacıyla kitaptaki akışa uygun olarak bölüm başlıklarıyla ilgili önemli hususlar aktarılacak ve son bölümde sosyolojik perspektif gözetilerek bir değerlendirme yapılacaktır.

Friedman, kitabın başlangıcında elinde sihirl bir küre olmadığını ancak geçmiş i iyi anlayarak bu kitapta geleceği tahmin etmeye çalıştığını ifade etmiştir. Yüzyıl sonrasını tahmin etmenin aslında düşünüldüğü gibi uçuk bir fikir olmadığını, bunun aslında mümkün olabileceğini iddia etmiştir. Yine de geleceğe dair tahminlerinde yanlabileceğini, ama esas amacının günümüz dünyasında işlerin nasıl yürüdüğüne ve gelecekte de nasıl yürüyebileceğine dair bir ön kestirim yapmak olduğunu belirtmiştir (s.13).

Yazar, kitaba "Başlangıç: Amerikan Çağına Bir Giriş" başlığı ile giriş yapmış ve okuyucularından 1900 yılı itibariyle yirmişer yıllık bir tarih yolculuğuna çıkmalarını istemiştir. Friedman, 1900'lü yılların başında o dönemde yaşayan etkin birçok kişinin ufukta bir savaşı (en azından uzun ve yıpratıcı bir savaşı) öngöremediklerini; ancak yüzyılın ilk çeyreğinde yaşanan I. Dünya Savaşı'nın sonucunda Avrupa'nın büyük bir yıkım yaşadığını ifade etmiştir. Buna ilave olarak I. Dünya Savaşı sonrasında Almanya üzerinde kurulan baskıların, II. Dünya Savaşı'nın habercisi olduğunu vurgulamıştır.

Yazarın analizine göre II. Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya'nın parçalanması ve Avrupa'nın çöküşe geçmesi Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ni (SSCB) kıyasıya bir mücadeleye itmiştir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünya iki kutuplu bir sisteme doğru hızla evrilmiş ve sistem içerisinde ABD ve SSCB, tüm ülkeleri tahakküm altına alabilecek iki güç olarak belirmiştir. ABD bu dönemde rekabetin etkisiyle ve

sahip olduğu nükleer silahlar sayesinde süper güce dönüşmüştür. II. Dünya Savaşı'ndan 1990'lı yıllara kadar ABD'nin karşısında durabilecek tek güç SSCB'dir. Avrupa kıtasındaki devletler, geçmişle kıyaslandığında bu dönemde uluslararası alandaki hâkimiyetlerini yitirmişlerdir. Dünya kamuoyu ABD-SSCB rekabetinin yaşandığı dönemde bu devletlerin sıcak bir temasa girmesini beklerken ABD, SSCB tarafından değil Vietnam tarafından bozguna uğratılmıştır (s.17-19).

2000'li yıllara gelindiğinde ABD'nin Soğuk Savaş dönemi boyunca tehdit olarak algıladığı SSCB ortadan kalkmıştır. İsim olarak komünist fakat uygulamada kapitalist olan Çin de bu dönemde ABD için tehdit oluşturmamaktadır. NATO, Doğu Avrupa boyunca etkinlik göstermektedir. Kısacası her şey kontrol altındadır ve dünyanın birkaç bölgesi dışında (Haiti, Kosova gibi) dünya barış içindedir. Fakat beklenmedik bir gelişme olur ve bu gelişme ile dünya tıpkı dünya savaşlarında olduğu gibi bir kez daha sarsılır. Dünyayı sarsan ve ABD'yi tekrar sahaya çeken bu gelişme, 11 Eylül 2001 saldırıdır. Yazar yirmi yıllık tarihsel dönemlere ayırdığı 20. Yüzyılda dünyayı derinden etkileyen, sonuçları kapsamlı olan olaylardan örnekler sunmuştur. Friedman'a göre dünyada her yirmi yılda bazen daha az zaman dilimleri içerisinde dünyayı (güç dağılımlarını, devletlerin konumları ve stratejilerini) değiştiren ve dönüştüren gelişmeler yaşanmaktadır. Bu zaman dilimlerinde neler olacağını tahmin etmek oldukça zordur. Buna örnek olarak SSCB'nin çökmesini gösteren Friedman, ayrıca dönüm noktalarından sonra dünyada ortaya çıkan yeni tablonun geleceği belirleyeceğini vurgulamıştır (s.19-20). Friedman eserinde geçmişte yaşanmış olayları o dönemde tahmin etmenin olanaksız olduğunu ifade etmiş, ancak gelecek hakkında öngöründe bulunabilmek için geçmişin bize bazı ipuçları verdiğini de bu bölümde özellikle vurgulamıştır. Kısacası Friedman savaşların yer ve zamanının öngörülemediğini, fakat bir savaşın çıkma olasılığının çok rahat bir şekilde tahmin edilebileceğini ifade etmiştir.

“Başlangıç: Amerikan Çağına Bir Giriş” başlığı altında *‘Yirmi Birinci Yüzyıl ve Yüzyıl İlerisini Öngörmek’* ara başlıklarına yer veren yazar, bu bölümlerde 21. Yüzyılda ABD'nin dünyadaki konumu ve öne çıkması beklenen diğer ülkelerle ilgili tahminler yürütmüştür. Friedman'a göre ABD'ye yönelik genel algı, Amerika'nın genellikle uluslararası arenada karışıklık çıkardığı yönündedir. Ancak o, bunun doğru olmadığını ve bu durumun ABD'nin karmaşa üreten bir devlet olmasından değil; kaos ortamlarında yaptığı hareketlerden kaynaklandığını

ileri sürmüştür. Friedman, ABD'nin askeri ve ekonomik olarak sıradan gelişmiş ülkelerden oldukça farklı olduğunu, bunun da politik olarak her zaman ve her yerde her olayla ilintili olmasına neden olduğunu belirtmiştir. Aslında yazarın dikkat çektiği bu nokta, dünyadaki birçok olayın neden Amerikan merkezli olduğunu da açıklamaktadır (s.20-21).

Kitapta okyanuslara hâkim olmanın (buraların güvenliğinden ve bu bölgelerden yapılan-yapılacak olan ticaretlerde söz sahibi olmanın) önemine dikkat çekilmiştir. 21. Yüzyılda Kuzey Atlantik ve Pasifik'i kontrol altında tutan gücün muazzam bir avantaja sahip olacağını söyleyen Yazar, ayrıca her iki o126kyanus üzerinde egemen olmanın da oldukça yüksek bir maliyeti olduğunu altını çizmiştir. Yazar'a göre II. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa kıtası artık ikincil güçlerin olduğu bir coğrafyadır ve ABD de hem bu durumdan dolayı hem de jeostratejik avantajlarından dolayı 21. Yüzyılın egemen küresel gücü olacaktır. Bu yüzyılın ABD'nin yüzyılı olması başka bir deyişle, ABD'nin 21. Yüzyılın temel aktörü haline gelmesi dünyanın geri kalanının bir kısmında rahatsızlığa neden olacaktır. Bu nedenle 21. Yüzyıl da tıpkı 20. Yüzyıl gibi mücadelelerin yaşandığı bir yüzyıl olacaktır. Bu mücadele döneminde bir tarafta ABD ve onun kontrolündeki koalisyon güçleri yer alırken, diğer tarafta ise ABD'ye karşıt güç oluşturan diğer güçler yer alacaktır (s.22-23).

Friedman ABD'nin yüzyılı olarak tanımladığı 21. Yüzyılda ilk kafa tutuşun Müslümanlar tarafından gerçekleşeceğini ileri sürmüştür. Ona göre bu mücadele fazla sürmeyecek ve ABD, halifeliği yeniden inşa etme amacıyla harekete geçen Müslüman grubun çabalarını boşa çıkaracaktır. Friedman, ABD'nin bu mücadelede esas amacının zafer kazanmak olmadığını; nihai amacın İslam dünyasını karıştırmak ve böylece İslam İmparatorluğu'nun ortaya çıkmasını engellemek olduğunu ifade etmiştir. Bölüm içerisinde ABD'nin savaş söz konusu olduğunda nasıl bir strateji izlediğine dair ipuçları veren yazar, ABD'nin savaş kazanma gereksinimi duymadığını; asıl hedeflenenin karşı tarafta bir karmaşa ortaya çıkarmak ve kendisiyle mücadele edebilecek bir gücün önüne geçmek olduğunu vurgulamıştır (s.23).

Yazara göre içinde bulunduğumuz yüzyıl belki de 20. yüzyıldan daha fazla savaş görecektir. Ancak bu dönemde yaşanan savaş ve çatışmaların geçen yüzyıla göre daha az yıkıcı olacağına dikkat çekilmiştir. ABD ile Cihat taraftarları arasında yaşanan mücadele sonrasında ufukta görünen yeni mücade-

lenin ABD ve Rusya arasında olacağına vurgulandığı kitapta, ABD'nin bu mücadeleden de galip ayrılacağı iddia edilmektedir. Friedman, ABD'nin bir sonraki rakibinin Rusya yerine Çin olacağı konusunda fikir beyan eden çok sayıda kişinin olduğunu, fakat buna üç nedenden dolayı katılmadığını söylemiştir. Ona göre Çin, fiziksel olarak soyutlanmış bir ülkedir. Coğrafi nedenlerden dolayı Çin nüfusunun büyük bir kısmı ülkenin doğusunda yaşamaktadır. İkinci neden ise Çin'in yüzyıllardır bir donanma gücüne sahip olmamasıdır. Ona göre Çin'in ABD'nin karşısında bir güç olarak belirmesinin önündeki en önemli engel ise ülkenin durağan olmamasından kaynaklanmaktadır. Çin nüfusunun büyük çoğunluğu iç bölgelerde yaşamaktadır. Ancak Çin'de zengin olan bölge kıyı bölgeleridir. Bu zenginliğin temel nedeni ticarettir. Kıyı bölgelerindeki zenginlik ve iç bölgelerdeki gelişmemişlik gerilim ve çatışmaya neden olmakta, bu da ülkenin durağan olmamasını sağlamaktadır. Friedman bu sıraladığı nedenlerden dolayı Çin'in 21. Yüzyılda süper güç olamayacağını, sadece ABD'nin Rusya'ya karşı bir güç olarak bulunmasını arzuladığı tampon bölgeden ibaret olacağını iddia etmektedir (s. 23-25).

Friedman 21. Yüzyılın ortalarında, şu an en büyük güçler olarak anılan devletlerden farklı olarak başka güçlerin de ortaya çıkacağını öngörmektedir. Bu güçler Japonya, Türkiye ve Polonya'dır. Bu kısımda yazarın Polonya ile ilgili yaptığı analizde dikkat çeken önemli hususlar vardır. Polonya 16. Yüzyıldan beri büyük güç olamamıştır. Ancak ona göre Almanya'nın yüzyılın yarısından itibaren gücünün azalması, nüfusunda düşüşler yaşanması ve Ruslar ile tekrar bir savaşa girme konusundaki isteksizlikleri bu bölgede ABD'nin de desteğiyle Polonya'nın yeni bir güç olarak ortaya çıkmasını sağlayacaktır. Friedman kitabın ilerleyen bölümlerinde ABD'nin yanı sıra yüzyılın ortasında öne çıkan bu ülkelerin küresel bir savaşta nasıl bir rol üstleneceklerine dair öngöründe bulunmuştur. İlgili bölüme gelindiğinde devletlerle ilgili öngörülen senaryo ve muhtemel sonuçlara dair görüşler de aktarılacaktır. Ancak bu noktada Friedman'ın, bahsi geçen dört güç (ABD, Japonya, Türkiye ve Polonya) ve koalisyonların muhtemel karşılaşmasında bilimkurgu kitaplarında bahsedilen silahların kullanılacağını ve teknik ilerlemelerin bu savaşın gidişatını belirleyeceğini ifade ettiğini ilave etmekte de yarar vardır (s. 25-27).

Yüzyılın ortasına doğru dünyada yaşanılacak sorunlardan birisinin de nüfus kaybı olacağına dikkat çekilen kitapta, gelişmiş ülkelerin yüzyılın ilk yarısında iş gücü yetersizliği sorunuyla karşılaşacağına dair tahmin yürütülmüştür.

Friedman tüm gelişmiş ülkelerin genç, vasıflı işgücü için rekabete gireceğini ileri sürmüştür. İşgücü rekabeti konusunda ABD'ye ayrı bir parantez açılan bu bölümde, ABD'nin Meksikalıları ülkesine çekmek için özendirme politikası uygulayacağı ve bunun ironik ama kaçınılmaz olduğu belirtilmiştir. ABD ve Meksika arasında işgücü paylaşımı konusu temel bir sorun olacaktır. Friedman 2080 yılında ABD-Meksika arasında ciddi bir sürtüşmenin yaşanacağını ve bunun 2100 yılına kadar devam edeceğini tahmin etmektedir (s. 27-28). Friedman *'Yirmi Birinci Yüzyıl'* ara başlığının son kısmında ayrıntılara girildikçe güvenilirliğin azaldığını, kendisinin söylediklerinin doğruluğuna ya da yanlışlığına şahit olamayacağını; ancak niyetinin şu anda elde olan veriler ile gelecekte olabileceklerin ana hatlarını çizmek olduğunu ifade etmiştir (s. 29).

"Başlangıç Amerikan Çağına Bir Giriş" kısmının ikinci ara başlığı *'Yüzyıl İlerisini Öngörmek'* tir. Kitapta kullandığı yöntemi jeopolitik olarak adlandıran Friedman, jeopolitik kavramını kısaca dünya hakkında düşünme ve yol boyunca nelerin olabileceğini öngörme olarak tanımlamaktadır. Ona göre geleceğin uluslararası sisteminin nasıl şekilleneceğini tahmin etmek için bu sistemin nasıl işlediğini bilmek gerekmektedir. O, ayrıca jeopolitik uzmanlarının doğru ya da yanlış yapılan eylemlerle değil; gidişat ile ilgilendiğini ifade etmiştir. Ancak jeopolitik öngörmelerin her şeyin önceden öngörülebileceği düşüncesi üzerine kurulmadığını, bu nedenle olması beklenen/tahmin edilen şeylerin –tıpkı insan ve ulusların kendine koydukları hedeflere ulaşamaması gibi- gerçekleşmesinin nadir olarak mümkün olduğuna da dikkat çekmiştir (s. 29-32).

Başlangıç bölümünün sonunda Friedman, 21. Yüzyılın diğer tüm yüzyıllar gibi savaflara, yoksulluklara, yenilgilere ve zaferlere şahit olacağını söylemiştir. Yani, insana özgü olan tüm durumlar daha önce olduğu gibi bu yüzyılda da döngüsel olarak devam edecektir. Friedman, 21. Yüzyılın diğer yüzyıllardan farkı olarak yeni bir çağın başlangıcı olduğunu ve bu yüzyılda yeni küresel güçlerin ortaya çıkacağını öngörmektedir. Ona göre bizler, şu anda Amerika merkezli bir çağda yaşamaktayız. Bu nedenle böyle bir çağda gerçekleşen her olay ABD etrafında şekillenecektir. ABD'nin 21. Yüzyıl boyunca egemen güç olmasını sağlayacak unsur, Kuzey Amerika'daki hâkimiyeti olacaktır. Friedman, kendisinden eğer 21. yüzyıla ilişkin tek bir cümle söylemesi istenirse "21.

Yüzyılda Avrupa çağlarının sona erdiğini ve Kuzey Amerika Çağı'nın başladığını” söyleyeceğini ifade ederek bu bölümü sonlandırmıştır (s. 33-34).¹

“Amerikan Çağı'nın Şafağı” başlıklı birinci bölümde Yazar, bütün endişe ve karamsarlığa rağmen ABD'nin oldukça güçlü olduğunu ifade etmiştir. ABD'nin büyüklüğünün görülmemesi için kör olunması gerektiği ifade edilen bu bölümde, sayısal veriler eşliğinde ABD'nin ekonomik olarak ne kadar güçlü olduğu gözler önüne serilmeye çalışılmıştır. Yazara göre askeri güç ve tüm kıtayı egemenliği altında bulundurması ABD'yi bu dönemde eşsiz kılmaktadır. Buna ABD'nin ekonomik alandaki etkinliğinin de eklenmesiyle birlikte, şu an ABD'nin sahip olduğu gücün yanına yaklaşabilecek güç olmadığı iddia edilmektedir. Ancak Friedman'a göre ABD, gücünün henüz başlangıcındadır. Bu nedenle kitabın birçok bölümünde sık sık vurgulandığı gibi 21. Yüzyıl Amerikan yüzyılı olacaktır.

Friedman geçmiş beş yüz yıl boyunca küresel sistemin kontrolünün Atlas Okyanusu'na (Atlantik) hâkim olmakla sağlandığını, ancak artık küresel sistemin hâkimiyetinde belirleyici olan unsurun hem Atlantik hem de Pasifik Okyanusları'nın kontrolünden geçtiğini belirtmiştir. Yazara göre 21. Yüzyılda Avrupa çağından bahsedilmeyecektir. Tarihsel olarak bakıldığında I. Dünya Savaşı'nın sonundan itibaren ABD, varlığını tüm dünyaya kabul ettirmiş; II.

Dünya Savaşı sonrasında ise küresel sistemde söz sahibi olan Avrupa devletlerinin zayıflaması sonucu ortaya çıkan boşluğu ABD doldurmaya başlamıştır. Soğuk Savaş dönemindeyse ABD, SSCB'yle girdiği mücadeleden güçlenerek ayrılmıştır. SSCB'nin çökmesinden sonra da güç merkezi tamamen Avrupa'dan Amerika kıtasına geçmiştir (s. 35-39). Sonuç olarak Friedman bu bölümde ABD'nin coğrafi, askeri (kara ordusu ve donanma) ve ekonomik üstünlüklerine vurgu yaparak önümüzdeki yüzyılın tamamında ABD'nin hem bölgesel hem de küresel anlamda en önemli güç olacağını ileri sürmektedir. Bu uzun küresel liderlik yolculuğunda ABD'nin, henüz yolun başında olduğu ve zaman içerisinde daha etkin bir role soyunacağı bu bölümün ana temasıdır.

¹ Görüleceği üzere buraya kadar yapılan değerlendirmeler kitabın sadece giriş/başlangıç bölümünde yazılanlara dair bilgiler içermektedir. Kitabın bir başlangıç, on üç bölüm ve bir sonsözden oluştuğu daha önce ifade edilmiştir. Kitabın başlangıç bölümüyle ilgili detaylı bir değerlendirme yapılması, yazarın bu bölümde amacını, yöntemini belirtmesinden ve kitabın ilerleyen bölümleriyle ilgili çeşitli ipuçlarını okuyucuya aktarmasından kaynaklanmaktadır. Ancak bu çalışmanın bir kitap değerlendirmesi kapsamında ele alınmasından ötürü bu değerlendirme yazısının devamında kitabın diğer bölümleriyle ilgili temel ancak daha kısmi bir değerlendirme yapılmaya gayret edilmiştir.

Friedman "Deprem: ABD-Cihat Taraftarları Savaşı" başlığını kullandığı ikinci bölümde, Amerikan çağının Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin çökmesiyle birlikte başladığını; ancak bundan on yıl sonra Dünya Ticaret Merkezi ve Pentagon'a Cihat taraftarları tarafından saldırı yapıldığını ifade etmiştir. Friedman'a göre bu saldırılar Amerikan çağının ilk gerçek testi olmuştur. Friedman ABD ve Cihat taraftarları arasındaki gerilimin veya savaşın uzun sürmeyeceğini ve Amerikan güçlerinin sonuca ulaşacağını ifade etmiştir. Zaten kitabın yazıldığı dönemde 11 Eylül 2001 saldırıları gerçekleşmişti. Friedman bu saldırılarla birlikte El-Kaide'nin ulaşmak istediği hedefleri sıralamıştır. Ona göre El-Kaide'nin temel amaçlarından birisi, ABD'yi zayıf göstermek ve onun sahip olduğu otoriteyi sarsmaktır. Friedman El-Kaide'nin ABD ile giriştiği mücadelede zaman zaman Müslüman devletlerle uyumsuzluk içinde olacağını, bunun da İslam dünyasını kaosa sürükleyeceğini ileri sürmüştür (s. 55-56).

Kitabın üçüncü bölümü "Nüfus, Bilgisayarlar ve Kültür Savaşları" başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Friedman, doğum oranlarında yaşanan düşüşe dikkat çekerek bu yüzyılın temel problemlerinden birisinin de nüfus azalması olacağını ifade etmiştir. Nüfus azalmasının güç azalmasını da beraberinde getireceğini söyleyen Friedman, gücün devamlılığı için ülkelerin teknolojiye yönelmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Friedman bu bölümde ayrıca, sosyal yaşam biçimlerinde meydana gelen radikal değişimlere de değinmiştir. Bilindiği gibi toplumun devamlılığını sağlayan en önemli kurumların başında aile gelmektedir. Ancak azalan nüfusa bağlı olarak aile hayatı ve günlük yaşam da yeniden kurgulanmaya başlanmıştır. Geleneksel aile tipinde meydana gelen değişimlerde kültür, teknoloji ve ekonomi (çalışma hayatı ve şirketlerin çalışma hayatında yaptığı düzenlemeler bağlamında) başat rol oynamaktadır. Şu an ABD kültür, teknoloji ve ekonomi alanlarında belirleyici olduğu için geleneksel olandan uzaklaşmanın sorumlusu olarak görülmektedir. Friedman 21. Yüzyıl yeni değerlerin ve uygulamaların ortaya çıkacağı bir dönem olarak tasvir etmiştir. Ona göre yeni dönemde hangi değer ve uygulamaların benimseneceği hususunda küresel anlaşmazlıklar mevcut olacak, bu anlaşmazlıklar da 21. Yüzyılın uluslararası bir mücadele yüzyılı olmasına neden olacaktır (s. 82-96).

Friedman dördüncü bölümde yeni fay hatları üzerine odaklanmış ve jeolojide olduğu gibi uluslararası ilişkilerde de kırılma hatlarının olduğunu söylemiştir. Bu bölümde Yazar, "ABD-Cihat taraftarları arasında mücadele sona erdikten sonra dünyadaki yeni mücadele alanları hangi bölgelerde ve kiminle/

kimlerle olacak?” sorusuna cevap aramıştır. Ona göre sorun çıkması muhtemel beş alan vardır. Bu sorun alanlarından ilki Pasifik Okyanusu bölgesidir. Burada ABD hegemonyasına potansiyel olarak başkaldırabilecek iki ülke vardır: Çin ve Japonya. İkinci sorun alanı Avrasya’dır. SSCB’nin çöküşünden bugüne Rusya Federasyonu gücünü toplamıştır ve kendisine artık daha fazla güvenmektedir. Rusya’nın Avrasya’da bir etki alanı oluşturması ABD tarafından tehdit olarak algılanacaktır. Üçüncü muhtemel sorun alanlarından birisi de Avrupa’dır. Friedman, Avrupa’nın kıta olarak eski gücünü ve anlamını yitirdiğini; ancak yine de oldukça önemli olduğunu ifade etmiştir. Avrupa ülkeleri AB çatısı altında birleşse bile burada bir bütünlükten bahsedilemeyeceğini söyleyen Friedman, Avrupa’nın bir süre daha hareketsiz kalacağını düşünmektedir. Friedman muhtemel sorunlardan birisinin de İslam dünyası meselesinden kaynaklanabileceğini ifade etmiş, bu noktada Türkiye’ye ayrı bir parantez açmıştır. Ona göre Türkiye, tarihte İslam dünyasının en başarılı ülkelerinden birisidir. Zaten kitabın ilerleyen bölümlerinde de 21. Yüzyılın ortalarında yaşanacak mücadelede Türkiye’nin özel bir rol oynayacağı görülmektedir. Friedman’ın mücadele alanları konusunda dikkat çektiği son husus ABD-Meksika ilişkileridir. Friedman hem coğrafi konumundan hem de nüfus gücünden dolayı yüzyılın sonuna doğru Meksika’nın önemli bir aktör olacağını düşünmektedir. Ona göre Meksika’nın uluslararası sistemde biraz olsun palazlanması bu iki ülkeyi karşı karşıya getirecektir (s. 97-121). Dönem dönem sistematik çekişmelerin yaşandığını belirten Friedman, bu dönemlerde küçük çaplı çatışma veya savaşlardan ziyade makro plandaki güç mücadelesinin önemli olduğunu vurgulamıştır. Değindiği beş muhtemel mücadele alanında bazı aktörler değişse bile (ona göre başat aktör ABD sabit kalacaktır, çünkü ABD dönemin ege-men gücüdür) mücadelenin kaçınılmaz olacağını ifade etmiştir (s. 121-122).

Friedman beşinci ve altıncı bölümde, ABD ile 21. Yüzyılda mücadeleye girmesi beklenen Çin ve Rusya’ya dair öngörülerini paylaşmış ve 2020’li yıllarda yaşanabilecek senaryolar üzerinde durmuştur. İlk olarak Çin’i ele alan Friedman, Çin’i “kâğıt kaplan” olarak tanımlamıştır. Ona göre Çin, nüfus olarak elbette önemli bir güçtür. Ancak Çin’in son dönemde gerçekleştirdiği ekonomik büyüme bir noktada duracaktır ve işler ters gitmeye başlayacaktır. İşte bu noktadan sonra Çin, siyasi birliğini bile kaybedebilir. Çin’in ekonomik anlamda sekteye uğraması ve coğrafyasının getirdiği birtakım sorunlar, ona göre Çin’in sonunu getirecektir. Friedman, 21. Yüzyılda Asya kıtasında par-

layan gücün Japonya olacağını ve Japonların Çin'in kıyı bölgelerine yatırım yapacağını tahmin etmektedir (s. 123-137).

Altıncı bölüm "Rusya 2020 Yeni Uyum" başlığını taşımaktadır. Rusya, SSCB döneminde hâkim olduğu bölgelerde etki alanı oluşturma gayreti içerisinde. Bu nedenle Kafkasya'da, Doğu Avrupa'da, Orta Asya'da bir takım hamleler yapmaktadır. Friedman'ın tahminine göre Rusya, 2010'lu yıllarda güç gösterisi yapmaya çalışacaktır. Aslında Friedman'ın tahminini bir tarafa bırakıp yakın tarihe bakarsak Gürcistan, Ukrayna ve Kırım'da hatta ve hatta Suriye'de yaptıkları, bize Rusya'nın meydan okuyuşu noktasında bir ipucu sunmaktadır. Friedman'ın tasavvuruna göre Rusya'nın tutumu Doğu Avrupa'da bulunan bazı devletlerin endişe duymasına neden olacaktır. Ancak NATO ve bölgesel ittifaklar sayesinde bu endişenin üstesinden gelinecektir (s. 139-160).

"Amerikan Gücü ve 2030 Krizi" başlığını taşıyan yedinci bölümde, küresel anlamda bir nüfus düşüşü olacağı gerekçesiyle gelişmiş ülkelerin işgücü noktasında sorun yaşayacakları iddia edilmiştir. Bölümün girişinde, 1920'lerin başından beri ABD'de göçmenlerin sınırlandırılması konusunda bir konsensüsün varlığından söz edilmiştir. Göçmenleri dışarıda tutmak için bir takım önlemlerin alındığına dikkat çekilmiş, özellikle tarihsel olarak ABD'nin Meksika tarafından gelen yasa dışı göçlerle ilgili bir takım önlemler aldığı ifade edilmiştir. Yazara göre 2020'li yılların sonunda nüfus dağılımında da bir takım değişiklikler meydana gelecektir. Yaşlı nüfus artacaktır ve bu da daha fazla bakıma muhtaç olan insan anlamına gelecektir (s. 161-162).

Friedman, ABD'nin belli periyotlarda çeşitli krizlerle karşılaştığını ve o an karşılaşılan krizin çözümünün bir sonraki krizin nedeni olduğunu ifade etmiştir. Yaklaşmakta olan kriz, bakıma muhtaç yaşlı bir nüfusun olması ve azalan nüfus nedeniyle işgücüne ihtiyaç duyulmasıdır. Friedman ABD'nin bu krizin de üstesinden geleceğine inanmaktadır. ABD uzun bir aradan sonra emek kıtlığı yaşayacaktır. Ancak Friedman, bunun öngörülebilir olduğunu ve ABD'nin göçmenlere yönelik özendirici politikalar uygulayarak bu krizi aşacağını ummaktadır. Ayrıca bu dönemde göçmenlerin birçoğu vasıfsız olmayacak, göç edenler daha çok profesyonel meslek gruplarından (mühendis, doktor, sağlık personeli vs.) olacaktır. Friedman dünyanın çeşitli yerlerinden ABD'ye göç edenlerin zaman içerisinde (nesilden nesle) Amerikalı olacaklarını, yani Amerikan tarihinin bir parçası olacaklarını da ifade etmiştir. Tahminine göre bu

göçmenler sayesinde 2040'lı yıllar ABD'nin büyük sıçrama yapacağı bir dönem olacaktır (s. 178-181).

Beşinci ve altıncı bölümde Çin'i ve Rusya'yı ele alan ve bu iki devletin de ABD karşısında çeşitli nedenlerden dolayı duramayacağını açıklayan Friedman, "Yeni Bir Dünya Ortaya Çıkıyor" başlığını taşıyan sekizinci bölümde Rusya ve Çin'in bıraktığı boşluğu hangi devletlerin dolduracağını tahmin etmiştir. Çin'in Pasifik'te, Rusya'nın da Avrupa'da emellerine ulaşamamaları bu bölgelerde büyük bir boşluğa neden olacaktır. Sistemdeki boşluğu dolduracak devletler Friedman'a göre Japonya, Türkiye ve Polonya'dır. Yüzyılım ortalarına doğru Japonya hem Rus deniz sahasında hem de Çin topraklarında gücünü pekiştirecektir. Türkiye bu yıllarda büyük bir atılım yapacak; Kafkasya'da, Balkanlar'da ve güneyde bulunan Arap Yarımadası'nda gücünü yayacaktır. Friedman, Almanya'nın bu dönemde başat aktör olmaması ve Rusya'nın da 2020'li yıllarda çökmesinden dolayı Doğu Avrupa'da Polonya'nın yeni bir güç olarak ortaya çıkacağını varsaymaktadır. ABD bu üç gücün yükselmesinden başlangıçta rahatsızlık duymayacak ve bu güçlerle ittifak yaparak gücünü arttıracaktır. Ancak 2030'ların sonuna gelindiğinde çıkarlar çatışacaktır ve ABD kendisi için jeopolitik öneme sahip Avrasya ve Pasifik'in kontrolü için daha saldırgan bir tutum sergileyecektir (s. 192-204).

Önceki bölümde Çin ve Rusya'nın bıraktığı alanlarda etkili olacak güçleri açıklayan Friedman, dokuzuncu bölümde ileriki yıllarda çıkması muhtemel bir savaşın nasıl başlayacağını ve olası koalisyonları tahmin etmeye çalışmıştır. "2040'lar Savaşın Başlangıcı" başlıklı dokuzuncu bölümde Japonya'nın, Türkiye'nin ve Polonya'nın 2040'lı yıllardaki kapasiteleri ve izleyebilecekleri stratejiler üzerine fikir yürütülmüştür. Yazar, Japonya'nın Pasifik'te Türkiye'nin de Avrasya'da önemli güçler haline gelmesinin ABD tarafından hoş karşılanmayacağını ifade etmiştir. Sıcak çatışma başlamadan önce ABD'nin Japonya'yı durdurmak için bölgede çeşitli ittifaklar kurabileceği, hatta 2010'lu yıllarda çöken Çin'le birlikte Japonları frenleyebileceği ifade edilmiştir. Aynı Amerikan stratejisi, Avrasya'da da Türkiye'nin ilerleyişine karşı uygulanacaktır. ABD, Türkiye'nin bu bölgede etki alanını sınırlandırmak için Türkiye'ye karşı Polonya'yı destekleyecektir. Aslında böylece koalisyonlar da ortaya çıkmış olacaktır. ABD'nin kışkırtıcıdan kurtulmak isteyen Japonya ve Türkiye birlikte hareket edeceklerdir (s. 205-230).

“Savaş Hazırlıkları” isimli onuncu bölümde hiçbir devletin aslında savaşta sıcak bakmadığı, ancak şartlar gereği devletlerin savaşı makul bir seçenek olarak gördüğü ifade edilmiştir. Friedman’a göre 21. Yüzyılın ortalarında yaşanacak savaş, birçok yönden 20. Yüzyıldaki savaşlara benzer olacaktır. Ancak Friedman; bu yüzyılda topyekûn bir savaşın olmayacağını, bu savaşta teknolojiyenin oldukça fazla yararlanılacağını, ayda ve uzayda var olmanın çok mühim olacağını da söylemiştir (s. 233-244).

Friedman, bu yüzyıl içerisinde gerçekleşmesini beklediği savaşa dair ayrıntıları on birinci bölümde okuyucuya aktarmıştır. “Dünya Savaşı: Bir Senaryo” başlıklı bu bölümde gerçekleşeceği tahmin edilen yeni bir dünya savaşına dair detaylar verilmiştir. Bu bölümde ilk olarak kimin kime, nereye ve ne zaman saldıracağına dair yazarın kişisel düşüncelerine yer verilmiştir. Burada aktarılan senaryoya göre ABD’nin başını çektiği ittifak, Japonları ve Türkleri bu savaşta yenilgiye uğratmaktadır. ABD, bu savaştan en az kayıpla çıkacak ve en çok kazanan olacaktır. Savaşın sonunda ABD; kendisine meydan okuma potansiyeline sahip iki gücü yenilgiye uğratmış, jeopolitik konumunu sağlama almış, ekonomik ve teknolojik gücünü perçinlemiş olacaktır (s. 257-278).

Senaryoya göre savaştan oldukça karlı çıkan ABD’yi savaş sonrasında rahat bir dönem beklemektedir. Friedman bu dönemi “Altın On Yıl” olarak tanımlamıştır. ABD bu savaşı kazanarak dünyaya, Kuzey Amerika’ın uluslararası sistemde çekim merkezi olmaya devam edeceği mesajını vermiştir. ABD ayrıca, Japonya ve Türkiye’yi sadece karada ve denizde yenmiş olmayacak; aynı zamanda bu devletleri uzayda da mağlup etmiş olacaktır. Aslında bu savaş 21. Yüzyılda ekonomik, askeri, teknolojik vs. birçok alanda ABD’nin tek egemen güç olmasını kesinleştirecektir. Savaştan sonra altın yıllar yaşayan ABD, teknoloji ve uzaya yatırım yapmaya devam edecektir. Alternatif enerji kaynaklarının aranmaya devam edeceği o dönemlerde uzay araştırmalarında epey yol kat edilecektir (s. 279-290).

Kitabın on üçüncü bölümünde daha önceki bölümlerde zaman zaman değinilen ABD-Meksika ilişkileri ele alınmıştır. “2080: ABD, Meksika ve Dünyanın Stratejik Merkezi İçin Mücadele” başlığını taşıyan bu bölümde, Kuzey Amerika kıtası için ABD ve Meksika’nın karşı karşıya geleceği iddia edilmiştir. Bölüm içerisinde 2080’li yıllarda nüfus, teknoloji ve genetikle ilgili yaşanacak gelişmelere de yer verilmiştir. Ancak buradaki asıl mesele Meksika ve ABD’nin

karşı karşıya olma durumudur. Bölümün alt başlıklarında, Meksika'nın o dönemde yaşayacağı ekonomik büyümeye ve sahip olduğu jeostratejik öneme değinilmiştir. Ayrıca Friedman, ABD sınırları içinde yaşayacak olan Meksikalılara dikkat çekmiş ve bu Meksikalıların tutumunun olası mücadelede belirleyici olacağını savunmuştur. Sınır konusu ABD-Meksika açısından tarihsel bir sorundur ve bu yüzyılın sonuna doğru da temel bir mesele olmaya devam edecektir (s. 293-315).

Sonsöz kısmında Friedman, geleceği tahmin etmeye kalktığımızda genellikle yanlışlığı, hatta ihanete uğradığımızı söylemiştir. Fakat yine de geçmişe bakarak gelecek hakkında öngöründe bulunmanın mümkün olduğunu ifade eden Friedman'a göre, geleceği hayal etmenin en pratik yolu bekleneni sorgulamaktan geçmektedir. Friedman'a göre savaşlar kaçınılmazdır. Teknolojinin bugün geldiği noktaya bakarak ileride gideceği noktayı da tahmin etmek mümkündür. Friedman, analitik zekâyâ sahip insanların nostaljiyle uğraşmak yerine geleceğe odaklandıklarının altını çizmiştir (s. 316-319).

Akademik camia içerisinde bilimsel olmadığı gerekçesiyle geleceği hayal etme, gelecekte olabilecekleri tahmin etme girişimlerine karşı mesafeli bir duruş sergilense de on yüzyıl sonrası düşünmek, planlamak, hayal etmek ve geleceği tahayyül etmek sadece ütopya ya da distopya yazarlarının işi değildir. Thinktank kuruluşlarında çalışan analistler, stratejistler, siyasi figürlere danışmanlık yapan kişiler ve onlara hizmet eden beyinler arasında bir sonrakinin ne olduğu; gelecekte bizi nelerin beklediğini tahmin etmeye, anlamaya ve açıklamaya çalışırlar. Ancak geleceği tahmin ya da hayal etme girişiminin, doğru neden-sonuç ilişkileri kurulmayıp öznel yargılarla donatılarak analiz adıyla servis edildiğinde doğal olarak manipülasyondan ileri gidemeyeceği unutulmamalıdır.

Geleceğin hayal edilmesi ve gelecekte insanlığın, ulusların durumunun tespitiyle ilgili çalışmalar genellikle algı yönetiminin bir parçası olarak görülmektedir. Çünkü gelecekte insanlığın yaşayacağı evreyi, teknolojinin ulaştığı noktayı, çatışmaları konu edinen makale ve kitaplarda ileri sürülen fikirler çoğu zaman yazarının şahsi fikir ve isteklerinden daha fazlasını içermemektedir. Ancak bu durum bizleri geleceği düşünmekten ya da gelecekle ilgili düşüncelerin yer aldığı kitap ve makalelerden uzak tutmamalıdır. Burada yapmamız gereken geleceği hayal etme, tahlil etme, tasarlama iddiasıyla kaleme alınan

eserleri eleştirel bakış açısıyla okumak; geçmiş, şimdiki zaman ve geleceği daima sorgulamaktır.

Sonuç olarak Friedman, bu eserinde jeopolitikten yardım alarak 21. Yüzyıl hakkında birtakım öngörülerde bulunmuştur. Onun tahminlerinin hepsinin doğru çıkması mümkün değildir. Belki de gelecek onu tamamen haksız çıkaracaktır. Ancak burada önemli olan bu değildir. Friedman, detayların yanlışa yaklaştırdığını bilmesine rağmen kitapta savaşlar, ülkelerin ekonomik durumları, barış anlaşmalarının nerede yapılacağı hususunda ve daha birçok konuda oldukça fazla detay vermiştir. Hem de bu detaylar gelecek tahayyül edilerek verilmiştir. Ancak burada asıl odaklanılması gereken şey detaylar değil, olması muhtemel gelişmeler çerçevesinde (ulus devletlerin çatışan çıkarları, nüfus azalışı, emek kıtlığı ve arzı, yapay zekâ, robotlar, uzay teknolojisi vs.) ulusları/ insanları nasıl bir geleceğin beklediğidir.

MAKALE
SON TESLİM TARİHİ

1 TEMMUZ
2020

Çağrı Tarihi: 01 NİSAN 2020

Öngörülen Sayı Yayın Tarihi: 22.10.2020

46. SAYI **MAKALE ÇAĞRISI**

İslam Medeniyeti Dergisi (İMD), ilk olarak Ağustos 1967'de yayın hayatına başlamıştır. 5 yayın dönemiyle Eylül 1982'ye kadar yayıncılık faaliyetinde bulunmuş; bu kapsamda 44 sayıyı akademik dünyaya ve ilgili literatürlere kazandırmıştır. İMD, İslam medeniyeti, kültürü, sanatı ve edebiyatına sahip çıkarak, bu alanda bir literatürün oluşmasına önemli katkılar sunmuştur. Derginin yayıncılık faaliyetlerinde bu noktada Türkiye, "İslam'ın son kalesi" sıfatıyla ele alınmış; İslam Medeniyeti içerisinde Türkler ve onların katkıları ön plana konmuştur. Bugün İslam Medeniyeti Dergisi, İslam Medeniyeti Vakfı çatısı altında yayın hayatına devam etmektedir. Vakfın adına imtiyaz sahibi Sn. İsmail Erbacak'tır. Editörleri ise Doç. Dr. Yusuf SAYIN (Necmettin Erbakan Üniversitesi) ve Doç. Dr. Mustafa YAYLA'dır (Polis Akademisi). Vakfın Merkezi İstanbul, Üsküdar'dadır.

Dergide yayınlanmasını istediğiniz yazıları **imdergisi@gmail.com** adresine mail olarak gönderebilirsiniz. Başvurunuzun ardından, eposta adresinize yazının tarafımıza ulaştığına ve sürece dair bildirimler aynı yolla gönderilecektir. İMD, *altı ayda bir* olmak üzere *yılda iki kez* yayımlanan ulusal hakemli bir dergidir. Dergi'de Türkçe, İngilizce ve Arapça çalışmalar yayımlanabilmektedir. İslam Medeniyeti Dergisi'ne (İMD) gönderilecek makalelerde yazarların İMD yayın ilkelerine ve yazım kurallarına uymaları beklenmektedir. Belirtilen yayın ilkelerine ve yazım kurallarına uygun olarak hazırlanmayan makaleler değerlendirme sürecine alınmamakta veya bu sürecin herhangi bir aşamasında değerlendirme dışında bırakılabilmektedir. 46. Sayımıza makale göndermek isteyen dostlarımız, 1 Temmuz 2020 tarihine kadar **imdergisi@gmail.com** adresine çalışmalarını gönderebilirler.

46. SAYI'ya da gönderilecek makalelerde Yayın Kurulu'nun kararıyla diğer dillerde de yayınlar kabul edilebilmektedir. Dergide yayımlanan yazıların dil,

Üslup, içerik vb. her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir. Değerlendirilmesi maksadıyla gönderilen makalelerin kabul görebilmesi için daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış olması şarttır. Dergide yayınlanan makalelerin her hakkı saklıdır; derginin izni olmaksızın hiçbir şekilde çoğaltılamamakta ve referans kaynağı belirtilmeksizin akademik olarak kullanılamamaktadır. Makaleler, kör hakemlik sistemiyle en az iki hakemin olumlu görüşünden sonra yayımlanır. Hakemlerden gelen değerlendirme raporları doğrultusunda makalenin yayınlanmasına, yazardan düzeltme istenmesine ya da makalenin geri çevrilmesine karar verilebilmektedir. Yazardan düzeltme istenmesi durumunda, düzeltmenin belirtilen tarihte yapılarak tekrardan ulaştırılması gerekmektedir. Alıntılar ve kaynak gösterimi, paranteziçi gösterim (APA) veya dipnotlamaya (Chicago) göre yapılabilir.

BAYKAR®

TEKSTİL SANAYİ VE TİCARET LTD. ŞTİ.

İSLÂM

MEDENİYET

DERGİSİ

JOURNAL OF ISLAMIC CIVILIZATION

CİLT/VOLUME: 6 • SAYI/ISSUE: 45 • OCAK-HAZİRAN/JANUARY-JUNE 2020

İSLAM MEDENİYETİ VAKFI

Mimar Sinan Mahallesi, Mimar Sinan mah. Selam-i Ali Efendi
Caddesi Ara Kafe Yani No:17, 34672 Üsküdar/İstanbul
Tel.: (0216) 343 97 31
imdergisi@gmail.com

